

KAPİTALİST GELİŞİM TEORİSİ

MARKSİST EKONOMİ-POLİTİĞİN İLKELERİ

PAUL M. SWEEZY

KAPITALIST GELİŞİM TEORİSİ
MARKSİST EKONOMİ-POLİTİĞİN İLKELERİ

PAUL M. SWEEZY

“The Teory of Capitalist Development. Principles of Marxian Political Economy”
(Kapitalist Gelişim Teorisi - Marksist Ekonomi-Politiğın İlkeleri). 1949, s. 239-318.

Kaynak: “Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı”, Bilgi Yay., Nisan 1975 ve “Kapitalizm Nereye Gidiydr?”, Çev. Aslan Başer Kafaoğlu, Mart 1970.

Eriş Yayınları tarafından düzenlenmiştir., Mart 2014.

İÇİNDEKİLER

IV. KISIM EMPERYALİZM 7

XIII. BÖLÜM DEVLET 8

- 8 1. Ekonomik Teoride Devlet
- 9 2. Devletin Temel Görevi:
- 13 3. Ekonomik Bir Araç Olarak Devlet:
- 18 4. Hükümetin Şekli Sorunu:
- 20 5. Devletin Rolünün Değerlendirilmesi:

XIV. BÖLÜM TEKELCİ SERMAYENİN GELİŞİMİ 22

- 22 1. Sermayenin Yoğunlaşması:
- 23 2. Sermayenin Merkezileşmesi:
- 25 3. Anonim Şirketler:
- 29 4. Karteller, Tröstler ve Şirket Birleşmeleri:
- 32 5. Bankaların Rolü:

XV. BÖLÜM TEKEL VE KAPİTALİZMİN HAREKET YASALARI 37

- 37 1. Tekel ve Fiyat:
- 39 2. Tekel ve Kâr Oranı:
- 41 3. Tekel ve Birikim:
- 44 4. Tekel ve Dağıtım Maliyetlerinin Yükselmesi:
- 50 5. Sonuç:

XVI. BÖLÜM DÜNYA EKONOMİSİ 52

- 52 1. Gene! Düşünceler:
- 58 2. Rekabet Döneminde Ekonomi Politikası:
- 63 3. Ekonomi Politikasının Değişmesi:

XVII. BÖLÜM EMPERYALİZM, SINIFLAR, DEVLET VE YENİDEN-BÖLÜŞÜM SAVAŞLARI 71

- 71 1. Giriş:
- 72 2. Milliyetçilik, Militarizm ve Irkçılık:

- 75 3. Emperyalizm ve Sınıflar:
80 4. Emperyalizm ve Devlet:
82 5. Yeniden Bölüşüm Savaşları:
86 6. Emperyalizmin Sınırları:

XVIII. BÖLÜM
FAŞİZM
91

- 91 1. Faşizmin Koşulları:
94 2. Faşizmin İktidara Gelişi:
96 3. Faşist “Devrim”:
97 4. Faşist Düzendeki Hakim Sınıflar:
102 5. Faşizm Kapitalizmin Çelişkilerini Ortadan Kaldırabilir mi?
105 6. Faşizmden Kaçılmaz mı?

XIX. BÖLÜM
GELECEĞE BAKIŞ
107

- 107 1. Liberal Kapitalist Reformun Geleceği:
111 2. Dünya Kapitalizminin Yıkılışı:

KAPITALIST GELİŞİM TEORİSİ
MARKSİST EKONOMİ-POLİTİĞİN İLKELERİ

PAUL M. SWEEZY

IV. KISIM EMPERYALİZM

XIII. BÖLÜM DEVLET

1. Ekonomik Teoride Devlet

Ekonomik süreç içinde devletin hayati bir rol oynadığını herhalde çok az kişi reddedecektir. Bununla beraber, devletin ekonomi kuramının dışında tutulması gerektiği ve tutulabildiğine inanan birçok kişi hâlâ vardır.

Bir noktada bunu anlamak zor değildir. Ekonomi, çağdaş akımın yaptığı şekilde insan ve tabiat arasındaki ilişkilerin bilimi olarak ele alındığı sürece, devlet ancak uygulama düzeyinde ele alınır. Robinson Crusoe'nin adasında devlet olmamasına rağmen, Robinson ekonomi ile yirminci yüzyıl Amerika'sının ilişkili olduğu kadar ilişkiliydi, Bu açıdan, mantıki olarak, devlet kuramsal ekonomi için ilgi konusu olamaz. Devlet belirli bir dizi gerçek ilişkiler karşısında ekonomik ilişkilerin uygulanmasını sınırlayan ve şekillendiren etkenlerden biri olarak ele alınmalıdır.

Bu durum elbette ekonomiyi tarihçe belirlenmiş şartlar altında. üretimin toplumsal ilişkilerinin bilimi olarak ele aldığımızda değişmektedir. Devleti ekonomi kuramı kapsamına almamak keyfi ve belli bir nedene dayanmayan bir ihmal olur. Bu nokta ve Marks'ın ekonomiye temel yaklaşımı ile ilgili olarak yaptığımız açıklamalar gözönünde tutulunca, Marksist ekonomiyi incelerken, devlet konusunun da bir kesim olarak incelemede içerilmesinin nedenlerini açıklamak için daha fazla söze gerek yoktur. Fakat daha ileri gitmeden bir noktaya dikkatlerin çekilmesi yararlıdır.

Marks, tıpkı buhranlar konusunda olduğu gibi, devlet konusunda da sistemli ve şeklen tamamlanmış bir devlet kuramı geliştirmedir. Fakat başlangıçta böyle bir şeyi düşündüğü açıktır. Örneğin, *Ekonomi Politikin Eleştirisi* isimli yapıtının önsözüne şöyle başlar:

“Burjuva ekonomi düzenini şu şekilde kabul ediyorum: sermaye, toprak mülkiyeti, ücretli emek; devlet dış ticaret, dünya pazarı... Birinci kitabın birinci kısmı sermayeyi ele alır ve üç bölüme oluşur: 1) Mallar, 2) Para ya da Basit Dolaşım, 3) Genel olarak Sermaye. İlk iki bölüm bu çalışmanın içeriğini oluşturmaktadır... Yukarıda kaba hatlarıyla anlatılan planın sistematik olarak geliştirilmesi şartlara bağlıdır.”¹

Kapital'in üç cildinin incelenmesinin göstereceği gibi, bu plan zaman içinde önemli değişikliklere uğradı. Fakat devlet daima arka planda kaldı. Marks'ın o kadar düşündüğü “sistematik olarak geliştirme” bir türlü gerçekleşmedi. Bu nedenle Marks'ın bu konudaki görüşlerinin düzgün bir özetinin yapılması söz konusu değildir, Marks'ın bu konudaki sayısız ve dağınık görüşleri ile tutarlı olan ve aynı zamanda kapitalist sistemin gelişmesi ile ilgili temel kuramsal ilkeleri de tamamlayacak olan devletin kuramsal olarak ele alınmasıyla ilgili bir özet sunmaya çalışacağız.²

2. Devletin Temel Görevi:

Çağdaş liberal kuramcılarda, devleti toplumsal varoluşun kaçınılmaz olarak ortaya çıkardığı zıtlıkların arasını bulma ve uzlaştırma amacıyla toplumun tümünün çıkarları doğrultusunda kurulmuş bir kurum olarak ele alma eğilimi vardır. Bu, politik metafiziğin tuzağına düşmemiş ve gözlemlenmiş önemli miktarda gerçeği oldukça tatmin edici bir şekilde bütünleştirmeye yardım eden bir kuramdır. Fakat bu kuramın öyle temel bir eksikliği vardır ki, bu eksikliğin kabul edilmesi insanı yaklaşımı temelde Marksist olan bir kurama götürür. Bu nedenle devletin sınıfların arasını bulucu bir kurum olarak ele alınmasının eleştirilmesi, herhalde, Marksist kuramı tanıtmanın en iyi yolu

¹ *Critique of Political Economy*, s. 9.

² Devlet ile ilgili en önemli Marksist eserler arasında şunlar sayılabilir: Engels, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, özetlikte bakın. IX; Lenin, *Devlet ve Devrim*; Rosa Luxembure, *Toplumsal Reform veya Devrim, Derlenmiş Yapıtlar*, Cilt III. Bu son yapıtın İngilizce bir çevirisi vardır: *Reform veya Devrim*, Three Arrow Press, N. Y. 1937. Ne yazık ki bu ycrerli bir çeviri değildir- Devlet ile ilgili büyük miktarda Marksist literatürde oldukça düzgün olarak ikiden geçirilmesi şu yapıtlardır; S. H. M. Chane. *Marks'ın Devlet Kuramı*, 1931.

olacaktır.

Sınıflar arasında araboluculuk kuramı, mevcut sınıf yapısını, ya da eş anlamda olan mülkiyet ilişkileri sistemini, bu açıdan doğa düzeni gibi kabul edip, değişmez bir veri olduğunu ve genellikle de açık açık söylemeden varsaymıştır. Buradan hareketle, birbirleriyle geçinmek için çeşitli sınıfların ne tür anlaşmalara girmeleri gerektiği sorusunu sorar ve bu sınıfların birbirleriyle çelişkili çıkarlarının uzlaştırılması için bir kurumun var olmasının mantıki ve gerekli bir cevap olduğunu bulur. Düzenin korunması ve ayakta tutulması ile kavga-ların yatıştırılması için gerekli güçler bu kurumun eline verilmiştir. Gerçek dünyada devlet denilen şey işte bu kuramsal yapının karşılığı olarak tanımlanmıştır.

Bu kuramın zayıflığını bulmak zor değildir. Bu zayıflık, toplumda değişmeyen ve kendi kendini sürekli kılan bir sınıf yapısının varsayımıdır. Bu varsayımın yüzeyselliğini en gelişigüzel tarih incelemesi bile açığa çıkarır.³ Geçmişte birçok mülkiyet ilişkisi ve ona bağlı olarak da sınıf yapısı gelip geçmiştir ve bu durumun gelecekte de benzer şekilde devam etmeyeceğini varsaymak için bir neden yoktur. Toplumun sınıf yapısının nesnelere doğal yapısı ile hiç bir ilişkisi yoktur. Bu yapı geçmişteki toplumsal gelişmenin ürünüdür ve gelecekteki toplumsal

³ Bazı kuramcılar bunu bir noktaya kadar kabul eder, fakat geçmiş toplumlar için doğru olan şeyin çağdaş toplum için öyle olmadığına inanırlar. Diğer bir deyişle, kapitalizm toplumsal evrimin en son ürünü olarak kabul edilir.

gelişmeler süreci içinde değişecektir.

Bu nokta bir kez anlaşılınca, liberal kuramın sorunu başlangıçta koyuş şeklinde yanıldığı açıklık kazanır. Şunu sormayız; Belli bir sınıf yapısı içinde farklı ve çoğunlukla çatışan çıkarları olan çeşitli sınıflar nasıl birbirleriyle anlaşabiliyorlar? Sormamız gereken soru şudur: Belli bir sınıf yapısı nasıl oluşmuştur ve hangi araçlarla bu yapının sürekli kılınması garanti altına alınmıştır? Bu soruya karşılık vermeye çalışıldığında, devletin toplum içinde günümüz liberallerinin ona attetiklerinden önce gelen ve ondan daha temel olan bir fonksiyonu olduğu görülür. Bunu daha yakından inceleyelim.

Belli bir dizi mülkiyet ilişkisi toplumun sınıf yapısını tamamlamaya ve onun sınırını çizmeye yarar. Herhangi bir tür mülkiyet ilişkileri dizisinde bir sınıf ya da sınıflar (üretim araçları sahipleri) maddi üstünlükler elde ederler, diğerleri (sahip olunanlar ve üretim aracı sahibi olmayanlar) bundan maddi zarar görürler. Böyle bir mülkiyet ilişkileri bütünü korumak için gerekli ölçüde zor kullanmaya gücü yeten ve buna istekli olan özel bir kurum gereklidir. İnceleme, devletin bu niteliğe tamamıyla sahip olduğunu ve hiç bir diğer kurumun bu konuda onunla yarışmayacağını ve yarışamayacağını göstermektedir. Bu ancak devletin ve sadece devletin yargı alanı içinde bulunanlar üstünde egemenliğini kullanabileceği şeklinde açıklanmıştır. Bu nedenle devleti belli mülkiyet ilişkilerinin garantileyicisi olarak tanımlamak zor değildir.

Eğer, devlet nereden gelmiştir sorusunu sorarsak, cevabı şudur: Devlet uzun ve çetin bir savaşın ürünüdür. Bu savaşta bugün üretim sürecinde kilit yerlere sahip olan sınıf rakiplerini yenmiş ve kendi çıkarına olan mülkiyet ilişkilerini zorla kabul ettirecek bir devlet düzenlemiştir. Diğer bir deyişle, bir devlet bir toplumda bu devletin uygulamak zorunda olduğu belli bir dizi mülkiyet ilişkilerinden yararlanan sınıf veya sınıfların çocuğudur. Kısa bir süre düşünürsek bunun başka türlü olamayacağını anlayabiliriz. Toplumun sınıf yapısını kendini zorlayan, doğal bir yapı olduğu yolundaki tarihsel açıdan kanıtlanamayan bir varsayımı reddedersek, diğer herhangi bir sonucun sürekli bir denge için gerekli önşartlara sahip olamayacağı açıktır. Eğer avantaj-sız sınıflar iktidara sahip olsalardı bu iktidarı kendi çıkarlarına daha faydalı bir toplumsal düzen kurmada kullanabilirlerdi ve iktidarın çeşitli sınıflar arasında paylaşılması durumunda ise çelişki devletin kendi içine kayardı.

Devlet içindeki bu tür çatışmaların dıştaki sınıf çatışmalarına uygun olarak belli tarihsel geçiş dönemlerinde görülmüş olduğu red-

dedilmemektedir. Bu uzun dönemler süresince, eğer belli bir sosyal düzen oldukça devamlı ve kararlı bir varlık niteliği kazanırsa, iktidar bu durumdan en fazla yararlanan sınıf veya sınıfların elinde tekelleşmelidir.

Sınıflar arasında arabuluculuk kuramının aksine, biz burada sınıf egemenliği adı verilen bir kuramın temelinde yatan görüşü ileri sürüyoruz. Birinci kuram belli bir sınıf yapısını veri olarak alır ve devleti çeşitli sınıfların çatışan çıkarlarının uzlaştırıldığı bir kurum olarak görür; diğer taraftan ikinci görüş ise sınıfların tarihsel bir gelişimin ürünü olduklarını ve devletin hakim sınıfların ellerinde sınıf yapısının kendisini devam ettirebilmek ve garanti altına almak için kullanılan bir araç olduğunu kabul eder.

Şu noktayı kavramak önemlidir: kapitalist toplumla ilgili olarak “sınıf egemenliği” ile “özel mülkiyetin korunması” kavramları aynı anlama gelmektedir. Engels gibi, “devletin başlıca amacı özel mülkiyeti korumaktır,”⁴ dersek, aynı zamanda, devlet sınıf egemenliğinin bir aracıdır demiş oluyoruz. Marks’ı eleştirenler, Marks’ın sınıf egemenliği kavramını yanlış anlamışlardır. Bu kavramı “sadece” özel mülkiyetin korunması olarak değil de, daha karanlık ve daha belalı bir kuram olarak görmüşlerdir. Diğer bir deyişle, sınıf egemenliğini suçlanması gereken, özel mülkiyetin korunmasını ise övülmesi gereken şeyler olarak görme eğilimindedirler. Bunun sonucu olarak iki görüşü özdeşleştirmek akıllarına gelmemiştir. Bunun sık sık görülen nedeni, bu kişilerin düşündükleri şeyin kapitalist mülkiyet değil de, her üreticinin kendi üretim araçlarına sahip olduğu ve onları çalıştırdığı basit meta üretim toplumdaki şekliyle özel mülkiyet olmasıdır. Böyle bir toplumda ne sınıflar, ne de sınıf egemenliği olur. Ama kapitalist ilişkilerde mülkiyetin tamamıyla farklı bir anlamı vardır ve bunun korunması sınıf egemenliğinin sürekli kılınması ile eşanlamlıdır. Kapitalist özel mülkiyet maddelerde değil (çünkü maddeler onlara sahip olanların onlar üzerindeki mülkiyetinden bağımsız olarak vardır) insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerde mevcuttur. Mülkiyet, sahibine çalışmadan kazanma ve başkalarının emeğine sahip çıkma olanaklarını verir. Bu da, şekli ne olursa olsun, sosyal egemenliğin özü ve temelidir. Buradan şu noktaya varabiliriz: mülkiyetin korunması, temelde, mülk sahibi (üretim araçları sahibi, çev.) olanların mülk sahibi olmayanlar üzerindeki toplumsal hakimiyetinin bir dayanağı ve güvencesidir. Ve bu da sınıf egemenliği ile kastedilenin ta kendisidir. Devletin görevi de bunu korumaktır. Devleti, özel mülkiyeti korumayı ilk görev bilen

⁴ *Origin of the Family, Private Property and the State*, Kerr basımı, s. 130.

bir kurum olarak görmek, gerçek Marksist sosyalizmin devlete karşı tavrını belirleyen en önemli etkidir. *Komünist Manifesto*'da Marks ve Engels şöyle yazıyordu: “Komünistlerin kuramı bir tek cümlede şöyle özetlenebilir: özel mülkiyetin kaldırılması. Devlet özel mülkiyetin ilk ve en güçlü koruyucusu olduğuna göre, bu amaç sosyalist güçlerin devlet gücüyle kafa kafaya çatışması olmadan gerçekleşemez.”⁵

3. Ekonomik Bir Araç Olarak Devlet:

Devletin ilk görevinin, belli bir toplumun varlığının ve değiştirilmesinin sürdürülmesi olması, devletin ekonomik açıdan önemli olan diğer işleri yapmayacağı anlamına gelmez. Aksine, devlet koruduğu mülkiyet ilişkileri sistemi yapısı içinde her zaman çok önemli bir etken olmuştur. Bu ilke Marksist yazarlarca gerçek ekonomik sistemlerin işleyişiyle ilgili analizlerinde açıkça belirtilmeden kabul edilmekle beraber, devlet kuramı ile ilgili tartışmalarda az dikkat çekmiştir. Bunun nedenini bulmak zor değildir. Devlet kuramı, genel olarak, ön planda olan bir tür toplumdaki bir diğerine geçiş sorunu ile beraber incelenmiştir. Diğer bir deyişle, devletin temel görevi olarak işaret ettiğimiz nokta analiz konusu olmuştur.⁶ Lenin'in “Devlet ve Devrim”, yaygın olarak uyulan bir yaklaşım olmuştur.” Bunun sonucu olarak, bir ekonomik araç olarak devlet kuramı ihmal edilmiştir. Ama konumuz açısından Marks'ın bu konudaki düşüncelerinin ana hatları konusunda bir fikir sahibi olmak gereklidir.

Şansımıza, Marks, işgününün uzunluğu ile ilgili bölümünde, devletin kapitalist ekonominin çok önemli bir sorunuyla ilgili rolünün derli toplu ve açık bir çözümlenmesini yapmaktadır. Bu bölümü ol-

⁵ Devlet ile mülkiyet arasındaki ilişki zorunlu olarak son derece kaba hatlarıyla alınmıştır. Yanlış anlamayı önlemek için şu no! eklenmelidir: Devletin özel mülkiyeli korumanın aracı olduğu biçiminde Marks'la Engels'in İcadı değildir. Aksine, bu konu feodalizmin çöküşü ve çağdaş devletin kuruluşundan beri birçok politik düşüncenin temel taşı olmuştur. Bodin, Hobbes, Locke, Rousseau, Adam Smith, Kant ve Hegel (Matx'tan önceki dönemin önde gelen bazı düşünürlerini saymak gerekirse), Mars'tan önce devletin bu ana görevini açıkça belirlemişlerdir. Bu düşünürler, insan yeteneklerinin lam anlamıyla gelişmesi bakımından, özel mülkiyeli gerekli şart olarak, gerçek hürriyetin ayrılmaz bir parçası olarak görüyorlardı. Marks ve Engels, özel mülkiyete dayanan bir hürriyetin sadece sömürücülerin hürriyeti olduğu ve herkesin hürriyeti için mülkiyetin kalkması, yani sınıfsız topluma varılmasının zorunlu olduğunu söylüyorlardı. Bununla beraber, Mars ve Engels sınıfsız toplumun (özel mülkiyetin kaldırılması) belli bazı tarihsel koşullarda olabileceğini unutmamalardı. Kapitalizmin ortaya çıkardığı emek fetretkealiğindeki son derece büyük artış olmadan sınıfsız toplum boş ütopya değil başka bir şey olmayacaktı.

⁶ Örneğin yukarıda bahsedilen Chang'ın kitabı, Lenin'in belirlediği ana hatları yakından izlemektedir.

dukça ayrıntılı olarak inceleyerek, kapitalist mülkiyet ilişkileri çerçevesinde devletin rolü ile ilgili olarak Marks'ın öğretisinin temel ilkelerini çıkarabiliriz.⁷

Kuramsal Marksist ekonomi sisteminde, kilit değişkenlerden biri olan artı-değer oranı, üç etkene bağlıdır emek verimliliği, işgünü uzunluğu ve geçerli olan yaşama standardı. Bu nedenle işgününün uzunluğunu belirleyen etkenlerin açığa çıkartılması önemli bir noktadır. Bunun ise dar anlamda herhangi bir ekonomi yasa sorunu olmadığı açıktır. Marks sorunu şöyle koyuyor:

“Son derece esnek sınırlar bir yana bırakılırsa, malların değişim niteliği işgününe olsun, artı-emeğe olsun, hiç bir sınır getirmez. Kapitalist, işgününü istediği ölçüde uzatmak istediğinde, bir alıcı olarak durumunu korur... Diğer taraftan... işgücü satıcısı işgününü belirli normal bir uzunluğa indirmeye çalışırken, satıcı olarak aynı şeyi yapar. Burada böylece bir hakka karşı diğer bir hak ortaya çıkıyor. Her iki hak da değişim yasasının damgasını taşıyor. Eşit haklar karşılaştınca sonucu kuvvet belirler. Bu nedenle, kapitalist üretimin tarihinde işgününün belirlenmesi bir mücadelenin sonunda oldu. Bu mücadele kolektif sermaye, yani kapitalistler sınıfıyla, kolektif emek, yani işçi sınıfı arasında oldu.”⁸

İşgünü süresi açısından sömürmenin belirli prekapitalist ve kapitalist şekillerini inceledikten sonra, Marks, İngiliz kapitalizminin tarihsel gelişiminde “Normal İşgünü İçin Mücadele”yi inceler. Bu mücadelenin ilk kısmı, “XIV. Yüzyılın Ortalarından XVII. Yüzyılın Sonlarına Kadarki Dönemde İşgününün Uzatılmasına Ait Uygulanması Zorunlu Yasa” ile son buldu.⁹ İşverenler pre-kapitalist ilişkiler kalıntısından eğitilmiş ve disiplinli bir proletarya yaratabilmeye çabalarken, sık sık devletin yardımına başvurmak zorunda kalmışlardı. İşgününü uzatan yasalar bunun bir sonucu oldu. Bununla beraber uzun bir süre işgününün uzaması çok yavaş ve derece derece gelişen bir süreç izledi. Ancak fabrika düzeninin onsekizinci yüzyılın ikinci yarısındaki hızlı gelişmesiyle, ondokuzuncu yüzyılın başlarındaki meşhur durumda en üst düzeyine varan iş saatinin uzatılması süreci başladı.

“Sermaye, işgününü normal azami uzunluğuna getirebilmek için yüzyıllarca çalıştıktan ve bunun da ötesinde 12 saatlik tabii günün sınırlarına vardıkdan sonra, makinacılığın ve

⁷ *Capital I*, Bölüm X.

⁸ a. g- e., s. 259.

⁹ “Gerçekleştirme Bunalımları” Bölümü (Derlemeye alınmıştır, çev.).

çağdaş endüstrinin XVIII. yüzyılın son üçte birindeki doğumu üzerine, yoğunluğu ve etkisi açısından bir çığ gücünde olan çok sert bir saldırı gerçekleşti... Yeni üretim sisteminin gürültü ve karışıklığıyla ilk önce sersemleyen işçi sınıfı biraz kendine gelir gelmez direniş başladı.”¹⁰

İşçi sınıfının direnişinin başlaması, gelişmenin ikinci dönemini getirdi; “Çalışma Zamanı Yasasıyla Zorunlu Sınırlama, İngiliz Fabrika Yasaları, 1833 ve 1884 Yılları Arası.” Bir dizi sert politik mücadele sonucu, işçiler rakiplerinden birbiri ardına tavizler kopardılar. Bu tavizler gittikçe daha geniş emek kategorileri için (değişik endüstri kollarındaki emek, çev.) çalışma saatlerini sınırlayan yasalar şeklinde oldu.¹¹ 1860’a gelindiğinde, işgününün sınırlanması ilkesi artık karşı çıkılmayacak şekilde sağlam olarak yerleşmişti. Bu nedenle bu doğrultudaki ilerleme daha düz bir yol izledi.

İşgününün sınırlanması sadece egemen sınıfın devrimci baskı karşısında taviz vermesi değildir. Başlıca etken şüphesiz bu olmakla beraber, en az iki önemli nokta daha hesaba katılmalıdır. Bunları Marks şu şekilde ele alıyor:

“Günden güne gelişen işçi sınıfının baskısı dışında, fabrikada işgününün sınırlanmasında, İngiliz tarlalarına gübre atılmasını zorlayan aynı etkenler rol oynadı. Kör yağma hevesi bir taraftan toprağı tüketiyor, öte yandan da ulusun yasayan güçlerini köklerinden söküp atıyordu.”¹²

Bundan öteye, fabrika yasaları sorunu toprak sahibi soylularla endüstrici kapitalistler arasındaki mücadelenin son dönemine de girdi.

Birey olarak imalatçı dizginleri her ne kadar kazanma hırsına teslim etseydi de, imalatçı sınıfın sözcüleri ve siyasi liderleri yüzlerin ve söylevlerin emekçi halka yöneltmesini emrettiler. Tahıl Yasalarının iptali için mücadeleye girmişlerdi ve mücadelede zafere ulaşmak için işçilere ihtiyaçları vardı. Bu nedenle, sadece iki misli büyüklükte bir somun ekmek vaat etmekle kalmadılar, fakat bin yıl sürecek bir Serbest Ticaret cennetinde On Saatlik (İşgünü, çev.) Tasarısının yasaşmasını da vaat ettiler.¹³

Tahıl Yasalarının iptali gerçekleştikten sonra, işçiler “intikam için soluyan Torilerle¹⁴ ittifaka girdiler”. Böylece fabrika yasalarının kabul

¹⁰ *Capital I*, s. 304-5.

¹¹ “Gerçekleştirme Bunalımları” Bölümü.

¹² *Capital I*, s. 163-4.

¹³ a. g. e., s. 308-9.

¹⁴ Toriler: İngiliz Muhafazakar Partisi.

edilmesi serbest ticaret üzerindeki büyük mücadelede her iki taraftan da belli bir miktar destek sağladı.¹⁵

İşgünü konusunu Marks şu cümle ile bitiriyor:

“İşçiler, kendilerine ‘büyük ıstırap veren yılan’ karşı ‘korunmak’ için kafa kafaya vermeli ve bir sınıf olarak, sermaye ile gönüllü olarak yapılan anlaşma yoluyla kendilerini ve ailelerini kölelik ve ölüme satmalarını önleyecek çok güçlü bir toplumsal engel sağlayacak bir yasanın çıkartılmasına çalışmalıdırlar. ‘Kısıtlanamayan insan hakları’ üzerine gösterişli bir katalog yerine, işçinin sattığı zamanın ne zaman bittiğini ve kendisine ait zamanın ne zaman başladığını’ açıkça gösterecek olan, yasal olarak sınırlı bir işgününün mütevazı *Magna Charta*’sı geldi. *Quantum Mutatus Ab Illo*”¹⁶¹⁷

Marks’ın işgünü hakkındaki bu sözlerinden ne gibi sonuçlar çıkarılabilir? En yaygın içeriği olan ilke Engels tarafından ortaya konulmuştur. Tarihi materyalizmin, tarihi değişimde politik unsuru gözden uzak tuttuğu suçlamalarına cevap verirken, Engels işgücü bölümüne işaret etmiş, “hiç şüphesiz politik nitelikte olan yasalar öyle şiddetli bir etkiye sahiptir ki,” diyerek şu sonuca varmıştır: “kuvvet (yani devlet gücü) de ekonomik bir güçtü,” ve bu nedenle tarihsel değişimin nedensel etkenleri arasından çıkarılmış değildir.¹⁸ Bu bir kez ortaya konunca şunu sormak zorundayız: Devletin ekonomik gücü hangi koşullarda ve kimin çıkarları için harekete geçirilmektedir? Bu iki noktada da işgünü analizi çok öğreticidir.

Önce, devlet gücü incelenen bir toplum biçiminin ekonomik gelişmesinin ortaya koyduğu sorunları çözmek üzere harekete geçirilmiştir. Bu toplum biçimi konumuzda kapitalizmdir. İlk dönemde işgücü kıtlığı, daha sonraki dönemde de emekçi nüfusun aşırı şekilde sömürülmesi, devlet faaliyetinin konusu oldu. Her iki durumda da sorunun çözümü devletin işe karışmasını gerektirmiştir. Benzer nitelikte birçok örnek hemen akla gelir.

İkinci olarak, kapitalizm dönemindeki devlet gücünün ilk önce ve en çok kapitalist sınıfın çıkarları doğrultusunda kullanılması beklenmelidir, çünkü devlet kapitalizm yapısının korunmasına çalışmaktadır ve bu nedenle de bu tür toplumun doğru bildiği şeylere ve amaçlarına inanan kişilerden kadrolar oluşturmak zorundadır. Bunlar

¹⁵ a. g. e., s. 311.

¹⁶ Virjil’den: “Olduğundan ne kadar farklı.”

¹⁷ a. g. e., s. 330

¹⁸ 12 Engels’den Conrad Schmidt’e mektup. 27 Ekim 1890. *Selected Correspondence*, s. 484.

tartışma götürmez doğrulardır. Ama devletin, bazen bir kısım, hatta bütün kapitalistlerin kısa dönemli çıkarlarının karşısına çıkabileceğini söylemek de tutarsız olmak anlamına gelmez. Ama bu durumlarda da asıl amaç tüm olarak sistemi korumaktır. İşgününün yasayla sınırlandırılması bu tür devlet faaliyetinin klasik bir örneğidir. Sınıf çatışmasının yoğunluğu emek gücünün çok aşırı şekilde sömürülmesiyle tehlikeli bir durum alınca, kapitalist sınıf için kısa dönemli ekonomik çıkarlar pahasına taviz vermek zorunlu hale gelmişti.^{19*} Kapitalist sınıf, ülkede barış ve huzuru korumanın hatırı için keskin sınıf çatışmalarını törpülemeye ve şiddet yoluyla gelecek bir devrimi önlemek için devlet müdahalesi yoluyla tavizler vermeye daima hazırdır. Tabiatıyla taviz verme durumunun nedeni devrim korkusunun maddeleşmesi de olabilir.²⁰ Böyle bir durumda ise kapitalist sınıfın amacı üretim ve birikimin kesintisiz olarak tekrar sürdürülmesi için barış ve düzenin yeniden kurulmasıdır.

Kapitalizm çerçevesinde devletin ekonomik bir araç olarak kullanılmasının altında yatan ilkeleri özetleyelim: Devlet her şeyden önce kapitalizmin gelişmesinin ortaya çıkardığı güçlüklerin çözümünde faaliyete geçer. İkinci olarak, devlet gücünün serbestçe kullanılması eğilimi kapitalist sınıfın çıkarları söz konusu olunca çok kuvvetlidir. Ve son olarak da, taviz vermeme durumunun sonuçları, tüm olarak sistemin düzenliliği ve işlemesi açısından yeterli derecede daha tehlikeli ise, devlet işçi sınıfına taviz vermekte kullanılabilir.

Ama bu vardığımız sonuçların hiç birisi, sosyalizme bir dizi küçük reformlarla varılacağı yolundaki revizyonist görüşü desteklemez. Aksine bu sonuçlar, devletin her şeyden önce kapitalist mülkiyet ilişkilerini koruduğu yolundaki temel ilkedен doğar ve bu ilkeyi tamamlar. Reformlar kapitalizmin işleyişini değiştirebilir, ancak onun temellerini hiç bir zaman sarsmaz. Rosa Luxemburg bu konudaki doğru Marksist tutumu şu şekilde özetler

“Sosyal kontrol... kapitalist mülkiyetin sınırlanmasıyla değil de, tam tersine olarak onun korunmasıyla ilgilidir. Veya ekonomik terimlerle ifade etmek gerekirse, kapitalist sömü-

¹⁹ Bu örnek devletin işçiyi koruyan hareketlerinin taviz niteliğini çok iyi gösterir. Çünkü önemli fabrika yasalarının kabul edildiği dönemde İngiltere’de işçilerin iktidarda pay sahibi olduktan ileri sürülemez. Burada şunu hatırlatalım ki, 1832 Reform Yasasında oy vermek için büyük mülkiyet koşulları devam ediyordu. Oy hakkının yaygınlaşması ancak 1867 yılında oldu. Bu yıla kadar ise fabrika yasaları için verilen mücadelede öa önemli zaferler “ilen kazanılmıştı.

²⁰ Örneğin. Marks, Fransa’da “Oniki saat yasasının kabul edilmesi için Şubat (1848) devriminin gerekli” olduğuna işaret ediyor.

rüye saldıracığı yerde bu sömürünün normalleştirilip düzenlenmesine çalışılır.”²¹

Marks bununla çelişen hiç bir şey söylememiştir. Bazı revizyonistlerin sık sık yaptığı gibi, onun işgünü konusunda yazdıklarını, yavaş yavaş sosyalizme varma görüşünün dayanağı saymak, Marks'ın tüm kuramsal sisteminin yanlış anlaşıldığını ortaya koyar.

4. Hükümetin Şekli Sorunu:

Buraya kadar, kapitalist toplumdaki hükümet şekli konusunda hiç bir şey söylenmedi. Devletin faaliyetiyle ilgili olarak incelenmiş olan ilkelerin tamamıyla demokratik bir kapitalist toplumda geçersiz olması mümkün müdür? (“Tam demokratik” derken, İngilizce konuşulan dünyanın çoğunluğunda geçerli olanlardan daha fazlasını kastetmiyoruz: genel oya dayanan parlamentarizm ve siyasi alanda örgütlenme serbestliği.)

Marksist kuram bu soruya olumsuz cevap verirse, bu durum, demokrasi sorununun önemsiz kabul edildiği olarak değil de, demokrasinin devletin ekonomi ile ilgili olarak temel önemini değiştirmedeği şeklinde yorumlanmalıdır. Demokrasinin var olması pek tabii ki özellikle işçi sınıfı için büyük önem taşımaktadır. Ancak demokratik bir hükümet şekli altında işçi sınıfı nitelik itibarıyla ister sosyalist veya sadece reformist olsun, amaçlarına varabilmek için serbestçe ve etkili bir şekilde örgütlenebilir. Bu nedenle bütün demokratik olmayan ülkelerde işçi hareketinin ilk talebi, daima demokratik hükümet şekillerinin kurulması olmuştur. Ve gene bu nedenle, egemen sınıflar için demokrasi durumu açısından daima potansiyel bir tehdit unsuru olduğundan, buna istemeye istemeye sınırlamalarla ve çok kez ağır baskılar altında razı olmuşlardır. 1848 demokratik Fransız Anayasasını incelerken, Marks önemli konuları üzerlerine ısrarla basarak belirtmiştir:

“Bu anayasanın kapsamı en geniş çelişkisi şudur: Anayasa tutsaklığını sürekli kıldığı sınıflar olan proletarya, köylüler ve küçük burjuvaziyi, genel oy aracılığıyla siyasi güce sahip kılıyor. Ve eski toplumsal gücünü onayladığı sınıf olan burjuvaziden ise bu gücün siyasi garantilerini geri alıyor. Yönetime demokratik kurallar getirerek, düşman sınıfların her an zafer elde etmeleri ve burjuva toplumunun temellerini tehlikeye

²¹ 13 *Gesantmelte werke* III. s. 56.

sokmalarına yardım ediyor.”²²

Demokrasi, kapitalist toplumdaki çatışmalara siyasi düzeyde açıklık kazandırır; kapitalistlerin devleti kendi öz çıkartan uğrunda kullanmalarını sınırlar; işçi sınıfını tavizler istemede destekler; son olarak da, işçi sınıfının, sistemin kendisini tehdit eden ve bu nedenle sonuçları gözönüne alınmadan kapitalistler ve onların devlet memurları tarafından reddedilmesi gereken talepler ileri sürmeleri olanağını da artırır. İlerde göreceğimiz gibi, kapitalist evrimin izlediği gerçek yolu belirlemede bütün bunların çok büyük önemi vardır. Ama bütün bu söylediklerimiz, bir önceki bölümde konulan ilkelerle çelişmez. Diğer bir deyişle, demokrasinin özünde kapitalist toplumdaki devlet faaliyetinin temel görev ve sınırları hakkındaki görüşlerimizi değiştirecek bir şeyi yoktur. Ve tekrar ısrarla belirtelim ki, kapitalist demokrasinin yöntemleriyle sosyalizmi yavaş yavaş gelişen bir süreç içinde kapitalizmin yerini alabileceği, şeklindeki karşı görüşü ileri süren revizyonistler Marks’tan tamamıyla ayrılmışlardır.

Revizyonist tutumun yanlışlığı Rosa Luxemburg’un Bernstein ve Schmidt’e karşı 1839 yılında yürüttüğü polemikten daha iyi bir şekilde ortaya konmamıştır.

“Conrad Schmidt’e göre, parlamentoda *sosyal* demokrat bir çoğunluk elde edilirse, toplumun derece derece sosyalleşmesinin yolu açılmış olmalıdır. Şekil açısından elbette parlamentarizm devlet örgütünde toplumun tümünün çıkarlarını açıklar. Fakat öte yandan toplum hâlâ kapitalist bir toplumdur, yani kapitalistlerin çıkarlarının her şeyi kontrol ettiği bir toplum... Şeklen demokratik olan kurumlar, özünde egemen sınıf çıkarlarının bir aracıdır. Bunun en gözle görülebilen kanıtı, demokrasi sınıfsal nitelikleri reddeden ve halkın gerçek çıkarlarını korumaya yararlı olan bir araç olunca, demokratik şekillerin burjuvazi ve devlet örgütündeki temsilcileri tarafından feda edilmesidir. Bu nedenle sosyal demokrat bir çoğunluk düşüncesi tamamıyla burjuva liberalizminin özüne uygun bir hesaba dayanır ve demokrasinin sadece bir yüzüyle –şekil yüzüyle– ilgilenirken, olayın diğer yüzünü, onun gerçek içeriğini dışarda bırakmaktadır.”²³

Faşizmin son yirmi yılda, özellikle işçi sınıfı örgütlenmesinin en çok geliştiği ülkelerde yayılabilmiş olması, kapitalist demokrasi yöntemleriyle sosyalizme geçilebileceği inancını adamakıllı zayıflatmış-

²² *Class Stuggles in Francc*, International Publishers, s. 69-70.

²³ Rosa Lixemburg, *Gesammelte werke III*, s. 59-60.

tır. İkinci Enternasyonal'in seçkin temsilcilerinden ve Avusturya sosyalistlerinin uzun süre lideri olan Otto Bauer 1936 yılında şu genel görüşü dile getiriyordu: Faşizm deneyi, "reformist sosyalizmin, işçi sınıfının çeşitli demokrasi türlerini sosyalist içerikle doldurabileceği ve böylece devrimci bir sıçrama olmadan kapitalist düzeni sosyalist düzene değiştirebileceği hayaline son verdi."²⁴ Rosa Luxemburg'un aşırı durumlarda, "Demokratik şekillerinin kendilerinin burjuvazi ve devlet örgütlerindeki temsilcileri tarafından feda edileceği," yolundaki uyarısının sağlam temellere dayandığı açıklık kazanmıştır. Bu soruna ilerde daha ayrıntılı olarak incelemek üzere döneceğiz.

5. Devletin Rolünün Değerlendirilmesi:

Geçen kısmın sonlarında ortaya çıkan, devresel bunalımın devlet ile ilgisi sorusunu şimdi ele alabilecek durumdayız. Fakat bunu yapmak bir hata olur. Devresel bunalım, devletin müdahalesi gereken durumlardan sadece biridir ve onu diğer konulardan soyutlayarak ele almak bizi yanlış sonuçlara götürebilir.

Şurası bir kere daha hatırlanmalıdır ki, daha önceki bölümlerde yapılan çözümler birçok önemli açıdan oldukça yüksek bir soyutlama düzeyinde yürütülmüştür. Her şeyden önemli olarak, bazı rastlantılar dışında kapalı ve serbest rekabetçi sistem varsaydık. Gerçekte ise, bugünün kapitalizmi ne dışı kapalıdır, ne de serbest rekabetçi. Çevremize baktığımızda gördüğümüz çok sayıda kapitalist, yarı-kapitalist ve kapitalist olmayan ülkelerden oluşan ve her birinde değişik derecelerdeki tekellerin genel bir olgu olduğu, birbiriyle yakından ilişkili bir dünya ekonomisidir. Göreceğimiz gibi, bu gerçekler bir rastlantı sonucu değildir, dünya tarihinin bir aşaması olarak kapitalizmin niteliğine bağlıdır. Çözümlememizde bunların soyutlanması gerekli, fakat aynı zamanda geçici bir dönemdi. Bu noktayı aşmak ve kapitalist gelişmenin şimdiye kadar gözönüne alınmayan çeşitli görünümelerini hesaba katmanın zamanı gelmiştir. Böyle yaptığımızda kapitalizmin geleceği ve bu gelecek içinde devletin rolü konusundaki görüşlerimizi büyük ölçüde etkileyecek yeni sorun ve şartların ortaya çıktığını göreceğiz.

Bu nedenle bundan sonraki görevlerimiz, kapitalizmin rekabetçi yapısını değiştiren yapısal ve kurumsal eğilimler ve dünya ekonomisinin gelişmekte olan niteliklerini incelemektedir. Bu iki görevin birbiriyle son derece yakın ilişkide olduğunu göreceğiz. Ancak bu gö-

²⁴ 16 Otto Bauer. *Zwischen Zwei weltkriegen?* s. 142.

revleri yerine getirdikten sonradır ki bu bölümde geliştirilen ilkeleri uygulayabilecek ve kapitalist düzenin kaderinin belirlenmesinde devlet faaliyetinin rolünü sağlam bir şekilde değerlendirebilme durumunda olacağız.

XIV. BÖLÜM TEKELCİ SERMAYENİN GELİŞİMİ

Kapitalizmi üreticiler arasında serbest rekabetten uzaklaştıran ve tekellerin oluşmasına yol açan eğilimler, sermayenin artan organik bileşimi ile yakından ilgilidir. Burada iki görünüş hesaba katılmalıdır: Önce sabit sermayenin değişken sermayeye oranla artması ve sonra da sabit sermayenin gayri menkul ve yan-menkule yatırılan bölümünün, yani binalar ve makinelerin ham, işlenmiş ve yardımcı maddelere oranla artması. Her iki eğilimin de sonucu üretim biriminin ortalama büyüklüğündeki artıştır. Marks bunun iki yoldan oluştuğunu belirtmiştir. Şimdi bunları inceleyelim:

1. Sermayenin Yoğunlaşması:

Eğer kapitalistler kendi başlarına sermaye biriktirir, böylece her birinin kontrolü altındaki sermaye artarsa, daha büyük miktarda üretim mümkün olur. Marks bu sürece “sermayenin yoğunlaşması” adını takmıştır. Bu anlamdaki yoğunlaşma, birikimin (sermaye birikiminin, çev.) beraberinde gerçekleşir ve sermaye birikimi olmadan yoğunlaşmanın olamayacağı açıktır. Fakat bunun karşıtı geçerli olmayabilir, çünkü bazı kapitalistlerin, belki de mirasçılar arasında sermayenin tekrar tekrar bölünmesi yoluyla sermayelerinin azalmasına rağmen sermaye birikiminin devam ettiğini düşünebiliriz. Bu tür karşıt eğilimlere rağmen, yoğunlaşma kendi başına bile üretim miktarında sürekli bir artış meydana getirmeye ve hiç olmazsa belli üretim kollarında

rekabetin sınırlandırılması doğrultusunda bir eğilim yaratmaya yeterlidir. Yoğunlaşmanın yanı sıra, bir ikinci ve hatta daha önemli bir süreç vardır ki, Marks buna “sermayenin merkezileşmesi” der.

2. Sermayenin Merkezileşmesi:

Yoğunlaşma ile karıştırılmaması gereken merkezileşme zaten var olan sermayelerin bir araya gelmeleri demektir.

“Bu sürecin diğerinden farkı, sadece elde bulunan ve faaliyet göstermekte olan sermayenin dağılımındaki bir değişmeyi ele almasıdır. Bu nedenle faaliyet alanı, toplumsal servetin mutlak olarak büyümesi veya sermaye birikiminin mutlak sınırları ile sınırlanmamıştır. Başka bir yerde birçok kişinin kaybettiği sermaye bir yerde bir kişinin elinde büyük miktarda toplanmıştır. Bu ise merkezileşmenin ta kendisidir, birikim ve yoğunlaşmadan farklıdır.”²⁵

Marks, “sermayelerin merkezileşmesinin yasalarını” açıklamaya çalışmak yerine, “*birkaç gerçek ile ilgili kısa bir ipucu*” vermeyi yeterli buldu. Böyle yapmasının nedeni bu olgunun önemsiz olduğu şeklindeki herhangi bir düşünce değil de, çalışma planının böyle gerektirmesi idi. Buna rağmen verdiği kısa ipucu da öğreticidir ve incelenmeye değer.

Merkezileşmenin temelinde yatan en önemli etken, büyük çapta üretimin ekonomik olmasında bulunmaktadır. “Rekabet savaşı malların ucuzlatılmamasıyla verilir. Malların ucuzluğu ise, diğer değişkenleri sabit varsayarsak, emeğin üretkenliğine, ki bu da üretim hacmine, bağlıdır. Bu nedenle büyük kapitalistler daha küçüklerini yenerler.”²⁶ Bazı küçük sermayeler ortadan kaybolur, diğerleri daha etkin çalışan işletmelerin ellerine geçer ve bu işletmeler bu şekilde büyürler. Buna göre rekabetin kendisi bir merkezileşme aracıdır.

Merkezileşmeye katkısı olan ve farklı bir şekilde işleyen bir diğer güç vardır ki, bu da “kredi sistemidir”. Marks’ın kullandığı anlamda, kredi sistemi denilince sadece bankalar değil, yatırım kurumları, tahvil borsaları ve diğer bölümleriyle mali kurumlar toplamı anlaşılmalıdır.

“Kredi sistemi başlangıçta birikimin mütevazı bir yardımcısı olarak işin içine girer. Görünmez ipliklerle toplum yüzeyinde yayılmış bulunan para kaynaklarını bireysel kapitalist-

²⁵ *Capital I*, s. 686

²⁶ a. g. e., s. 686.

lere ya da şirket şeklinde birleşmiş kapitalistlere çeker. Fakat kısa sürede rekabetçi mücadelede yeni ve dehşet saçan bir silah olur ve sonunda da kendisini sermayelerin merkezileşmesi için dev bir toplumsal mekanizmaya dönüştürür.”²⁷

Kredi sistemi aracılığıyla merkezileşme, gelişmiş şekli ile küçük kapitalistlerin büyükler tarafından mülksüzleştirilmişleri anlamına gelmez. Fakat bu yolla, “var olan veya meydana gelme sürecinde olan sermayeler hisse senetli şirketler yoluyla bir araya gelirler.”²⁸ Bu, üretim hacminin genişletilmesinin en hızlı yöntemidir. “Eğer birçok kapitalistin kendi başlarına demiryolu yapımını üstlenecek kadar sermaye birikimi sağlamalarını beklemek zorunda kalsaydı dünya hâlâ demiryolsuz olurdu. Diğer taraftan, merkezileşme bunu hisse senetli şirketler aracılığıyla kolayca başardı.”²⁹

Herhangi bir endüstri dalında merkezileşme, tek bir şirket kalın-caya kadar sürer,³⁰ fakat toplum için bu süreç, ancak “bütün toplumsal sermaye ya bir tek kapitalistin, ya da bir tek şirketteki kapitalistlerin elinde toplanıncaya kadar sona ermez”³¹ Bu ele alış ve esasında tüm konuyu düşünüşü açısından bakılınca, Marks’ın hukuki açıdan mülkiyet ilişkisinden çok –bu mülkiyet çok sayıda hissedarın elinde olabilir– belli bir merkezden yönetilen sermaye büyüklüğü yönünden sorunu incelediği meydana çıkar.

Merkezileşme ve bir ölçüde de yoğunlaşmanın üç önemli etkisi vardır: İlk olarak, emek sürecinin kapitalizmin sınırları içinde toplumsallaşmasına ve rasyonelleşmesine yol açar. Bu konuda Marks, “bir-birinden ayrı olarak alışlagelmiş yollarla yürütülen üretim süreçlerinin, toplumsal olarak bütünleştirilmiş ve bilimsel olarak yönetilen üretim süreçlerine ilerici bir şekilde dönüştürülmesinden bahseder.”³² İkinci olarak, teknik değişim ve sermayenin organik bileşiminin bir sonucu olarak merkezileşme, teknik değişimin ileri doğru gidişini hızlandırır. “Böylece birikimin etkilerini süratlendiren ve yoğunlaştıran merkezileşme, aynı zamanda sermayenin teknik bileşimindeki devrimleri de yayar. Bu ise sermayenin sabit bölümünü, değişken

²⁷ a. g. e., s. 687.

²⁸ a. g. e., a. 638.

²⁹ a. g. e.

³⁰ Dördüncü Almanca baskısına Engels şu dipnotlu ekledi; “En yeni İngiliz ve Amerikan ‘tröstleri’ buna, hiç olmazsa belli bir eniüslri kolundaki tüm büyük işletmeleri, pratikte tekel durumunda olan dev bir hisse senetli şirket şeklinde birleştirerek varmayı amaçlıyorlar.” *Kapital, I*, s. 688.

³¹ a. g. e.

³² a. g. e.

bölümünün aleyhine olarak artırır ve böylece emek için olan gerekli talebi azaltır.³³ Üçüncü etki ise, (ki bu nokta merkezileşmeyi ele aldığı araştırmanın o aşamasında Marks'ı ilgilendirmiyordu) açıktır. Pazarlar üzerinde tekelleri veya yarı-tekelleri kontrol yoluyla az sayıda üreticinin, çok sayıda üreticinin arasındaki rekabetin yerini ilerici bir şekilde alması.

3. Anonim Şirketler:

Marks'ın, anonim şirketleri merkezileşmede temel bir araç olarak kabul ettiğini gördük. Marks, anonim şirketlerin aynı zamanda kapitalist üretimin niteliği ve işleyişi açısından daha başka ve daha önemli etkileri olduğunun farkındaydı. Bunlar, Engels'in' derleyerek *Kapital*'in üçüncü cildi olarak yayınladığı al yazması müsveddelerde ele alınmıştır;³⁴ bu çözümleme taslak niteliğinde olmakla beraber, Marks'ın bu sorunun önemini kavramakta kendi zamanının çok ötesinde olduğunu göstermektedir.

Hisse senetli şirketlerle ilgili olarak Marks üç noktaya işaret eder:

“1. Bireysel kapitalistler için olanak dışı olacak şekilde üretim hacminde ve işletmelerde çok büyük artış,

2. Sermaye... burada toplumsal sermaye niteliğe sahiptir... ki bu şekliyle özel sermayeden farklıdır ve bu işletmeler de bireysel işletmelerden farklı olarak toplumsal işletmeler niteliğini alırlar. Bu durum kapitalist üretimin kendi sınırları içinde sermayenin (öze) mülkiyet durumuna son verilmesidir.

3. Gerçekten faaliyette bulunan kapitalistin sadece bir yönetici, diğer kişilerin sermayelerini yöneten bir kişi ve sermaye sahiplerinin de sadece sermaye sahipleri, sadece para kapitalistleri haline dönüştürülmesidir.”³⁵

Bu noktaların birincisi daha önce ele alınmıştı. İkinci ve üçüncü noktalar ise son yirmi otuz yılda anonim şirketler üzerine yazılan çok sayıda yapının özünü kısa bir şekilde özetlemektedir. Fabrika sisteminin ortaya çıkmasıyla zaten zayıflamış olan özel üretim, büyük anonim şirketlerde tamamıyla ortadan kalkar ve gerçek sermaye sahipleri hemen hemen tamamıyla üretim sürecinden çekilirler. Fakat Marks, bu konuyu ele alan çağdaş yazarların birçoğunun yaptığı hata-

³³ *Kapital, I*, s. 689. Bu. merkezileşmenin teknolojik değişim üzerindeki tek etkisi değildir.

³⁴ *a. g. e.*, III. Bölüm XXVII (“Kapitalist Üretimde Kredinin Rolü”).

³⁵ *a. g. e.*, s. 516.

yı, anonim şirketleri üretim üzerinde toplumsal kontrolün kurulması doğrultusunda bir adım olarak görmek hatasını yapmaz. Tam tersine bu yeni gelişmenin sonucu, “yeni bir mali aristokrasi, kurucu, spekülatif ve sadece ismen yöneticilik şeklinde yeni bir tür parazitler, anonim şirketlerdeki hileler, hisse senedi dolandırıcılıklar ve hisse senedi spekülasyonlarıyla tüm bir dolandırıcılık ve aldatma sistemidir. Bu durum özel mülkiyetin kontrolünden çıkmış olan özel üretimdir.”³⁶

Anonim şirketler konusundaki Marksist kuram, Rudolf Hilferding’in 1910 yılında basılan önemli yapıtı *Finanzkapital*’de geliştirilmiş ve genişletilmiştir. Ekonomik açıdan, anonim şirket tarzı örgütlenmenin en önemli özelliği, sermaye üzerindeki mülkiyet hakkı ile üretimin yönetilmesi arasındaki bağın ortadan kaldırılması, Hilferding’in sözleriyle, “endüstriyel kapitalistin endüstriyel girişimcilikten kurtulmasıdır.”³⁷ Hilferding’in anonim şirketler kuramına yaptığı en önemli katkı, bu olgunun sonuçlarını geliştirmektir.

Endüstri kapitalistlerini para kapitalistleri şekline sokan, kendi başına anonim şirket şekli değildir. Özel bir şirket ekonomik açıdan herhangi önemli bir şey değiştirmeden şirketleşme ile ilgili bu hukuki mevzuattan geçebilir. Esas önemli olan nokta, anonim şirket hisse senedi ve tahvilleri için güvenilir bir borsanın ortaya çıkmış olmasıdır. Bu ise burada incelenemeyecek kadar uzun bir tarihsel süreçtir. Bunun nedeni açıktır. Kapitalist ancak hisse senedi ve tahvil borsası aracılığıyla, parasını yatırdığı belidi işletmenin kaderinden kendi kaderini ayrı tutabilir. Hisse senedi ve tahvil borsası ne kadar iyi işlerse hisse sahibi eski tür kapitalist işletmeci durumundan ayrılmış, gittikçe, istediği zaman parasını elde edebilen bir ödünç verici durumuna girer. Fakat bir fark daima kalır. Pay sahibinin zarar etme olasılığı ödünç vericinin zarar etme olasılığından daha yüksektir ve bu nedenle de hisse senetleri gelirinin belli bir risk primi oranında ödünç verilen paradan alınan faizi aşması beklenmelidir. Bu şartlarla, hisse sahibinin, kâr alan bir endüstri kapitalistinden faiz alan para kapitalistine dönüşürülmesi ilke olarak tamamlanmıştır.

Bu dönüşümün ilk sonucu, “kurucu kân” (*Gründergewinn*) denilen ve Hilferding’in doğru olarak “kendine özgü bir ekonomik kategori” şeklinde belirttiği şeyin ortaya çıkışıdır,³⁸ Eğer bir işletme (halen faaliyette olan ve kurulacak), örneğin, yatırılan sermayenin yüzde 20’si kadar bir gelir getirecekse ve eğer benzer risk taşıyan iş-

³⁶ a. g. e., s. 521.

³⁷ *Das Finanzkapital*, s. 112.

³⁸ c a. g. e., s. 118.

letmelerdeki hisse başına gelir yüzde 10 ise, buna göre, bu işletmeyi anonim şirket şekline sokan ve hisse senetlerini borsaya çıkaran kurucular, bu hisseleri yatırılan sermayenin iki misline satabileceklerdir. Aradaki fark ise dolaylı veya dolaysız olarak bu kurucuların ceplerine gider ve bunlar da bu şekilde daha sonraki faaliyetleri için daha güçlenir ve zenginleşirler. Kurucu kârı, hem anonim şirketlerin kurulması için bir teşvik ve aynı zamanda da büyük servetler elde etmenin bir kaynağıdır. Her iki yolla da üretim hacminin büyümesi ve sermayenin merkezileşmesi süratlendirilir.

Kuruculuk eylemi, para şeklindeki serbest sermayeyi ellerinden çıkaran kişilere yeni hisse senetleri sağlamak ve satmakla son bulur. Yeni hisse senetleri ve tahvil satışında uzmanlaşmış bir kişinin anonim şirketlerin kurulmasında kilit yerlere geçmesi ve sık sık da doğrudan doğruya kuruculuk fonksiyonunu yerine getirmesi ve kurucu kâr şeklinde arslan payına sahip çıkmasının nedeni budur. Almanya'daki büyük ticaret bankaları, geniş kaynakları ve mali ilişkileri nedeniyle yeni hisse senedi ve tahvil satışına erkenden başladılar ve kuruculuk alanında kendilerine en önemli yeri sağladılar. Diğer taraftan Amerika Birleşik Devletleri'nde ise, yeni hisse senedi ve tahvil alanına ilk girenler ülke içi para ve döviz işleriyle uğraşan özel bankerlerdi. Bu şekilde, yatırım bankacılığı kurumu, ticari bankacılıktan bağımsız olarak yavaş yavaş gelişti. Daha sonraki gelişim aşamasında ise ticaret bankaları, hisse senedi ve tahvil ortaklıkları denilen şeyler aracılığıyla yatırım bankacılığı alanına girdiler. Gelişme tarzları bir ölçüde farklı olmakla beraber (bu farklar herhalde diğer şeylerin yanı sıra, ticaret bankaları üzerindeki hukuki sınırlamaların farklılığından ileri gelmiştir) sonuç Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Almanya'da esasında aynıdır. Hilferding genellemelerine temel olarak bu iki ülkeyi almıştır. Bankalar kuruculukta hakim rol oynadı ve anonim şirket yapısında önemli ve hatta belli bir süre için hakim durumda oldular. Hilferding'in kitabına *Finans Kapital* ismini vermesi bu olguya dayanmaktadır. Fakat daha ilerde göreceğimiz gibi, Hilferding, kapitalist gelişmenin en son aşamasında finans egemenliğini abartarak değerlendirdiğinden bir hata işlemiştir.

Bireysel kapitalistin üretim sürecinden ayrılışı, kurucu kârının doğuşunun yanı sıra sermaye üzerindeki kontrolü daha da merkezileştirmiştir. Görünüşte şirketin kontrolü hissedarlar topluluğunun elindedir. Fakat hukuken bile hisse sayısı çoğunluğunu elde edenler bütün hissedarların koyduğu sermayeyi kontrol ederler. Pratikte ise, gerekli çoğunluk yarıdan bile çok azdır. Sermayenin “üçte bir ile dört-

te biri arası ve hatta daha azı” bu iş için yeterlidir. Bunun sayesinde bir veya birkaç anonim şirkette büyük bir sermayeye sahip olan büyük kapitalist kendi sermayesinin birkaç misli sermaye üzerine kontrol sahibi olabilir. Burada, anonim şirket türü örgütlenmenin Hilferding’in yeterli derecede açıklamadığı bir özelliği ortaya çıkıyor. Hisse sahipliği ile üretimin yöneltmesi birbirinden ayrılmakla beraber, yeterli hisse senedi sayısına sahip olanlar sermayelerinin gerçekleştirebileceğinin birkaç misli üretimi kontrol edebilirler.³⁹

Bu bile anonim şirket şeklinin kullanılması yoluyla denetimin merkezleşmesini göstermeye yeterli değildir, çünkü hatırlanmalıdır ki, bir şirket, diğer bir veya birkaç şirketin hisselerini elde edebilir. Böylece, bir kapitalist, örneğin A şirketinin sermayesinin üçte birine sahip olmakla bu şirketi kontrol edebilir. A’nın sermayesinin bir kısmı ise B, C ve D anonim şirketlerinde kontrol sağlamak için ve bu şirketler de kat kat fazla anonim şirket üzerinde kontrol kurmak için kullanılabilir. “Anonim şirket şeklinin gelişmesiyle özel bir finansman tekniği ortaya çıktı. Bu tekniğin amacı mümkün olduğu kadar az sermaye ile başkalarına ait mümkün olduğu kadar büyük bir sermaye üzerinde hakimiyet kurmaktır.”^{40*41}

Şimdi de merkezleşme sürecinde anonim şirket şekli sayesinde gerçekleştirilen son adıma dikkat edelim. Bir taraftan kurucu kârı büyük bir serveti oldukça az sayıda kapitalist ile bankanın elinde toplarken, diğer taraftan ise bu servet çok daha geniş bir sermaye üzerinde kontrol sağlayabilecek şekilde yatırılabilir. Böylece, Hilferding’in belirttiği gibi,

“Bir grup insan ortaya çıkıyor. Bunlar sermaye sahibi olarak veya diğer kişilerin sermayelerinin yoğunlaşmış gücünün temsilcileri olarak (banka yöneticileri) birçok anonim şirket yönetim kurulunda yer alıyorlar. Böylece kişiler arasında bir tür birlik ortaya çıkıyor. Bu bir taraftan farklı anonim şirketler, diğer taraftan da bu şirketlerle bankalar arasında görülüyor. Bu kurumlar arasında bir çıkar topluluğu doğduğundan, yukarıdaki durum, bu kurumların politikası bakımından büyük

³⁹ Burada, belli şanlar altında belli bir noktanın ölesindeki niceliksel değişikliğin niteliksel bir değişiklice yol açtığı seklindeki diyalektik ilke açıkça görülmektedir.

⁴⁰ *Das Finanzkapital*. s. 130-131. Hilferding, “bu tekniğin Amerikan demiryolları sisteminin finansmanında en mükemmel şekline ulaştığına” işaret ediyor (s. 131). Bugün şunu söylemeliyiz ki, bu düzey her ne kadar yüksek olsa da, 1920’lerde toplumsal ihtiyaçların karşılandığı alanlarda (elektrik, gaz, vb., çev.) daha mükemmelleşmiştir.

⁴¹ a. g. e., s. 130.

önem taşımaktadır.”⁴²

Birçok durumda, “içtekilerin” kişiler arasındaki bu birliği, kartel, tröst veya şirket birleşmesi şeklinde ve pazar üzerinde tekeli kontrol kurmayı amaç edinmiş daha sıkı örgütlenmelerin anası veya öncüsü oluyor. Bu örgütlenme şekilleri bir sonraki bölümde ayrıca ele alınacaktır.

Anonim şirket türünün yayılmasının genel sonuçları şöyle özetlenebilir: Bir taraftan genel olarak birikimin hızlanmasıyla birlikte merkezileşme sürecinin yoğunlaşması, diğer taraftan da kontrolleri sermayelerinin çok ötesine ulaşan oldukça az sayıda büyük kapitalistin oluşturduğu bir kesimin ortaya çıkmasıdır. Son nokta çağımız yazarlarınca o kadar yanlış anlaşılmıştır ki, bu konuda birkaç söz daha söylemek yerinde olacaktır.

Son yıllarda, büyük anonim şirketlerde sahip olma ile kontrolü elde tutmanın ayrı ayrı şeyler olduğuna dair çok şey okuduk. Bu eğer, sermaye üzerindeki kontrolün yoğunlaşmasının sermaye üzerindeki mülkiyetin yoğunlaşmasıyla sınırlanmadığı şeklinde anlaşılırsa, gerçekte görülen eğilimin doğru olarak yansıtılmasıdır. Fakat eğer bu, kontrolün şirket sahiplerinin elinden tamamıyla çıktığı ve toplumdaki başka bir grubun ayrıcalığı haline geldiği şeklinde yorumlanırsa, tamamıyla yanlıştır. Gerçekte olan şudur;

Hisse sahiplerinin büyük bir çoğunluğu küçük bir azınlık lehine kontrol haklarını bırakmak zorunda kalmışlardır. Buna göre, büyük anonim şirketler mülkiyetin kontrol fonksiyonlarının ne demokratlaştırılması, ne de ortadan kaldırılması anlamına değil de, bu fonksiyonların az sayıda büyük mülkiyet sahibinin elinde toplanması anlamına gelir. Birçok mülk sahibinin kaybettiğini pek az sayıda mülk sahibi elde eder. Hilferding şu söylediklerinde tamamıyla haklıdır: “Kapitalistler, birçoğunun söyleyecek bir şeyinin olmayacağı doğrultuda bir toplum ortaya çıkarırlar. Üretken sermaye üzerindeki gerçek kontrol, bunun ancak bir kısmına sahip olanlara aittir.”⁴³

4. Karteller, Tröstler ve Şirket Birleşmeleri:

Tekelci sermayenin gelişiminin son dönemi, rekabeti bilinçli ola-

⁴² a. g. e.. s. 132.

⁴³ *Das Finanzkapital*, s. 145. Bu terin kanıtları, Amerika Birleşik Devletleri ile ilgili olarak Geçici Ulusal Ekonomi Komitesi tarafından yayınlanan dikkatlice belgelenmiş iki raporda bol miktarda vardır: Monograf. no. 29, *En Büyük Mali-Olmayan 200 Anonim Şirkette Mülkiyetin Dağılımı*; Monograf. no. 30. *Ulusal Tahvil ve Hisse Senedi Borsasında İşlem Gören 1740 Şirketin Hissedarlarının İncelenmesi*.

rak kontrol altına almak için birleşmelere gidilmesiyle ortaya çıkar. Bu döneme oldukça yüksek düzeyde merkezileşme halinde girilir. Çünkü işletme sayısı her üretim kolunda o derece azalmıştır ki, rekabet ayakta kalabilen şirketler için gittikçe daha tehlikeli olmaya başlamıştır. Rekabet, hiç bir yararı olmayan boğaz boğaza bir savaşa dönüşmüştür. Bu duruma gelindiğinde birleşme için gerekli temel hazırdır.

Marks, ekonomi üzerine olan yazılarını bu birleşmeler hızlanmadan tamamlamıştı. Ve bunun sonucu olarak kendi kaleminden *Kapital*'in üç cildinde bu konuda hiç bir çözümleme yoktur. Fakat Engels 1880'lerde üçüncü cildin yayınlanmasını üstlendiğinde olayların yönü açıklık kazanmıştı. Marks'ın anonim şirketler hakkındaki görüşlerine uzun bir not ekleyen Engels şöyle yazıyordu: Karteller şeklindeki "ikinci ve üçüncü derecede hisse senetli ortaklıklar" ve "bazı alanlarda bu alanın tüm üretiminin ortak bir yönetim altındaki büyük bir hisse senetli şirkette yoğunlaşması;" "uzun bir süre göklere çıkarılan rekabet serbestliği," diye devam ediyordu Engels, "artık yularının sonuna gelmiştir ve belirgin iflasını açıkça ilan etmek zorunda bırakılmıştır."⁴⁴

Hilferding, 1890 ve 1910 yılları arasında Almanya ve Amerika deneyleriyle bu noktayı Marksist ekonominin yapısına ekleyebilecek güçteydi. Bizim çözümlememiz de genel çizgileriyle Hilferding'-in modeline uygundur. Ancak Amerikan koşullarını Almanya'nın koşullarından daha iyi bilen okuyucularımız için gerekli bazı değişiklikler yapılmıştır.

Şimdi inceleyeceğimiz örgütlenme şekillerini, anonim şirketlerden ayıran özel nitelik bunların bilinçli bir şekilde tekelci nitelikteki pazar kontrolleri aracılığıyla kârlarını arttırmak için düzenlenmeleridir. Bu amaca varmak için ilgili işletmelerin, hareket serbestliğinin sınırlandırılması veya tamamen ortadan kaldırılması ve tek bir belirli politika altında yönetilmeleri gerekmektedir. Hareket serbestliğinin sınırlandırılması, çeşitli derecelerde olabildiğine göre, tekelci birleşmelerin de çok sayıda farklı şekilleri mümkündür. Biz bunların en önemlilerini ele alacağız, en gevşek birlik türüyle başlayıp, rekabet eden şirketlerin tamamıyla birleşmelerine kadar devam edeceğiz. Bütün bu süre içinde, akıldan çıkarılmaması gereken bir nokta da, eğer rekabet eden şirketler arasında yönetim kurullarının iç içe geçmeleri veya bankalarla ortak bağlar gibi temellere dayanan bir çıkar birliği varsa, bu durumun, birleşme yolunu düzelttiği ve birleşme eğilimini önemli ölçüde kuvvetlendirdiğidir. Gerçekten de çıkar birliği-

⁴⁴ *Capital III*, s. 518.

nin kolayca diğ er bağ layıcı şek illere götü ren bir tür birleş me oldu ğ u sö ylenebilir.

Birleş me türlerinin herhalde en zayı f olanı “centilmen anlaş ma-sı” denilen şek ildir. Burada rekabetç iler temelde ortak bir politika uygulamaya karar verirler, ancak bu anlaş mayaya uymayı zorunlu kı lan bir güç yoktur. Fakat taraftar şirketlerin anlaş mayı bozmaları için güçlü nedenler vardır ve bu nitelikteki anlaş malar ço ğ u zaman kısa ö mür lü olurlar.

“Pool” türü birleş menin oluş umuyla daha ileri bir aş amaya varılır. Bu birleş me şek linde iş olanakları, katılanların üzerinde anlaş tıkları bir formüle göre pay edilir. “Pool” anlaş ması genel olarak yazı ya dökülür, fakat uygulanması, katılanların gönüllü iş birliğ ine bağ lıdır. Bu nedenle, centilmen anlaş ması gibi “Pool” türü anlaş ma da sürekli de ğ ildir ve genel olarak sadece geç ici nitelikteki bir olgudur.

Kartellerin bazı tipleri de “pool”u çok andırır ve onun zayı f noktalarını paylaşır. Bu zayı flıklar, kartelin kontrolünü üyelere kabul ettirerek ve anlaş ma şartlarına uymayı reddedenler üzerinde yaptırımlar uygulayarak önlenir. Tipik bir kartelde bir merkez komitesi vardır. Bu komitenin görevleri, fiyatları ve üretim kotalarını belirlemektir. Kartelin kurallarına aykırı hareket edenler para cezaları veya diğ er yollarla cezalandırılırlar. Üyelerin bağı msızlığı satış lar ve alış lar tek bir elde toplanarak daha da sınırlandırılabilir. Böylece tek tek şirketler ile müşterilerin ilgisi kesilebilir. Hatta merkez komitesine, etkili çalış mayan tesisleri kapatmak ve toplam kârı belirlenmiş bir formüle göre dağı tım yetkisi de verilebilir. Bu son adım atılınca, kartel artık birçok açı dan tam birleş me durumuna yaklaş mıştır.

Kartelden daha sıkı bir örgütlenme şek li de “tröst”tür. Tröstler Amerika’da yasak edilinceye kadar bir süre büyük ölçü de desteklenmiş ve korunmuştur. Tröst şeklindeki birkaç bağı msız anonim şirketin hisselerinin ço ğ unlu ğ una sahip olanlar, hisse senetlerini bir güven belgesi karş ılığ ında mütevellilere devrediyorlardı. Mütevelliler oy kullanıyor ve belge sahipleri de temettülerini alıyorlardı. Bu yolla katılanların hukuk! ve mali kimlikleri, aynı kartel durumunda oldu ğ u gibi, de ğ işmeden şirketlerin politikalarının birleştirilmesi baş arılıyor du. Tröstün, bu anlamıyla, bu terime genel olarak verilen anlam, yani tekelci birleş melerin hemen hemen tümünü genel olarak belirten anlam karış tırılmamalıdır.

Son olarak da, katılan şirketlerin bağı msızlığ ının tamamen ortadan kalktığı tam birleşmeye geliyoruz. Bunun birçok şek illeri vardır. En çok rastlanana, bir büyük şirketin tüm diğ er şirketleri yutması ve

eski şirketlerin bu yeni şirket karşısında ortadan kalkması yoludur. Birleşme yolu ne olursa olsun, sonuç aynıdır: tek bir yönetim altında tam bir organik birlik. Tekelci bir politika uygulamak açısından en etkin birleşme hiç şüphesiz budur.

Değişen zaman ve yer koşulları içinde hangi birleşme şekillerinin uygulanacağını belirleyecek etkenlerin incelenmesi uygulamalı ekonominin özel bir dalının konusudur. Ancak genel olarak bu seçimin değişik endüstri alanlarında hakim olan özel koşullara, daha gevşek birleşme türlerinin zayıflıklarına ve çeşitli ülkelerde geçerli olan hukuk kurallarına bağlıdır, örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde kartel ve tröst şeklindeki birleşmeler yasak edilince, tekelci amaçlara tam birleşmeler yoluyla varılmıştır. Buna karşılık Almanya'da kartellerin hukuki olarak tanınması nedeniyle bu tür birleşmeler gelişti. Bizim açımızdan, bu farklar ikincil derecede önemlidir. Asıl önemli olan nokta, XIX'ncü yüzyıldan XX'nci yüzyıla geçişteki 20 yıl süresince birleşme hareketinin tüm ileri kapitalist ülkeleri kaplaması ve kapitalist üretimin karakterinde niteliksel bir değişiklik yaratmasıdır. Serbest rekabet bir zamanlar kapitalist pazarda egemen biçim (fakat tek biçim değil) iken, yerini değişik ölçülerdeki tekelci birleşmelere bırakmıştır (hakim şekil olarak). Bu geçişin kapitalist toplumun genel hareket yasaları açısından sonuçları bundan sonraki iki bölümde dikkatle incelenecektir.

5. Bankaların Rolü:

Bankaların yeni hisse senedi ve tahvil çıkarılması ve satışında oynadıkları stratejik rol nedeniyle anonim şirketlerin kuruluşunda özellikle önemli bir rol oynadıklarına daha önce işaret etmiştik ve aynı durum daha önce kurulmuş olan anonim şirketlerin tamamıyla birleşmeleri için de geçerlidir. Bankalar, kurucu kârnın büyük bir kısmını kendilerine alırlar, anonim şirketlerin yönetim kurullarında oturmak üzere kendi temsilcilerini atarlar ve kabul edilen politikalar üzerinde önemli ölçüde etkide bulunurlar.

Bu etki hangi doğrultuda kullanılacaktır? Daima rekabetin sona erdirilmesi doğrultusunda. Kendini yeterli derecede güçlü hisseden bir şirket rakipleri ile ölesiye bir mücadeleye girebilir. Bu işe girerken geçici bir süre için geliri düşse bile, daha sonra bu zararları telafi edeceğini ümit etmektedir. Fakat birçok şirketle ilişkisi olan bir banka için böyle bir yol kaçınılmaz olarak kısır ve kendi kendini geçersiz kılan bir eylem olarak kalacaktır. Bir şirketin kazancı diğer bir şirketin

zararı ile karşılanmıştır. Hilferding'in işaret ettiği gibi,

“Bu nedenle, bankaların, ilgilendikleri şirketler arasında rekabeti ortadan kaldırmaya çalışmaları daima geçerli olan bir olgudur. Her bankanın elde edilebilecek en yüksek kârın sağlanmasında çıkarı vardır. Diğer değişkenleri sabit varsayarsak, belli bir endüstri dalında bu amaca varılması rekabetin ortadan tamamıyla kaldırıldığı zamanda gerçekleşir. Bunun için de bankalar tekellerin kurulması için çabalamaktadırlar.”⁴⁵

Bir bankanın ilişkisi ne kadar geniş ise ve sesi ne kadar güçlü çikarsa, rekabeti ortadan kaldırma ve tekeller kurma amacında o kadar etkin olur. Buna göre, endüstri alanında sermayenin merkezleşmesi, gittikçe daha büyük bankacılık birimlerinin kurulmasında bir kargılık bulur. Bu temel üzerinde, iç içe geçmiş yönetim kurullarının ve çıkar topluluklarının kişiler arasında kurduğu birlik, tüm ileri kapitalist ülkelerde bankalar ve endüstride en tanınmış kişileri birbirine bağlar.

Bu noktaya kadar Hilferding'in çözümlemelerini birkaç kayıtle kabul etmek mümkündür. Fakat Hilferding daha öteye gidiyor ve bazen açıkça söyleyerek ve daima ima yollu, endüstri sermayesi ile banka sermayesi arasındaki ortaklıkta daima banka sermayesinin hakim rol oynadığını belirtiyor. “Mali sermaye” (Finans-kapital, çev.) bir noktada, “bankalar tarafından kontrol edilen ve endüstriciler tarafından kullanılan sermaye” olarak tanımlanıyor,⁴⁶ ve kapitalizmin gelişim eğilimi, ekonomik hayatın tüm yönlerinin gittikçe artan bir şekilde gitgide daralan bir büyük bankalar grubunun yönetimi altına girmekte olarak çiziliyor. Bu durum aşağıdaki paragrafta açık olarak görülebilir:

“Bankacılığın gelişmesiyle birlikte ve bankalar ile endüstrinin gittikçe daha yakın ilişkileri sonucunda bir taraftan bankalar arasındaki rekabetin ortadan kalkması, diğer taraftan da tüm sermayenin para sermayesi olarak yoğunlaşması ve ancak bankalar aracılığıyla üretken yatırımlara yönelmesi şeklinde bir eğilim ortaya çıkar. Son analizde, bu eğilim tüm para sermayesinin bir banka veya bir bankalar grubunun kontrolü altında olduğu bir duruma götürür. Böyle bir “merkezi banka” toplumsal üretimin tümünü kontrol edecektir.”⁴⁷

Bu görüşün temelden hatalı olduğu konusunda şüph yoktur. Hilferding kapitalist gelişmede geçici bir aşama ile devam eden bir

⁴⁵ *Das Finanzkapital*. s. 231.

⁴⁶ a. g. e., s. 283.

⁴⁷ a. g. e., s. 218.

eğilimi karıştırıyor. Birleşme hareketi süresince, anonim şirketler ve tam birleşmeler kuruluş sürecinde iken bankaların stratejik bir durumunun olduğu ve bu yolla üretim sisteminin kilit noktalarını kontrol edebildikleri doğrudur. Fakat birleşmeler süreci sürekli olarak devam edemez. Herhangi bir endüstride ancak bir şirket kaldığından son sınıra varılmıştır, fakat kural olarak, bu son sınıra varılmadan çok önce bu süreç durur. Tehlikeli tür rekabet, belli bir endüstrinin dörtte üç ile beşte dördü arası az sayıda büyük şirketin eline geçince genel olarak sona erdirilir. Bu noktanın ötesinde, daha ileri birleşmeler için eğilim büyük ölçüde zayıflamıştır ve hatta ters yönde işleyen güçlerle tamamıyla ortadan kaldırılabılır bile. Büyük rakip kapitalist gruplar daima var olur ve her biri diğerinin aleyhine olarak durumu geliştirmeyi ümit eder. Her bir grubun en önemli endüstri sektörlerinde güç kaynağı ve diğerleriyle pazarlık durumunda koz olarak kullanılmak için üslere ihtiyacı vardır. Boğaz boğaza rekabet hayaleti ortadan kaybolunca ve en genel ve gerekli tekelci amaçlar doğrultusunda geçici bir anlaşma sağlanınca, daha ileri birleşmeler seyrekleşir ve bir süre sonra tamamıyla son bulabilir.

Bu aşamaya gelindiğinde, bankaların durumunda ani bir değişim olur. Bankalarının güçlerinin temelini oluşturan yeni hisse senedi ve tahvil çıkartmak fonksiyonu çok daha az önemli olur. Büyük tekelci anonim şirketler başarılarıyla (yani kâr sağlayabilmeleriyle) doğrusal orantıda olarak öz fon kaynaklarına sahip olurlar. Bu öz kaynaklar sadece hissedarlara temettü olarak dağıtılabilecekken biriktirilen kârlar değil, aynı zamanda amortisman, tükenme, eskime ve diğer "ihtiyat" hesabı şeklinde biriken ve gittikçe artan bir şekilde birikim amaçlarına yöneltilen fonlardan oluşmaktadır. Ellerinde bu öz kaynaklardan oluşan ek sermaye olan anonim şirket yöneticileri sermaye kaynağı olarak borsaya yeni hisse senedi ve tahvil sürme bağımlılığından ve bununla ilgili olarak da bankerlere olan bağımlılıklarından belli bir dereceye kadar kurtulmuşlardır. Pek tabii ki, bankaların etkilerinin önemli olduğu durumlarda, bu, bankaların gücünün derhal azalması anlamına gelmez. Fakat uzun dönemde, herhangi bir ekonomik fonksiyonla bağlantısı olmayan ekonomik güç zayıflamaya ve sonunda tamamıyla yok olmaya mahkûmdur. Gücü yeni hisse senedi ve tahvil çıkarılmasının kontrolüne dayanan bankaların başına gelen de budur. Bu fonksiyonun kendisinin zayıflaması nedeniyle onun ortaya çıkardığı güç de zayıflar ve bankalar ikincil bir duruma düşerler. Parlak günlerini geçirmiş olan banka sermayesi endüstri sermayesinin yardımcı durumuna düşer ve böylece birleşme ha-

reketinden önce geçerli olan ilişki yeniden kurulur. Bu, kapitalizmin genel olarak daha önceki aşamasına döndüğü anlamına gelmez; tam tersine olarak, tekel ve az sayıda büyük kapitalistler kesiminin hakimiyeti daha güçlenir ve belli bir süreç içinde üretim ve dağıtım sistemlerinin gittikçe daha büyük bölümünü kontrolü altına sokar. Fakat bunların temeli endüstri sermayesidir, yoksa Hilferding'in zannettiği gibi banka sermayesi değil. Banka sermayesinin hakimiyeti kapitalist gelişimde kabaca rekabetçi kapitalizmden tekelci kapitalizme geçiş ile aynı zamana rastlayan geçici bir dönemdir.⁴⁸

Hilferding'in hatası en azından iki açıdan önemlidir, ilk olarak, mali hakimiyetin peşin olarak büyütülmesi birikim sürecinin niteliğinde ve özellikle anonim şirketin iç finansmanında son zamanlarda meydana gelen son derece önemli değişiklikleri çözümleme dışında bırakmıştır.⁴⁹ Ve diğer taraftan, bu durum, sosyalist bir topluma varma ile ilgili görevin zorluğu ve niteliği ile ilgili iyimser hayallere yol açmaktadır. 1910 yılında bile Hilferding, "altı büyük Berlin bankasını ele geçirmenin büyük endüstrinin en önemli alanlarını ele geçirmek anlamına geleceğini" ileri sürüyordu.⁵⁰ Büyük bankaların ele geçirilmesinin onlara bağlı olan endüstrileri ciddi şekilde sarsacağı ne kadar doğru olsa, yukarıdaki görüş o zaman için bile geçerli değildi. Fakat bugün örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde tüm banka sisteminin "ele geçirilmesi" büyük sermaye çevrelerinde geçici bir dalgalanmadan başka bir etki yapmayacaktır. Buna göre, eğer finans kapitalizmi kuramı bankaların hakimiyeti şeklinde yorumlanırsa, sosyalist politikanın dayanması için zayıf bir temel olacaktır.

Bu tartışmayı bitirirken şuna işaret etmeliyiz ki, "finans-kapital" terimi, Hilferding'in ona verdiği anlamda kullanılacaktır diye bir zorunluluk yoktur. Özellikle Lenin, Hilferding'in finans-kap ita I tanımını, "en önemli noktaların birinde, yani üretimin ve sermayenin yoğunlaşmasının artmasının, bu yoğunlaşmanın tekel meydana gelmesine yol açacak kadar büyük ölçüde olması noktasında sessiz kal-

⁴⁸ Marksist bir yazar tarafından mali hâkimiyetin geçic niteliğinin en iyi şekilde açıklanması Grossmann'ın *Das Akkumulations und Zusammenburchsgesetz der kapitalistischen System* adlı yapılarında s. 572 ve devamıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde mali gücün zayıflamasının ksa bir çözümlemesi için, bkz. Sweeney. "Yatırım Bankacısının Çöküşü," *Antioch Review*,. İlkbahar 1941.

⁴⁹ Şu nokta ilgi çekicidir: 1910 ve 1930 yılları arasında meydana gelen bütün değişmelere rağmen, Hüferding daha sonraki yıllarda da *Das Finanzkapital*'de ileri sürdüğü görüşleri hemen hemen kelimesi kelimesine tekrarlıyordu. Bkz. "Die Eigengesetzlichkeit der kapitalistischen Entwicklung" isimli yazısı, Bernard Harms'ın derlediği *Kapital und Kapitalismus* (1931), cill 1.

⁵⁰ a. g. e., s. 471.

dığı” gerekçesiyle eleştirir. Hilferding’in “bankalar tarafından kontrol edilen ve endüstriciler tarafından kullanılan sermaye” tanımını yerine Lenin şu tanımı koymuştur:

“Üretimin yoğunlaşması, bundan doğan tekeller, bankalarla endüstrinin birleşmeleri veya içice geçmeleri: finans-kapitalin ortaya çıkışının tarihi ve bu kavramın içeriği budur.”⁵¹

Lenin’in kuramına Hilferding’in kuramına yöneltilen eleştiriler yapılamaz. Buna rağmen, “finans-kapital” teriminin Hilferding’in ona verdiği banka hakimiyeti özelliğinden soyutlanabileceği şüphelidir. Durum bu olunca bu terimi tamamıyla bırakıp onun yerine “tekelci sermaye” teriminin kullanılması daha uygun gözükmektedir. Bu terim Lenin’in “finans-kapital” kavramında temel olan noktaları içermekte ve yeterli derecede dikkatli olmayan okuyucuyu diğer terim gibi yanıltacağına benzememektedir.

⁵¹ *İmperialism*, International Publishers’ Little Lenin Library, s. 44.

XV. BOLÜM

TEKEL VE KAPİTALİZMİN HAREKET YASALARI

Son bölümde, gelişmesinin belli bir aşamasında rekabetçi kapitalizmin niçin ve nasıl tekeli kapitalizme dönüştüğünü inceledik. Su değişim de sistemin işleyişi üzerinde etki yapar. Buna göre bundan sonraki görevimiz kapitalist hareketin yasalarındaki değişiklik ve düzeltmelerin incelenmesi olmalıdır. Bu bölümde kapalı bir ekonomi varsayımı altında ortaya çıkan etkileri ele alacağız; bir sonraki bölümde ise dünya ekonomisi ile ilgili sorunlar inceleme konusu yapılacaktır.

1. Tekel ve Fiyat:

Marks şöyle yazıyordu: “Bir tekel fiyatından söz ettiğimiz zaman, genel olarak kastettiğimiz genel üretim fiyatı tarafından belirlenen fiyattan ve ürünlerin değerinden bağımsız olarak alıcıların satın alma hevesi ve ödeme gücü ile belirlenen bir fiyattır.”⁵² Durum bu olunca, Hilferding’in, “Marks’ın yoğunlaşma ve tekeli birleşme ile ilgili kuramının gerçekleşmesi, Marks’ın değer kuramının geçersiz olması sonucunu doğurmuşa benzemektedir”⁵³ sözleri gayet doğru gözükmektedir.

Bu gözlem pek tabii ki belli nedenlere dayanmaktadır. Tekel şartları altında değişim oranları emek-zamam oranlarına uygun değildir

⁵² *Capital III.* s. 900.

⁵³ *Das Finanzkapital*, s. 286.

ve ne de üretim fiyatlarıyla ilgili olarak olduğu gibi, emek-zamanı oranlarıyla kuramsal olarak açıklanabilen bir ilişki içindedir. Üreticilerin elinde arzı sınırlama gücü olunca, fiyatı belirlemek gücü de var demektir; fakat kuramsal olarak ve belli bir genelleme düzeyinde hangi noktada fiyatların konulacağını belirlemek olanak dışıdır. Belli bir fiyatın belirlenmesine o kadar farklı etkenler girer ki, son derece sınırlı uygulama dışında herhangi kesin bir kuramın konulabilmesi mümkün değildir. Bu söylediklerimiz ortodoks ekonomi kuramının son yıllarda tam veya kısmi tekel şartları altında işleyecek nesnel fiyat yasaları kurma çabalarında tam anlamıyla kanıtlanmıştır. Fiyatın kârın azamileştirildiği yerde belirleneceği gibi birkaç boş öneriden başka, tekelci fiyat kuramı, her birinin kendi özel çözümü olan bir özel durumlar katalogu durumuna süratle dönüşmüştür. Bu ne ekonomistlerin hatası, ne de bazı kimselerin ileri sürdüğü gibi ekonomi biliminin geriliğinin bir belirtisidir. Zorluk yasanın kendi içindedir. Tekel fiyatıyla ilgili tutarlı hiç bir genel yasa ortaya çıkarılmamıştır, çünkü böyle hiç bir yasa yoktur.

Değer ve üretim fiyatı kuramlarıyla eşdeğerde bir tekel fiyatı kuramı aramanın faydasız olduğu gerçeği bir Ümitsizlik nedeni olmamalıdır. Çünkü genel düzeyde ve oldukça güvenilir bir şekilde şunu söyleyebiliriz ki, rekabet koşulları altındaki durumla karşılaştırıldığında, tekel öğeleri katıldı mı, üretim daha az ve fiyat daha yüksek olur. Durum böyle olunca, değer (veya üretim fiyatı) ki ramını temel alarak hareket edebilir ve tekel olgusunun beraberinde getirdiği değişikliklerin çeşitlerini, bu değişikliklerin derecesini olmasa bile, inceleyebiliriz. Bu nokta son derece önemlidir, çünkü bu sayede tekel kuramını gerçekten faydalı bir doğrultuda geliştirebiliriz. Eğer tekel fiyatı rekabetçi fiyattan yön ve miktar olarak tamamıyla keyfi bir şekilde sapmalar gösterseydi, bunu yapmak olanak dışı olurdu.

Tekel fiyatının rekabetçi fiyattan sapmasının miktarıyla ilgili olarak bile “aşağı yukarı” türde yargılara varmak mümkündür. Buna göre, görelilik olarak, satın alınan miktar fiyat değişimlerinden ne kadar az etkilenirse (yani talep ne kadar az esnekse), fiyat o kadar yüksek ve tekel durumu da o kadar tam olacaktır. Bu etkenler hakkında sık sık kaba fakat işe yarar tahminler yapmak mümkündür, özellikle sorun teknik ve örgütsel değişikliklerin fiyatlar üzerindeki etkisinin tahmin edilmesi olursa. Fakat tekel fiyatı kuramını niceliksel bir kesinliğe vardırılmaz. Böyle yapmaya çabalayan herhangi bir kimse ancak kendine özgü nitelikleri olan özel olayların oluşturduğu bir labirentte kaybolmayı başaracaktır.

Şunu söylemek gereksizdir: Malları değer birimleri ile ölçmenin geçerliliği, yani toplumsal olarak geçerli emek zamanı ölçüsü, pazarla geçerli olan herhangi bir değişim orantısından bağımsızdır. Pazarda gerek rekabetçi, gerek tekeliçi koşullar hakim olsun, durum aynıdır. Şimdi göreceğimiz gibi, bu gerçek tekel kuramını fiyatlar alanının da ötesine geliştirmek açısından birincil derecede önemlidir.

2. Tekel ve Kâr Oranı:

Tek işletme söz konusu olduğu zaman, rekabet şartlarından tekel şartlarına geçiş beraberinde kârda bir artış getirir; bu ise gerçekte tekelin tüm amacı ve sonucudur. Fakat tekellerin ortaya çıkmasıyla toplumsal emek gücü tarafından yaratılan toplam değerde herhangi bir artış olmaz ve böylece tekeliçilerin elde ettikleri aşırı kâr gerçekte toplumun diğer üyelerinin gelirlerinden yapılan değer aktarmaları niteliğindedir. Bu aşırı tekel kârı kimin cebinden çıkmaktadır? Marks en genel iki olanağı şu şekilde belirtiyor:

“Belirli malların tekel fiyatı, diğer mal üreticilerinin kârlarının bir kısmını tekel fiyatıyla satılan mallara aktaracaktır. Artı-değerin çeşitli üretim alanları arasında dağılımı konusunda bir karışıklık olacaktır... fakat bütün bunlar artı-değerin sınırlarını değiştirmeyecektir. Eğer tekel fiyatı ile satılan bir mal işçinin gerekli tüketimi içine girerse, ücretleri artıracak ve böylece, eğer işçi işgücünün değerini eskisi gibi alırsa, artı-değer azalacaktır. Fakat böyle bir mal aynı zamanda ücretleri işgücünün değerinin altına da düşürebilir, fakat bu düşüş ancak ücretlerin fiziksel olarak yaşayabilmek için gerekli asgari ücretin üstünde katacağı şekilde olur. Böyle bir durumda, tekel fiyatı gerçek ücretlerden ve diğer kapitalistlerin kârlarından bir azalma ile ödenmiş olacaktır.”⁵⁴

Kısacası, bu aşırı kâr diğer kapitalistlerin artı-değerinden, ya da işçi sınıfının ücretlerinden bir azalma ile karşılanacaktır. Fakat genel olarak belli bir zaman ve yer gözönüne alındığında, ücretler toplumsal olarak belirlenmiş belli bir asgari yaşama standardı düzeyi civarında oynar. İşçi sendikaları bu sonuca varılmasında en etkin olan etkenlerden biridir⁵⁵ ve birleşme hareketi döneminde işçi sendikala-

⁵⁴ *Capital III*. s. 1003.

⁵⁵ Fakat bu bizim şu gerçeği gözden kaçırmamıza neden olmamalıdır: uzun dönemde, geleneksel yaşama düzeyinin en önemli belirleyicilerinden biri de sendikacılıktır.

rının oldukça gelişmiş olması nedeniyle, aşın tekel kârları nedeniyle ücretlerde meydana gelen düşüşlerin süratle eski düzeyine getirileceğini varsaymak akla yakın gelmektedir. Eğer bu düşünüş şekli doğruysa, tekelin elde ettiği aşın kâr diğer kapitalistlerin cebinden çıkmaktadır. Özel olarak yeni bir şart konulmadığı sürece bu varsayımla çalışmaya devam edeceğiz.

Tekel ile, rekabetçi kapitalizmin karakteristik özelliği olan kâr oranının eşitliği eğilimi iki açıdan bozulmuştur: bir kısım kapitalistlerin kârları artırılmış, diğer taraftan diğerlerinin kârları azaltılmıştır. Elbette ki sermayenin avantajsız alanlardan korunan alanlara doğru akmaya çalışma eğilimi devam etmektedir, fakat tekelin özü zaten bu tür serbest sermaye akımlarına karşı etkin engellerin varlığıdır. Bu nedenle kâr oranlarını eşitlemek eğilimi yeni bir şekilde ortaya çıkar. Hilferding tekel konusunu ele alırken bu yeni şekle çok önem vermiştir.⁵⁶ Bu, tekelin, gözüktüğü her yerden etrafa yayılmasıdır. Tekelin genelleştiği ölçüde bireylerin kazançları ile zararları birbirini götürür ve bu yollar hiç bir zaman tam anlamıyla bir eşitlik sağlanmasa bile, kâr oranları eşitliğe daha yaklaşır. Yayılma ilkesi şu şekilde açıklanabilir: Belli bir endüstri, örneğin demir cevheri üretimi tekelleşmiş ve fiyat artırılmıştır. Ortaya çıkan zararın bir kısmını külçe demir üreticileri çeker. Bu durum külçe demir üreticilerinin çelik endüstrisine sattıkları ürünlerinin fiyatlarını artırmak ve demir cevheri endüstrisinden daha ucuz fiyatlarla hammadde elde edebilmek için birleşmelerini teşvik eder. Bu şekilde herhangi bir başlangıç noktası çevresindeki daireler boyunca birleşme faaliyeti yayılacak, tekel şartlarının gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesinin faydalı ve mümkün olduğu endüstriler bu sürece girecektir.

Fakat bu yayılma süreci düzensiz bir şekilde işler, çünkü düzenli bir birleşmenin gerçekleştirilmesinin çok zor ve hatta olanak dışı olduğu endüstriler daima vardır. Bunlar küçük sermaye yatırımlarının gerekli olduğu endüstrilerdedir: talebi karşılamak için sayısız şirkette gerek vardır ve gerekli asgari miktarda sermayesi olan biri için bu alana girmek kolaydır. Birleşmenin getireceği tüm üstünlüklere rağmen rekabetçi koşullar devam eder. Buradan çıkaracağımız sonuç, ne sermayenin hareketliliğinden, ne de tekelin yayılmasından kâr oranlarının genel düzeyde eşitlenmesinin gerçekleşmeyeceğidir. Bunun yerine bir kâr oranları hiyerarşisi görürüz; bu hiyerarşi iyi korunmuş yakın birleşmelerin kurulmasının görece olarak daha kolay olduğu büyük ölçekli üretim endüstrilerinde en yüksek kâr oranından,

⁵⁶ *Das Finanzkapital*, s. 287 vd..

sayısız şirketin bir arada yaşadığı ve üretim alanına kolayca girebilme nedeniyle sürekli ve düzenli birleşmelerin gerçekleştirilemediği küçük ölçekli üretim endüstrilerinde en düşük kâr oranına kadar uzanır.

3. Tekel ve Birikim:

Tekel birikim sürecini büyük ölçüde etkiler: ilk olarak, belli bir miktar artı-değer üzerinden birikim oranını, ikinci olarak da, birikmiş sermayenin çeşitli alanlara dağılımını etkiler. Şimdi bu sorunları sırayla ele alalım.

Toplumun toplam artı-değeri sayısız parçalara bölünmüştür. Bu parçaların her biri, miktar olarak kaynaklandığı toplam toplumsal sermaye parçasının miktarına uygundur. Artı-değer parçasının büyüklüğünün artmasına paralel olarak birikim oranının artması genel bir yasadır. Buradan çıkan nokta da şudur: bu parçaların sayısını azaltan ve büyüklüğünü artıran merkezileşme kendi başına belli bir artı-değer toplamında birikim hızını artıracaktır.^{57*} Tekel, küçük sermayelerden daha büyüklerine artı-değer transferini gerçekleştirerek bu etkiyi yoğunlaştırır. Büyük parçalara eklenen artı-değer parçalarından birikimde meydana gelen artış küçük parçalardan alınan artı-değer parçalarının sonucu birikimde meydana gelen azalıştan fazla olmalıdır. Buna göre, görüyoruz ki her iki durumda da tekeller kapitalizm altında birikim oranı rekabetçi kapitalizmden daha yüksek olma eğilimindedir.

Şimdi de tekelin yani biriken sermaye ihtiyacı üzerindeki etkisini gelelim. Burada en önemli etken tekelin devam ettirilmesinin özünün, ıkkelleştirilen endüstri alanlarında, yani en kârlı endüstri ükânlarıyla yatırımların engellenmesi olmasıdır. Şöyle bir paradoks ile karşı karşıyayız: büyük kârlar elde eden bir tekeller kendi en-ii istrisine daha fazla yatırım yapmayı reddedecek ve elde edilecek ol,m kâr

⁵⁷ Artı-değer parçalarının, bunların meydana çıktığı üretim birimlerinin büyüklüğüne göre mi, yoksa bunların sonuçta vardıkları en son ve çok fazla sayıda mülkiyet birimlerinin mi büyüklüğüne göre ölçülmesi gerektiği sorunu ortaya atılabilir. Eğer ikincisi uygun yöntem ise üretimin merkezileşmesi mülkiyetin merkezileşmesi olmadan anonim şirket şeklinde gerçekleşebileceğinden, sermaye parçalarının görece büyüklüğü ve buna bağlı olarak da birikim oranı üzerinde fazla bir etkisi olmadan devam edecektir. Anonim şirketin iç finansmanının ortaya çıkmasıyla, üretim birimleri (anonim şirketler) birikim amacı olan birimler olarak büyük önem kazanırlar. Buna göre, üretimin merkezileşmesi ile karşılaştırıldığında görülen mülkiyetin merkezileşmesinin eksikliği veya daha düşük bir hızla gerçekleşmesi her ne kadar gözönüne alınması gerekiyorsa da, hiç bir şekilde üretimin merkezileşmesinin birikim hızını arttırma gücü olmadığı anlamına gelmez.

oram çok daha düşük olsa bile daha başka alanlarda yatırım olanakları arayacaktır. Tekelcinin yatırım politikasına hakim olan etkenin toplam kâr oranı veya kendi başına alındığında ek yatırımdan elde edilen kâr oranı olmadığını kavradığımız zaman bu paradoks ortadan kalkar. Tekelcinin yatırım politikasında asıl yönetici etken marjinal kâr oranı dediğimiz şeydir, yani ek yatırımın, üretimi artıracığı ve fiyatı düşüreceği hesaba katılınca eski yatırımın kârında bir düşme meydana getireceği gerçeği göz önüne alınarak hesaplanan kâr oranıdır.⁵⁸ Marjinal kâr oranı düşük veya negatif iken toplam kâr oranı yüksek olabilir. Başka herhangi bir yerde elde edilecek kâr oranı kendi alanındaki marjinal kâr oranından yüksek olduğu sürece, teknelci başka alanlarda yatırım arayacaktır. Pek tabii ki, teknelci dışındaki bir yabancı faaliyetlerini teknelcinin marjinal kâr oranına göre ayarlamaz, fakat teknel koşullarının varlığı, bu yabancıncının ne kadar isterse istesin bu alana giremeyeceği anlamına gelir.

Teknelcinin yatırım kararlarına marjinal kâr oranının yön vermesi ilkesi son derece önemlidir. Bu durum, kâr oranının yüksek gözükmesine rağmen tekelleştirilmiş alanlara yapılan yatırımın durmasını açıklamanın yanı sıra, teknelci sermayenin teknolojik değişmeye karşı olan tavrının niçin ve nasıl rekabetçi kapitalizmin tavrından farklı olduğunu anlamamıza da yardım eder. Aynı üretimin genişletilmesi durumunda teknelcinin eski yatırımları üzerinde bunun etkilerini göz önüne almak zorunda olması gibi, teknolojik yeniliklerin uygulanmasında da, daha önce yatırmış olduğu sermayenin modasının geçmesi nedeniyle değerinden kaybetmesini gözden irak tutamaz. Rekabet durumunda ise yeni buluşu uygulayan kazançlı çıkarken, eğer varsa, kazancın büyük kısmı rakiplerinin sırtına yüklenmektedir. Bu teknolojik değişmenin teknel koşulları altında duracağı anlamına gelme-

⁵⁸ Aşağıdaki örnek bu kavramın açıklık kazanmasına yardım edecektir. 1000 dolar sermayesi olan bir teknelci her yıl tanesi 5 dolardan 100 birim üretiyor ve her birimi 10 dolardan satıyor. Kârı 500 dolar veya sermayesinin yüzde 50'sidir. Sermayesine eklenen 100 dolar ona 10 birim daha fazla üretim olanağını verecektir; üreim maliyeti Bene 5 dolar olacaktır; fakat 110 taneyi satmak için fiyatın 10 dolardan 9 dolara düşürülmesi gerekecektir. Bu durumda ek yatırımın kârı $90 \text{ dolar} - 50 \text{ dolar} = 40 \text{ dolar}$ veya ek sermayenin yüzde 40'ı olacaktır. Fakat teknelci bu 9 dolarlık fiyatın sadece yeni ürünlere değil tüm ürünlere uygulayacağını göz önüne almak zorundadır. Yüz tanesi, tanesi 10 dolardan satmakla olduğundan, fiyat 9 dolara düştüğünde 100 dolar zarar edecektir. Bu zarar, fazladan satılan ürünlerden elde edilen 40 dolarlık kazancın yanına yazılmalıdır. Görüldüğü gibi, zarar kârdan daha yüksektir; marjinal kâr oranı negatiftir. Herhangi bir miktar kSr sağlayabildiği sürece teknelci bu 100 dolar kendi endüstrisi dışında yatırmaması daha iyidir ve eğer başka alanlarda kâr mümkün değilse, bu 100 dolar kendi işine yatırmak yerine elinde nakit olarak bulundurması kendisi için daha iyidir.

melidir. Büyük tekel birliklerinin sağladığı geniş araştırma olanakları yepyeni bir şeydir ve şu nokta kesindir ki, teknolojik ilerleme, kapsadığı alan ve içeriği açılarından sermayenin merkezileşmesi tarafından güçlü bir şekilde uyanır. Bunun anlamı şudur Emek tasarrufu kapitalist teknolojinin her zamankinden daha önemli amacı haline gelir ve yeni yöntemlerin uygulanma hızı mevcut sermaye değerlerinin göreceği zararın asgariye indirilmesine göre ayarlanır. Diğer bir deyişle, yeni yöntemler daha fazla emek tasarrufu eğiliminde olacak ve yeni malzeme, çoğunlukla eskiyen ve zaten yenilenmesi gereken malzemenin yerine konacaktır.⁵⁹ Sonuç olarak, tekel, işçilerin yedek endüstri ordusuna katılma hızlarını artırır ve teknolojik ilerlemenin sağladığı yeni birikmiş sermaye için yatırım alanlarını azaltır.

Tekelin, tekelleştirilmiş endüstride yeni sermaye için olan talebi iki yolla durdurduğunu görmüştük; bir taraftan, mümkün olan en büyük toplam kâr devam ettirebilmek için üretim kısılmıştır ve diğer taraftan, teknolojik yeni buluşların üretim sürecine sokulması, yeni sermaye ihtiyacını asgaride tutacak şekilde bilinçli olarak ayarlanmıştır.⁶⁰ Tekelleştirilmiş endüstrilerde yatırımın bu şekilde durdurulmasının kaçınılmaz bir sonucu da girişin serbest olduğu veya hiç olmazsa daha az sınırlandırılmış olduğu endüstrilerde sermayenin yığılması ve bunun sonucu olarak da bu alanlarda kâr oranının azalmasıdır. Buna göre, birikimin ilk etkisi kâr oranı yapısındaki bozuklukların artmasıdır. Bu bozukluklar ise zaten tekel koşullarının bir sonucudur.

Buhran ve bunalım sorunları açısından tekelin önemi nedir? Birikim hızı artırıldığı sürece ortaya çıkan etki ortalama kâr oranının düşme eğiliminin hızlandırılması ve eksik-tüketim eğiliminin güçlendirilmesidir. Fakat hepsi bu kadar değildir. Tekelcinin yatırımlarına yön veren şeyin kendi endüstrisindeki marjinal kâr oranı olması ve diğer rekabetçi alanlarda kâr oranının azalması, yatırım kararlarının verilmesinde etkin olan kâr oranında bir düşüş meydana getirir. Bu etken, ortalama kâr oranının düşme eğilimi ve eksik-tüketim eğili-

⁵⁹ Bazı durumlarda bu bir icadın tamamıyla işe yaramaz hale getirilişi sonucunu doğurabilir, çünkü bu icadı kullanmanın kârlı olduğu zaman geldiğinde daha gelişmiş teknikler ortaya çıkmış olabilir. Diğer bir deyişle, onaya çıkar çıkmaz onların kullanılmasını gerekli kılan rekabetçi baskıların olmaması nedeniyle, bazı icatlar kullanılmadan kalabilir. Bana bu noktayı hatırlattığı için Dr. Robert K. Merton'a teşekkür borçluyum.

⁶⁰ Bu son nokta şu şekilde konursa bazı okuyucular için daha açıklık kazanmış olur: Tekelci, teknolojik ilerlemeyi gelirinin tasarruf ettiği bölümü ile değil de, amortisman fonlarıyla finanse etme eğilimindedir.

minin yanı sıra ve onlara ek olarak buhran ve bunalımların ortaya çıkmasında etkin olmaktadır. Buna göre, tekel birikim sürecinin eski çelişkilerini yoğunlaştırmanın yanı sıra yeni çelişkiler de ortaya çıkartmaktadır.

Bu konuyla ilgili olarak bir noktaya işaret etmek gereklidir. Eğer aşırı tekelci kârının herhangi bir kısmı emek gelirinden bir azalmanın sonucu ise, sonuç işçi sınıfına ayrılan toplumsal üretim payının azalması ile toplam artı-değerin artmasıdır. Bu ise birikim hızını artırır ve tüketim hızını azaltır ve böylece de eksik-tüketim eğilimini güçlendirir.

4. Tekel ve Dağıtım Maliyetlerinin Yükselmesi:

Tekel ile dağıtım maliyeti arasındaki ilişkiyi inceleyebilmek için ilk olarak Marks'ın ticari sermaye ve ticari kâr kuramının anahatlarını belirtmek gereklidir.⁶¹

Ticaret dar anlamıyla sadece satın alma ve satma faaliyetleri olarak anlaşılmalı ve ulaşım, depolama ve dükkanlara teslim eylemleri içerilmemelidir. Marks'ın kuramına göre bu son üç faaliyet üretimin çeşitli yönleridir ve bu nedenle de kuramsal olarak ayrıca ele alınmalarına gerek yoktur. Gerçekte görülen tüccarın bu üretken faaliyetlerin bir kısmını gerçekleştirmesidir ki, bu tüccarın ticari faaliyetlerinin bu tür işlerden ayrılabilmesi kolay değildir. Fakat ilke olarak bu fark açıktır ve kuramsal amaçlar açısından bu ayırım yapılmalıdır.

Tüm olarak toplum açısından, ticaret üretken olmayan bir faaliyettir; üretilmiş bulunan değer toplamına hiç bir şey eklemeyiz, fakat zaten var olan değerlerin para şekline veya mal şekline dönüştürülmesiyle ilgilidir. Bu ilke, satın alma ve satma maliyetleri artan bir endüstrici kapitalist için son derece açıktır, çünkü diğer değişkenler değişmediği sürece, bu durum ürününün değerini artırmayacak, aksine kârını azaltacaktır. Fakat ticaret faaliyeti endüstricilik faaliyetinden ayrılırsa ve bağımsız bir grup tüccar tarafından yürütülürse ürünlerin değerinin tüccarın kârı ve ticari faaliyetleri sürdürebilmek için gerekli tüm masraflar kadar arttığı zannedilir. Fakat bu durum, çözümlenmeye gidildiğinde ortadan kaybolan bir hayaldir. Ticaretin üretimden ayrılması, ikisinin de niteliğini değiştirmeye yeterli değildir.

Bir an için tüccarın hiç bir masrafının olmadığını varsayalım. Buna rağmen mal satın almak ve onları yeniden satmak amacıyla belli bir

⁶¹ *Capital III*. XVI. ve XVII, bölümler.

miktar sermayeye ihtiyacı vardır ve bu sermaye de, tüccar bu miktarı istediği an diğer faaliyet alanlarına aktarılabilmesi için, geçerli olan kâr oranında bir kâr temin etmelidir. Ticaret faaliyetleri alanında hiç bir artı-değer ortaya çıkmazsa bu nasıl mümkün olmaktadır? Marks bu sorunu, ticaret sermayesinin endüstri alanında yaratılan artı-değerin bir kısmına sahip çıktığını göstererek çözdü. Tüccar endüstriciden malları değerlerinin altında bir fiyatla satın alır. Bu fiyat ile malların değeri arasındaki fark tüccarın kârına eşittir. Tüccar malları daha sonra değerlerinde satar. Tüccarın bu şekilde hareket edebilmesinin nedeni, kapitalizmde ticaretten vazgeçilememesi-dir, plansız bir ekonomide satın alanların ve satanların bir araya getirilmesi mutlak olarak gerekli bir görevdir. Bunun sonucu olarak da bu alana sermaye yatırılmalıdır. Fakat ortalama kâr oranını kazanmadığı sürece ticarete sermaye yatırılmayacaktır. Bunun sonucu olarak da rekabet (“arz ve talep”), endüstricilerin fiyatlarını ticaret sermayesinin geçerli olan kâr oranında faaliyete geçmesi için gerekli olan noktaya indirir. Bunun sonucu, değişmeyen bir artı-değer toplamının daha büyük bir sermaye kütlesi tarafından pay edilmesi ve böylece ortalama kâr oranının düşmesidir. Marks bunu şu şekilde açıklıyor: “Endüstri sermayesine oranla tüccar sermayesi ne kadar büyük olursa endüstri kâr oranı o kadar küçük olacaktır. Bu ilişkinin tam tersi de doğrudur.”⁶²

Gerçekte ise tüccarın bir taraftan işgücü (tezgahtarlar, daktilolar, muhasebeciler, vb.), diğer taraftan büro yeri, büro müstemilati ve yedek malzeme ihtiyaçlarını karşılamak için de masrafları vardır. Marks’ın bu masrafları ele alış şekli pek açık değildir. İlgili bölümlerde kaba bir ilk müsvedde özellikleri vardır, sorunu çözmeye çalışmaktadır ve ortaya çıkabilecek sonuçlar kafasında daha billurlaşmasını ıstır. Fakat biz onun kuramının genel mantığına en iyi şekilde uyan çözümlemeyi belirtmeye çalışacağız.

Tüccarın bakış açısından, masraflar da yeniden satmak için satın alınan mallara yapılan harcamalar niteliğindedir. Bu nedenle malların alım ve satım fiyatları arasındaki fark sadece daha önce açıklanan anlamdaki ticari kârını içermekle kalmamalı, masraflar ve bu masraf yatırımlar üzerinden normal bir kârı sağlayacak kadar büyük olmalıdır. Alım fiyatı ile satış fiyatı arasındaki bu miktarın hiç bir bölümü ticari alanda yaratılmış olan değer değildir. Bu ilke tüccarın masraflarının çözümleme içine alınmasıyla hiç bir şekilde değişmez. Sonuç olarak, bu tamamıyla, aksi halde endüstri kapitalistlerinin eline geçecek olan artı-değerde bir azalma olmalıdır.

⁶² a. g. e., s. 337.

Ticari alanda istihdam edilenlere ücretleri artı-değerden ödenir, fakat bu kimselerin kendileri hiç bir değer yaratmazlar. Bu nedenle bunların üretken olmayan işçiler ve bunların tüketimini de üretken olmayan tüketim olarak sınıflandırmak gerekmektedir. Bu çözümleme, ticaret alanındaki işçilerin, hizmetçiler, toprak ağaları ve benzerleri ile birlikte üretken olmayan tüketiciler kategorisinde gösterilmesinin nedenini açıklamaktadır.

Ticaretin birikim üzerindeki etkisi üç yönlüdür: (1) Ticaret masrafları artı-değerden bir eksilme meydana getirdiği için birikim için daha az artı-değer vardır. Bu masrafların bir kısmı, ücretlilere verildiğinde tüketim mallarına harcanan ücretlerdir. Bu ölçüde de toplumsal tüketim artmıştır. Masrafların bir kısmı binalar, araçlar ve malzeme için yapılan harcamalardır. Bunlar ise toplumsal tüketimi ne dolaylı, ne de dolaysız olarak artırmaklar. Fakat bunun yeniden üretim sürecindeki etkisi tüketimin artırılması gibidir. Değerler kullanılıp tüketilmiştir ve yeniden üretim şemasından kaybolur. Bu nedenle ticaretin birinci etkisi artı-değeri ve böylece birikimi azaltmak ve buna uygun olarak da tüketim oranını artırmaktır. (2) Ticaret kapitalistleri geride kalan artı-değeri endüstri kapitalistleri ile birlikte paylaştıklarından, toplam artı-değerin bölüneceği parça sayısı büyüyecek ve ortalama büyüklük küçüyecektir. Bunun ise birikim hızını azalttığına daha önce işaret edilmişti. (3) Yeniden üretim sürecinin genişlemesi ticari sermayenin büyümesini gerektirir ve bu da bir yatırım imkanı yaratır. Özetle, ticaret tüketimi artırır, birikimi azaltır ve bir yatırım alanı sağlar. Bu nedenle eksik-tüketim e karşı çıkar.⁶³

Şimdi ticaret alanındaki tekelin kapitalist ekonomi üzerindeki etkisini çözümlemeye hazırız.

Merkezileşmenin ve tekelin ortaya çıkmasının en belirgin sonucu bağımsız tüccarın görece öneminin azalmasıdır. Bu iki nedenden doğmaktadır. Bir taraftan, dikey birleşmeler başka şartlar altında bağımsız sermayeler arasında meydana gelecek olan alışverişleri ortadan kaldırır, diğer taraftan, büyük şirketler kendi alım ve satımlarını gittikçe daha fazla kendileri yapmaktadırlar, çünkü bu şirketlerin büyüklüğü, en azından bağımsız tüccar kadar verimli çalışan özel bölümlerin bu amaçla kurulması ve devam ettirilmesine izin vermektedir. Hilferding tekelin bu yönü üzerinde durmuştur: “Tekelci birleşme... bağımsız ti-

⁶³ Kapitalist gelişmenin daha erken bir aşamasında nüfus artışının ve yeni endüstrilerin olumsuz yöndeki etkileri çok güçlüyken ve yatırım alanı arayan sermaye bolluğunun yerine sermaye kıtlığı olduğunda, ticaret, kapitalist üretimin genişlemesine bir ayakbağı olarak düşünülürdü. Fakat şartlar o kadar değişmiştir ki, bu bakış açısı kanıtlanamaz.

caretin tasfiye olması etkisini yapar. Ticaret faaliyetinin bir kısmını tamamıyla gereksiz kılar ve geri kalanın da masraflarını azaltır.”⁶⁴ Fakat ne yazık ki bu noktanın ötesine gitmediğinden satın alma ve satma maliyetlerinin düşeceği sonucuna vardı ve gerçekte olanlardan tamamıyla farklı bir izlenim verdi. Gerçekte ise tekel ile malların dolaşım maliyetleri arasında bir başka ve çok daha önemli bir bağlantı vardır.

Rekabet koşulları altında yüksek kârlar üretimin artırılmasına yol açar. Aşırı tekel kârları ise bu sonucu doğurmaz, aksine üretimin sınırlandırılması koşulunun sonucudur. Fakat bunun tekelcilerin davranışı üzerinde etkisi yok da değildir? Bu tekelcilerin her biri mevcut iş olanakları içinde kendi payını ve böylece de aşırı kârını artırmak için bütün dikkatini toplamıştır. Fakat bunun fiyat kırma yöntemine başvurulmadan yapılması çok önemlidir, çünkü bu yöntem hemen hemen daima misillemeye, toplam üretimin artırılmasına ve aşırı kârın azalma ve hatta ortadan kalkmasına yol açar. Fiyat kırma yerine alternatif bir yöntem, daha etkin satış şekilleriyle alıcıların rakip arz kaynaklarından çekilmesidir. Aynı genel olgunun birbiriyle bağlantılı yönlerini belirtmekle beraber iki şey birbirinden ayrılabilir: tik olarak, aynı endüstri içindeki şirketler birbirlerinin iş olanaklarını kendileri elde etmeye çabalarlar. Bu nokta ile ilgili olarak hatırlanmalıdır ki, merkezileşme çok seyrek olarak tüm endüstrinin tek bir şirketin kontrolü altına girdiği noktaya kadar gider. Ve ikinci olarak, bir endüstri kolundaki tüm üreticilerin, tüketicileri, diğer endüstri kollarındaki ürünlerin aleyhine olarak paralarını bu endüstri kolunun mallarına daha fazla harcamaya ikna etme çabaları vardır. Bu iki durum arasında satış teknikleri biraz farklılık göstermekle beraber temelde benzer bir yapıya sahiptirler ve ayrı ayrı ele alınmasına gerek yoktur.

Tekelcilerin, aşırı kârlarının varlığını, tehlikeye sokmadan satışlarını artırma çabalarında, tekelci kapitalizmin göze çarpan bir niteliği olan satıcılık ve reklam sanatlarındaki büyük gelişmenin asıl açıklamasını buluyoruz. Bu gelişme çeşitli şekillerde gözükmektedir. Bunlar arasında gözcü paketlenme ve etiketlenme ile müşterilerin dikkatini çekmeye çalışmak, satıcı ve reklamcı kadroları bulundurmak ve belki de en önemlisi olarak da, gazeteler, dergiler ve radyo yo-luyle çok büyük miktarlarda reklamı sürekli olarak piyasaya sürmek. Fakat bu dolaysız satıcılık ve reklamcılık yöntemleri gerçeğin sadece bir parçasıdır. Dolaylı olarak da, dağıtım kanallarının kat kat artması ve ulaştırma, depolama ve mal teslimi alanlarında olanakların büyük ölçüde genişlemesi de etkisini yapmıştır. Bu faaliyetler,

⁶⁴ *Das Finanzkapital*, s. 264.

bildiğimiz gibi, üretim sürecinin kendisinin bir parçasıdır. Fakat şimdi bunlar rekabetçi koşullar altında toplumsal olarak gerekli olacak olanın sınırlarının çok ötesine genişlemişlerdir.⁶⁵ Tekel koşulları altında dağıtım faaliyetlerinin ancak bir bölümü değer üretiyor olarak kabul edilebilir. Diğer faaliyetler ise tam anlamıyla özünde satış faaliyetinin benzeridir ve bu faaliyet gibi, hiç değer yaratmadan değer kullanma özelliği vardır.

Son zamanlarda dağıtım maliyeti konusunda yapılan çalışmalar tekellerin satış ve dağıtım makinesinin ne ölçüde genişlemesi sonucunu doğurduğu konusunda bazı belirtiler sağlamaktadır, örneğin Yirminci Yüzyıl Vakfr, Dağıtım Çok Pahalıya mı Mal Oluyor? (1939) isimli raporuna dayanarak şunları söylüyor:

“Amerikan iş düzeninin büyük sınırı üretim değil dağıtım-
dır. Tüketicinin bir dolarının yüzde 59u dağıtım tarafından alınırken, üretim sürecine giden bölüm ise yüzde 41’dir. 1870 ve 1930 yılları arasında dağıtım faaliyetlerindeki işçilerin sayısı dokuz misli artarken nüfus ancak üç misli arttı.”⁶⁶

Yukarıda aktarılan rakamlara gerektiğinden fazla önem verilmemelidir. Kullanılan istatistik yöntemlerine yöneltilen eleştirilerin yanı sıra, bu rakamlar satış ve dağıtımdaki üretken olmayan faaliyetlerin artmasıyla ilgili bir kıstas sağlamamaktadır. Üretim daha fazla çeşitlilik kazanınca ve coğrafi olarak uzmanlaşma yayıldıkça, ulaştırma, depolama ve teslim etme faaliyetlerinin görece öneminin artması pek tabii ki beklenecektir. Bu artışın ne kadarının toplumsal olarak gerekli olduğu ancak uzun bir araştırma sonucu karartaşırımlabilir ve böyle bir durumda bile ancak oldukça geniş sınırlar içinde belirlenebilir. Fakat bütün bu sınırlandırmalara rağmen, bu genel eğilimin yönü ve önemi açıktır.

Ticari sermaye ve ticari kâr ile ilgili olarak Marksist çözümlemede ortaya çıkan kuramsal ilkeler, tekel etkisiyle satış ve üretken olmayan dağıtım maliyetlerinin büyümesine tamamiyle uygulanabilir. Aksi halde birikim için kullanılacak olan artı-değer şişmiş bir satış ve dağıtım mekanizmasını desteklemek için yöneltmiştir. Aşırı tekel kârları bu şekilde azaltılır ve sık sık öyle bir noktaya gelinir ki, bu aşırı tekel kârları, rekabet şartlarındaki ortalama kârdan fazla yüksek gözükmez, tekelin varlığı bile gözlerden gizli kalır. Çok çeşitli artı-de-

⁶⁵ Bunun iyi bir örneği, (perakende, çev.) satış fiyatlarının yaygın bir şekilde yüksek tutulmasıyla ilgilidir. Dağıtımcılara büyük kâr oranları verilir ve böylece, başka şartlar altında gerekli olduğundan daha fazla dağıtımcının ortaya çıkması desteklenir.

⁶⁶ Yirminci Yüzyıl Fonunun ekonomi öğretmenlerine yolladığı mektup. 9 Mayıs 1941 tarihli.

ğer parçalan yaratılmıştır; örneğin reklam şirketlerinin kârları ve birbirinin aynı olan ve toplumsal açıdan gereksiz olan perakende satış dükkanları. Yeni üretken olmayan işçilere ödenen ücret tutarı kadar tüketim artmıştır ve üretim süreci ile ilgili olarak da aynı etki dağıtım faaliyetinin çoğunu ve satış faaliyetini yürütmek için gerekli olan malzeme ve araçlar için gerekli yatırımlar açısından da doğrudur. Bütün bunların sonucu, sermayenin yayılma hızında bir yavaşlama ve eksik-tüketim eğilimine karşı güçlü bir harekettir.

Tekelci kapitalizm döneminde dağıtım sisteminin büyümesiyle ilgili olarak kısaca değinilmesi gereken bir nokta daha vardır. Tüm bu eğilim, emek verimliliğinde önemli ve sürekli bir artışa bağlıdır. Ancak bu şart sağlandığında üretken olmayan amaçlarla faaliyette bulunan işçilerin oranı genel yaşama şartlarını olumsuz yönde etkilemeden artabilir. Diğer taraftan, emek üretkenliğinde sürekli bir artış veri kabul edilirse anık-değerin ve bu artı-değer sayesinde yaşamlarını sürdüren toplumsal sınıfların varlığı için gerekli şartlar sağlanmış demektir. Marks, Barton ve Ricardo'nun makina üzerine olan görüşlerinin tartışmasını yaparken, artan emek üretkenliğinin bu yönünü açığa çıkarmak için çok çaba göstermiştir.

“Gayri safi gelire⁶⁷ giden mal kütleleri, bu kütlelerin değişken sermayeye giden bölümünde benzer bir artış olmadan artabilir. Hatta değişken sermayeye giden bölümü azalabilir bile. Bu durumda kapitalistler, toprak ağaları, onların çanak yalayıcıları, üretken olmayan sınıflar, devlet, orta sınıfların (ticarete istihdam edilenler) vb., geliri olarak tüketilen miktar artar.”⁶⁸

Buna bizim eklememiz gereken tek şey tekel şartları etkisiyle dağıtım alanının genişlemesinin, Marks'ın burada son derece genel hatlarıyla ele aldığı gelişmenin özel bir şekli olduğudur.

Emek üretkenliğinin artışı ve tekelci kapitalizmde dağıtım alanında bunun ortaya çıkarttığı oransız büyüme çok önemli toplumsal ve politik sonuçları olan bir gelişmedir. Endüstri bürokratlarının, serbest meslek sahiplerinin, öğretmenlerin, devlet memurlarının ve benzerlerinin oluşturduğu ve merkezileşme ve yükselen hayat standartları sürecinde kaçınılmaz olarak ortaya çıkan “yeni orta sınıf”, dağıtım faaliyetleri ile meşgul olanların büyük bir bölümünü oluşturu-

⁶⁷ “Gayri safi gelir” terimi burada Ricardo'cu anlamda kullanılmıştır, çağdaş kuramcıların bu terime verdikleri anlamda değil.

Marksist kavramlara çevrildiğinde, Ricardo'cu gayri safi gelir, değişken sermaye ile artık -değerin toplamına eşittir.

⁶⁸ Theorien über den Mehrwert II/2, s. 353.

ran satıcılar, reklam ajanları, gazeteciler ve ücretliler ordusuyla daha da artmıştır. Nüfusun bu öğeleri görel olarak daha iyi ücret alırlar ve öznel bir açıdan onları az veya çok kapitalist ve toprak ağası sınıflarına bağlayan bir yaşam standardından yararlanırlar. Diğer taraftan, kapitalizm altında bunların bir bölümü gelirlerini dolaylı veya dolaysız olarak artı-değerden sağladıkları için, artı-değerin azalması bunlara zarar verir ve bu nedenle çıkarlarını hakim sınıfların çıkarlarıyla bağlayan nesnel bir bağ da vardır. Her iki nedenden dolayı, yeni orta sınıf işçilerden ziyade kapitalistler için toplumsal ve politik bir destek sağlama eğilimindedir. Diğer bir deyişle, bu sınıfın üyeleri, kapitalist generallerin liderliğini derhal kabul eden bir ordu oluşturmaktadır. Yaygın kanının tam tersine, Nlarx yeni orta sınıfın bu rolünün tamamıyla farkındaydı. Ricardo'nun makine kuramını eleştirirken konuyu şu şekilde koyuyordu:

“Onun (Ricardo'nun) ortaya çıkartmayı unuttuğu şey bir taraftan işçiler ve diğer taraftan kapitalistler ve toprak ağaları arasında duran orta sınıfların sürekli olarak büyümesidir. Bunlar çoğunlukla doğrudan doğruya gelirle geçinirler ve bu da emekçi temel üstüne bir yükür ve üstteki on bin kişinin güvenliği ve gücünü artırır.”⁶⁹

Eğer bu Marks'ın zamanında bile çok önemli bir eğilim idiyse, tekeli kapitalizm döneminde ne kadar artmıştır! Bunun kapitalist gelişmenin izleyeceği gerçek yolun belirlenmesinde nasıl olup da etkin olan güçlerden birini oluşturduğunu daha sonra göreceğiz.

5. Sonuç:

Şimdi tekelin kapitalist sistemin işleyişi üzerindeki en önemli genel etkilerinin basit şematik bir özetini vermeye çalışalım:

- 1) Tekelleştirilen malların fiyatları artırılır.
- 2) Rekabetçi kapitalizmin eşit kâr oranları, bir kâr oranları hiyerarşisine dönüşmüştür, en ileri şekilde tekelleştirilmiş endüstrilerde bu kâr oranı en yüksek, en rekabetçi endüstrilerde en düşüktür.
- 3) Küçük artı-değer parçaları azaltılmış ve büyük parçalar büyütülmüştür. Bu birikim hızını artırır ve böylece ortalama kâr oranının düşme eğilimi ve eksik-tüketim eğilimi önem kazanır.
- 4) Tekelleştirilmiş endüstrilerde yatırım önlenir; sermaye daha rekabetçi alanlarda yığılır. Buna göre de yatırım kararlarını belirleyen kâr oranı düşürülmüştür. Bu etkin kâr oranının genel olarak düşme

⁶⁹ a. g. e., s. 367.

eğilimi ve eksik-tüketim eğiliminden bağımsız olarak buhranlara neden olmaktadır.

5) Kapitalist teknolojinin e m ek-tasarrufu eğilimi artar ve yeni tekniklerin uygulanması yeni sermaye ihtiyacını asgari tutacak şekilde düzenlenir.

6) Satış maliyetleri yükseltilmiş ve dağıtım sistemi toplumsal olarak gerekli olanın ötesinde geliştirilmiştir. Bunun ise sonuçları şunlar olmuştur:

a) Aşın tekel kârları azalmıştır ve birçok durumda rekabetçi düzeyin üstünde değildir.

b) Yeni artı-değer parçaları yaratılmıştır ve büyük miktarda üretici olmayan tüketici ortaya çıkarılmıştır. Bu nedenle birikim oranı azalmış ve tüketim oranı artmıştır. Bu ise eksik-tüketim eğilimine karşı çıkan bir güçtür.

c) Kapitalist sınıfa toplumsal ve politik destek sağlayan yeni orta sınıf büyütülmüştür.

Dikkat edileceği gibi, 6. noktanın sıralanan etkileri, bir ölçüde 3., 4. ve 5. noktalara karşı işlemektedir. Fakat bu, zıt kuvvetlerin basitçe birbirlerini etkisiz kılmaları durumu değildir. 3., 4., ve 5. noktalarda üzerinde durulan birikim süreci çelişkileri süratle genişleyen üretici güçlerin kapitalist mülkiyet ilişkileri çerçevesinde tutulmasının zorluğunun belirtileridir. Tekel koşulları altında dağıtım sisteminin büyümesi bu zorluğu biraz kaldırırsa ve çelişkileri yumuşatsa bile, bunu kapitalizmin genişleyen üretici güçleri kontrol altına alması sayesinde değil de, bunların kullanımını toplumsal olarak gereksiz ve işe yaramaz yönlere kanalize etmesi sayesinde gerçekleştirir. Burada gözden kaçırmamız gereken önemli bir fark vardır. Bu ayrım kavrandığında, tekelin “olumlu” etkileri, olumlu bir ışıktan çok başka şeyler olarak gözükür.

XVI. BÖLÜM DÜNYA EKONOMİSİ

1. Gene! Düşünceler:

Daha önceki çözümlerimizin çoğunda varsaymakta olduğumuz gibi kapalı bir kapitalist düzen ne varolmuştur ne de varolacaktır. Fakat bu, kapalı bir sistem varsayımını yapmakta hata ettik ve bu varsayım temeline dayanarak ortaya çıkarılan kapitalizmin işleyiş yasaları ve eğilimleri gerçekte yoktur demek değildir. Bunun anlamı şudur: Gerçeğin çeşitli yönlerini daha iyi belirlemek ve çözmek için, gerçeğin bazı yönlerini soyutlamaktaydık. Kapalı bir sistem varsayımını bırakarak öğrenmiş olduklarımızı kenara atmış olmuyoruz. Aksiye şimdiye kadar bilerek gitmediğimiz doğrultuda bilgimizi genişletmeyi ve derinleştirmeyi mümkün kılıyoruz,

Gerçek dünyada birçok ülke birarada yaşar ve bunların birbirleriyle ilişkileri vardır. Bu ülkelerin bir kısmı gelişmiş kapitalist ülkelerdir, bazıları süratle kapitalist olmaktadır, bazıları, henüz kapitalizmle yeni yeni temas geçmektedir, bir tanesi de sosyalist toplumdur (kitap ilk olarak 1942 yılında basılmıştır, çcv.). Bunların birbirleriyle ilişkileri keyfi veya şansa bağlı değildir. Hiç bir ülke diğerlerinden izole olarak bugünkü şeklinde ve uzunc.ı bir süre var olmaya devam edemez. Toplumdaki bireylerin ekonomik olarak birbirlerine ihtiyaç duymaları ve böylece bütünleştirilmiş bir ekonomi oluşturdıkları gibi dünya ülkeleri de ekonomik olarak birbirlerine gerek duyarlar ve bütünleştirilmiş bir dünya e.konomisi oluştururlar. Bu

uluslararası ekonomik ilişkilerin niteliğini inceleyelim.

Dünya ekonomisinin temel ekonomik ilişkileri, mal üretiminin değişim ilişkileridir. Tarihsel olarak, mallar komünler arası ticaret alanında ortaya çıkmıştır⁷⁰ ve bir toplum üyeleri arasındaki ilişkiler hiç bir zaman toplumlar arasındaki ilişkiler gibi tamamıyla değişim ilişkilerinin kontrolü altına girmemiştir. Herhangi bir ülkede, mal üretiminin son derece gelişmiş olduğu bir ülkede bile, yaygın değişim dışı ekonomik ilişkiler vardır. Bir fabrika veya anonim şirkette yöneticilerle işçiler arasındaki ilişkiler örneğin bu tür ilişkidir. Uluslararası alanda ise, genel olarak değişim dışı ilişkiler çok daha az rol oynar. Bu gerçek bizim dünya ekonomisinin sorunlarını ele alış tarzımızı belirler.

Genel olarak değişim toplumsal işbölümünün özel şeklinin bir sonucudur. Aynı şekilde de uluslararası değişim, uluslararası işbölümünün belli bir şekline uyar. Herhangi bir zamanda uluslararası işbölümünün temelleri bir taraftan tabii koşullar, diğer taraftan da tarihi olarak şartlandırılmıştır. örneğin bir ülke üretimi için iklim ve tabii kaynak üstünlüğü olduğu malları ihraç eder. endüstri bakımından daha gelişmiş olan bir başka ülke ise yüksek bir teknik düzey ve vasıflı işçilik gerektiren mallar satar. Uluslararası işbölümü yapısında hemen hemen değişmez nitelikte ilişkiler olmasına rağmen ele alınan ülkelerin farklı gelişim aşama ve hızları nedeniyle sürekli olarak değişen son derece önemli öğeler de vardır. Bu asla akıldan çıkarılmamalıdır. Mal üreten bir ekonomi olan dünya ekonomisi çeşitli parçalarının bir plan gereğince birbirine uyacak şekilde ayarlandığı bir ekonomi değildir. Aksine, dünya ekonomisinin parçaları düzensiz bir şekilde ve eşit olmayan hızlarla gelişir. Karşılıklı ilişkilerinin şans eseri olarak meydana getirebileceği herhangi bir denge tamamıyla geçici bir niteliktedir.

Kapitalizmin dünya ekonomisinin çeşitli yerlerinde gelişmesi ölçüsünde uluslararası ekonomik ilişkiler artık basit mal değişimi ile sınırlandırılmamıştır. Mal değişiminin yanı sıra sermaye hareketleri, yani özel olarak sermaye nitelikleri ve fonksiyonu olan malların bazı ülkelerce ihracı ve diğer ülkeler tarafından ithali, örneğin A ülkesindeki kapitalistler B ülkesindeki kapitalistlere artı-değer yaratmak amacıyla işgücü istihdam etmek üzere üretim araçları yollar. Fakat artı-değer B ülkesinin kapitalistlerine ait değildir veya hiç olmazsa

⁷⁰ Marks'ın açıkladığı gibi, "Ürünlerin mal seklini alması, aynı komün üyeleri arasındaki değişim yoluyla değil de, farklı toplumlar arasındaki değişim yoluylaadır." *Kapital, cilt III, s. 209.*

tümü onlara ait değildir. Bu artı-değer düzenli olarak A ülkesinin kapitalistlerine gönderilmelidir.⁷¹ Bu tür alışverişlerle kapitalizmin yayılması büyük ölçüde hızlandırılmıştır ve ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler karmaşılaşır. Artık, bir ülkenin ihracatının ülke ithalatını dengelemesine gerek yoktur; bir yöndeki sermaye ve diğer yöne doğru artı-değer hareketleri de hesaba katılmalıdır.

Değer, artı-değer oranı ve kâr oranı ile ilgili yasalar dünya ekonomisi için ne ölçüde geçerlidir? Sermaye ihracını daha sonra ele almak üzere ilk olarak yalnız başına ticarete bakalım. Rekabet ve ülke içinde kaynakların hareketliliğini kabul edersek, mallar ülke içinde değerleri veya üretim fiyatlarında satılacaklardır (Bu şartlar bundan sonra tekrar belirtilmeyecektir) ve çeşitli endüstri alanları arasında artı-değer oranı ve kâr oranı eşitlenecektir. Fakat farklı ülkeler arasında sadece ticaret faaliyeti ile böyle bir denge sağlanamaz. İki ülke tarafından değiştirilen mallar eşit emek içermek zorunda değildir; böyle bir eşitlik olsa bile bu tamamıyla şansa bağlıdır. Eğer bir endüstriden diğerine emek transferi olanak dışı olsaydı iki endüstrinin ürünleri için de durum tamamıyla aynı olurdu. Diğer bir deyişle, değer yasası ancak bir ve aynı homogen ve hareket edebilen (çeşitli sektörler arasında hareket edebilen, çev.) işçilerin ürünü olan mallar için geçerlidir. Değişik ülkelerde üretilen mallar için bu şart genel olarak yerine getirilmemiştir. Benzer şekilde, kapitalist üretimde artı-değer oranlarının eşitlenme eğiliminden söz ederken emeğin serbest olarak hareket edebildiğini varsayıyoruz ki, bu da uluslararası ekonomik ilişkilerde farklıdır. Bu nedenle artı-değer oranı (veya sömürü oranı)'nın değişik ülkelerde' aynı olması gerekmez. Son olarak da, kâr oranlarının eşitlenmedi sermayenin de hareketliliğini varsayar ve biz de bunu bir varsayım ile çözümlene dışında bırakmıştık. Fakat bu demek değildir ki, ele alınan yasaların ticarete bulunan ülkelerin her birinin kendi içinde geçerli olması ve ülkeler arasında işlememesi uluslararası ticaret üzerinde hiç bir etki yapmamaktadır. Ticaret her hal ve kârda ilgili ülkelerin tümünün elinde bulunan kullanım değeri kütlelerini artıracaktır ve bu ülkelerin birinde veya daha fazlasının artı-değer oranı ile kâr oranının yüksekliğini etkileyebilir, örneğin eğer A ülkesi ücret mallarını diğer ülkelerden kendi ülkesinde üretildiğinden daha ucuz olarak değişim yoluyla elde edebilirse (kendi emek-

⁷¹ Sermaye ihracı Hilferdins (aralıdan doğru olarak şu şekilde tanımlanmıştır: "Ülke dışında artı-değer üretmek amacıyla değer ihracı. Artı-değerin ülke içindeki sermayenin tasarrufunda bulunması gerekli olan temel bir noktadır." *Das Finanzkapital*, s. 395.

zamanı ölçüsüyle), ticaret olması durumunda ticaretin olmanısına oranla aynı gerçek ücret daha yüksek bir artı-değer ve böylece daha yüksek bir kâr oranı şeklinde ortaya çıkacaktır. Ricardo'nun serbest ticareti savunmasının temel dayanağı bu nokta idi. İngiliz kapitalistlerinin, ondokuzuncu yüzyılın ortalarının özel şartları altında niçin Tahl Yasalarına bu kadar karşı olduklarını bu nokta oldukça iyi bir şekilde açıklamaktadır. Ve eğer ticaret, Marks'ın sözleriyle, "sabit sermayenin öğelerinin ucuzlamasını sağlayacaksa kâr oranı artırılmıştır."⁷²

Özellikle şu noktaya dikkat etmek önemlidir ki, iki ülke arasındaki ticaret bu ülkelerin birinde veya her ikisinde de üretilen değer dağılımını etkileyebilir (örneğin açıklandığı şekilde artı-değer oranını değiştirerek) fakat ticaret bir ülkeden diğerine değer aktaramaz. Örneğin daha gelişmiş bir ülke sadece ticaret ile daha az gelişmiş bir ülkeden değer elde edemez. Böyle bir şeyi ancak bu ülkedeki sermaye yatırımları ile yapabilir. Çeşitli Marksist yazar bunun tersini, ticaretin geri ülkelerden daha yüksek derecede endüstrileşmiş ülkelere değer aktarmasının gerçekleştirildiği bir yöntem olduğunu ileri sürmüşlerdir. Örneğin Otto Bauer bu tür ticaret ilişkilerini incelerken şunları söylüyor:

"Daha yüksek düzeyde gelişmiş ülkenin sermayesinin organik bileşimi daha yüksektir... Marks bizim şu noktayı anlamamızı mümkün kılmıştır: kâr oranlarının eşitlenme eğilimi nedeniyle her ülkenin işçileri sadece kendi kapitalistleri için değer üretmezler. Aksine olarak, her iki ülkede işçilerin ürettiği toplam artı-değer her iki ülkenin kapitalistleri arasında bölüşülür ve bu bölüşüm her birinde faaliyette bulunan emek miktarına göre değil de, her iki ülkede faaliyeti:© busuna" sermaye miktarına göredir. Fakat daha yüksek düzeyde gelişmiş ülkede aynı miktar emek ile daha fazla miktarda sermaye bir arada olduğundan, daha yüksek düzeyde kalkınmış olan ülke kendi ülkesinde faaliyette bulunan emek miktarına düşüğünden daha fazla bir artı-değer payı alır. Sanki her iki ülkede üretilen artı-değer ilk önce bir tek grup halinde yığılmış "e daha sonra sermayelerinin büyüklüğüne göre kapitalistler arasında bölüşülmüştür. Böylece daha gelişmiş ülkenin kapitalistleri sadece kendi işçilerini sömürmekle kalmazlar, fakat sürekli olarak daha az gelişmiş ülkede üretilen artı-değerin

⁷² Hatırlanacağı gibi, bu, Marks'ın ele aldığı kâr oranının düşme eğilimine karşı işleyen etkenlerden biridir

bir kısmına sahip çıkarlar.”⁷³

Bauer’ın tartışmasının eksikliği, kanıtlamaya çalıştığı şeyi varsaymasıdır. Çeşitli ülkeler arasında kâr oranının eşitlenmesinin sadece ticaret yoluyla gerçekleştirilebileceğini varsayıyor ve bundan da daha az sermayesi olan ülkeden göreei olarak daha fazla sermayesi olan bir ülkeye artı-değer aktarmasının olacağı sonucunu çıkarıyor. Bu sonuç gerçekten ilk önce ileri sürülen varsayımdan çıkıyor, fakat bu temel varsayım yanlış. Aynı ülke içinde iki tekelci endüstri kolu arasında kâr oranları artık nasıl sadece ticaret ile eşitlenmezse, iki ülke arasındaki ticaret de kâr oranını eşitleyemez. Bauer, Marks’ın rekabet ve sermayenin hareketliliği varsayımlarına dayanan kâr oranlarının eşitlenmesi kuramını, bu kuramın geçerli olması için gerekli olan koşulların mevcut olmadığını göz önüne *almadan* ülkeler arasındaki ticarete uyguluyor.

Sermaye ihracının olmadığı varsayımını bırakır bırakmaz durum değişiyor. Şurası açıktır ki düşük-kârlı ülkelerdeki kapitalistler (genel olarak, birikimin en ileri düzeyde olduğu ülkeler) daha yüksek kâr oranının olduğu ülkelere sermaye ihraç edeceklerdir. Şimdi kâr oranları, daima olduğu gibi, gerekli risk primlerini göz önüne alarak, belli bir düzeye doğru yavaşacaktır. Ayrıca düşük-kârlı ülkelerdeki kapitalistler iki açıdan fayda sağlayacaklardır. Dobb bu konuyu sömür-gelerdeki yatırımla ilgili olarak şöyle açıklıyor:

“Bu (sömürgelerdeki yatırım) sadece ihraç edilen sermayenin ihraç edildiği yerde eğer ülke içinde yatırılsaydı elde edeceği kâr oranından daha yüksek bir kâr oranı elde edeceği anlamına gelmez. Aynı zamanda, ülke içindeki kâr oranının da, bu yatırım olmasaydı olacağı düzeyden daha yüksekte gerçekleşmesi eğilimini yaratır. İkinci sonucun nedeni, metropolde yatırım alanı arayan bol miktardaki sermayenin kârlı sömürge yatırım alanı sayesinde azalması, emek piyasasındaki baskının hafiflemesi ve kapitalistlerin ülke içinde işgücünü daha düşük bir fiyatla satın alabilmeleridir... Sermaye bu şekilde ikili bir kazanaç sağlamaktadır: Ülke dışında elde ettiği daha yüksek kâr oranı ve ülkede yüksek ‘artı-değer ora-

⁷³ *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, s. 246-7. (Grossmann da aynı görüşü ileri sürti >or: *Das Akkumulations und Zusammenbruchsgesetz des kapitalischen Systems*, s. 431 ve devamı. Grossmann’ın. bunun aynı zamanda Mars’ın da görüşü olduğunu gösterme çabaları inandırıcı delildir. Aynı sorunun Smith ve Richardo tarafından karşıt bir şekilde ele alınmasıyla ilgili olarak Marks’ın tavrı için, bkz. Dobb, *Ekonomi Politik ve Kapitalizm*, s. 229-30, Dobb da temelde yukarıda metinde varılanlara benzer sonuçlara varıyor.

nını' devam ettirebilmesi.”⁷⁴

Şu noktaya dikkat edilmelidir ki, uluslararası düzeyde kâr oranlarının eşitlenmesi uluslararası düzeyde artı-değer oranlarının eşitlenmesi uluslararası düzeyde artı-değer oranlarının eşitlenmesini gerekli kılmaz. Ulusal sınırlar emeğin serbestçe hareket etmesini önlediği sürece sermayenin elde ettiği kâr oranı her yerde aynı olsa bile herhangi bir nedenle bazı ülkelerin işçileri diğerlerine göre daha fazla sömürülmeye devam edeceklerdir.

Sermaye ihracının genel etkisi sermaye ihracatçısı ülkelerde birikim sürecinin çelişkilerinin olgunlaşmasının geriye bırakılması ve bu çelişkilerin sermaye ithal eden ülkelerde ortaya çıkmalarının hızlandırılmasıdır. Kısaca, sermaye hareketleri ile dünya ekonomisinin çeşitli parçalarında kapitalizmin gelişme hızının eşitlenmesi eğilimi ortaya çıkar.

Bundan sonraki çözümleme ticaret serbestliğinin ve sermaye hareketleri serbestliğinin genel kural olduğu bir dünya ekonomisi tablosu çizmektedir. Eğer bu gerçekçi bir varsayım olsaydı, kapalı bir (kapitalist, çev.) sistem ile ilgili çözümlememiz dünyanın politik olarak farklı bölgelere bölünmüş olduğu gerçeğini göz önüne alan bazı küçük değişiklikler ile geçerli olacağı sonucuna varabilirdik. Gerçekte ise bu varsayım gerçekçi olmaktan çok uzaktır. Kapitalist dönemin başlangıcından beri ülkeler arasındaki ilişkiler belli bir ölçüye kadar ekonomi politikasından, yani belirli ekonomik amaçlara varmaya yönelik devlet faaliyetinden oluşmaktadır. Burada açıklanamayan tarihsel nedenlerle uluslararası alanda bir değil de çok sayıda kapitalist devlet olması dolayısıyla, belli bir ekonomi politikası (değişik şekillere bürünse bile) yerine farklı ve çoğu zaman birbiriyle çatışan ekonomi politikalarının etkilerini göz önüne almak zorundayız. Bu durumun uluslararası ekonomik ilişkilerin izlediği yol üzerinde önemli etkisi vardır. Bundan belki de daha önemli olarak, ilgili ülkelerin iç yapılan üzerinde etki yapar ve bu yapıları değiştirir. Bu nedenle dünya ekonomisinden bahsederken sadece mal üretim ilişkilerinin (gittikçe kapitalist nitelikte) akla gelebilecek en geniş alana yayılmasını kasetmiyoruz. Aynı zamanda dünya ekonomisini oluşturan parçalarda meydana gelen niteliksel değişiklikleri de belirtiyoruz.

Uluslararası ekonomi politikalarının sonuçları ve niteliğinin incelenmesine devam etmeden önce bu alanda devlet faaliyetini belirleyen bazı temel etkenlere işaret edelim. Daha önce belirtildiği gibi, kapitalist gelişme sürecinde ortaya çıkan ekonomik sorunları çözmek

⁷⁴ *Political Economy and Capitalism*, s. 234-3.

için devlet faaliyete geçirilir ve kapitalist sınıf devlet organlarını kontrol ettiği için, bu amaca varmak doğrultusundaki baskı işin içindeki kapitalist çıkarların önemi oranında artar. Uluslararası alanda yeni sorunlar sürekli olarak ortaya çıkıyor. Bunun bir nedeni değişimin kapitalizmin bir özelliği olması, diğer daha önemli bir nedeni ise dünya ekonomisinin değişik bölümlerinin farklı süratlerle değişmeleri ve böylece birbirlerine olan göreceli durumlarının çok düzensiz olmasıdır. Ayrıca her ülke diğerleri tarafından uygulanmaya başlayan politikalara göre kendi politikasını değiştirmek zorundadır. Uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerinde çıkarları olanlar, kural olarak kapitalist sınıfın büyük ve etkin bölümleri ve bunlara ek olarak kendileri kapitalist olmadıkları halde mal satışına bağlı olan büyük toprak sahipleri ve bağımsız köylü ve çiftçilerdir. Bu grubun kapitalistler dışındaki öğeleri de genel olarak iktidarda pay sahibidirler, işçi sınıfının ise uluslararası ilişkilerde doğrudan doğruya çıkan çok azdır, Çünkü satmak zorunda olduğu mal olan işgücü, niteliği gereği, yöresel olarak satılmak zorundadır ve ulusal sınırlar ötesinde satılamaz. Bunun sonucu olarak da uluslararası ekonomi politikasının oluşmasında işçi sınıfı çok az bir baskı yapabilir. Böylece uluslararası ekonomi politikasının oluşumu hakim sınıfın parçası ve iktidarda gücü olanların elindedir. Bugünkü şartlar altında devlet gücünün kullanılmasına karşı olan muhalefet en düşük düzeydedir ve ekonomi politikasının gerçek içeriği hakim sınıfın çeşitli bölümleri arasındaki çıkar karşıtlığının sonucuna bağlıdır. Son olarak şu noktaya işaret edilmesi son derece önemlidir uluslararası ilişkilerde kabul edilen herhangi bir politikanın hiç olmazsa bir kısmı yabancılara karşı yöneltilmiştir ve buna dayanarak ve milliyetçilik, yurtseverlik ve yabancılara karşı düşmanlık duygularına hitap edilerek, toplumun hemen hemen tümünün onayı ve hatta desteği sağlanabilir. Devlet müdahalesini bir ulusun iç işlerinde bu şekilde ortaya koymak çok daha zordur ve devletin uluslararası alanda daima çok daha aktif olma eğiliminin nedenlerinden biri hiç şüphesiz budur.

2. Rekabet Döneminde Ekonomi Politikası:

Rekabetçi kapitalizm döneminde (kabaca, ondokuzuncu yüzyılın ilk yetmiş yılı) kapitalist ülkelerin dış ticaretle ilişkili ekonomi politikaları aşağı yukarı bir veya iki temel modele uygundu. Sadece İngiltere’de uygulanan birincisi serbest ticaret politikası, kapitalist dünyanın geri kalan kısmında geçerli olan ikincisi ise endüstri üretimi

için sınırlı koruma politikası idi. Bizim amaçlarımız açısından sınırlı koruma politikası Amerika Birleşik Devletleri'nin durumu ile açıklanabilir. Sırayla her ikisini inceleyelim.

İngiltere onsekizinci yüzyıldan, endüstrisi diğer herhangi bir ülkeden çok daha ileri olarak çıktı. Endüstri devriminin öncüsü olan tekstil, madencilik ve metalurji endüstrileri hemen hemen başlangıçlarından beri ihracat pazarlarına bağımlıydılar ve yabancı rekabetten korkacak bir şeyleri yoktu. Diğer taraftan bir gümrük vergisi ve ihracat primleri sistemiyle politik olarak hâlâ üstünlüğünü sürdüren toprak sahiplerinin çıkarları iyice korunmuştu. İngiltere'de hasat kötü gittiğinde ve fiyatlar yüksek olduğunda yabancı tahılların ithalatını kontrol altında tutmak için gümrük vergileri, ülke içi arzı azaltmak ve hasat iyi olduğunda fiyatları yüksek tutmak için ihracat primleri vardı. Nüfusun artması ve endüstri merkezlerinde yoğunlaşmasıyla birlikte düzenli olarak tarımsal ürünler ithal etmek gerekli oldu ve tüm tarımsal koruma sisteminin endüstri sermayesinin çıkarlarıyla tam olarak zulaştığı kısa sürede açıklık kazandı. Bu noktada da Tahıl Yasalarının kaldırılması için meşhur mücadele başladı ve 1846 yılında serbest ticaretin zaferi ve toprak sahipleri sınıfının elinden geride kalan politik gücün çoğunun alınmasıyla sona erdi. Hilferding bu mücadelenin temelinde yatan konulan hayranlık verici bir açıklıkla anlatmaktadır:

“İmalatçıların yabancı endüstri mallarının ithalatından korkacakları bir şey yoktu, çünkü kendi işletmeleri teknik ve ekonomik bakımlardan çok daha üstündü. Fakat diğer taraftan tahıl fiyatı 'emek fiyatında' en önemli öğeyi oluşturuyordu ve bu etken endüstri maliyetlerinin belirlenmesinde çok önemliydi, çünkü sermayenin organik bileşimi hâlâ düşüktü ve toplam ürün değeri içinde canlı emeğin payı buna uygun olarak yüksekti. İngiliz gümrük vergileri seferberliğinin açıkça belirtilen dürtüleri bir taraftan hammaddelerin, diğer taraftan işgücünün fiyatının ucuzlaması idi.”⁷⁵

Ricardo, bilinen açık sözlülüğüyle, serbest ticareti ağırlıkla bu terimlerle haklı göstermeye çalışıyordu. Fakat Ricardo'nun tilmizleri çoğunlukla artan kullanım değerleri yoluyla ortaya çıkan avantajların ticarete bulunan ülkelerin halklarının çoğunluğuna gideceğini ileri sürüyorlardı. İşçi sınıfının bu mücadeleye doğrudan doğruya çok az katılması, fakat endüstriciler ile toprak ağaları arasındaki ayrılıktan fabrika yasaları için yürüttüğü kendi kampanyası açısından yararlanması dikkat çekicidir.

⁷⁵ *Das Finanzkapital*, s. 377-8.

İngiltere’de serbest ticaret zaferi kazanılırken benzer bir mücadele de, değişik rollerle Amerika Birleşik Devletleri’nde verilirdi. Burada endüstri daha çocukluk aşamasındaydı ve son derece sınırlı bir alan dışında İngiliz ürünleriyle başarılı olarak rekabete girebilecek durumda değildi. Diğer taraftan tarım ve özellikle güneydeki köle ekonomisinin temel dayanağı olan pamuk tarımı gittikçe artan bir ölçüde bir ihracat pazarına bağımlıydı. Ayrıca tarımcı sınıflar endüstri ürünlerini mümkün olduğu kadar ucuz olarak satın almak istiyorlardı. Bunun sonucu olarak başlangıç aşamasında olan, özellikle kuzeydoğu eyaletlerdeki Amerikan endüstriciliği koruyucu gümrük vergileri için gürültü yaparken, eski güneyn liderliğini yaptığı tarım ise serbest ticaret sistemini savunuyordu. Bu konu belli bir noktaya kadar bir dizi taviz aracılığıyla oldukça uzun bir süre çözüme bağlandı. Gümrük vergileri kondu, fakat bunlar endüstrinin gelişmesini desteklemekten çok devlet hazinesini doldurmaya yarıyordu. Genel olarak, sistem koruyucu bir sistem olmaktan çok serbest ticaret sistemi olmaya devam etti, fakat bu hiç biri için de gerçekten tatmin edici bir durum değildi. Bu şartlar altında, gümrük vergileri sorunu kuzey ve güney arasında İç Savaş’a kadar giden yolda temel zıtlama noktalarından biri oldu. Kuzeyin zaferi ile serbest-ticarette çıkarı olanların belkemiği kırıldı ve Amerika Birleşik Devletleri, süratle gelişen endüstrileri için büyük ölçüde artırılmış bir koruma sürecine girdi.

Görüyoruz ki endüstri sermayesinin politik hakimiyeti İngiltere’de serbest ticaret politikasına yol açarken Amerika Birleşik Devletlerinde koruma politikasını doğuruyor ve her iki ülkede de endüstrinin yapısı bu dönemde büyük ölçüde rekabetçidir. Bu nedenle rekabetçi kapitalizmin uluslararası düzeyde belli “bir” ekonomi politikasından bahsetmek hatalıdır. İki temel politika vardır (pek tabii ki küçük değişikliklerle) ve hangisinin uygulanacağı bir ülkenin bulunduğu gelişim aşamasına ve ilişkilerini sürdürdüğü diğer ülkelere göre durumuna bağlıdır. Bu nokta ile bağlantılı olarak üzerinde durulması gereken bir diğer nokta daha vardır. Her iki ülkede de endüstri sermayesinin sözcüleri tarafından ileri sürülen kuramlar temelde aynı idi. Bu ülkede (Amerika Birleşik Devletleri’nde, çev.) koruyuculuğun Henry Carey gibi savunucuları, serbest ticaretin eninde sonunda üstünlüğü konusunda İngiliz serbest ticaretçileri ile aynı fikirdedirler. Fakat onların görüşüne göre Amerika Birleşik Devletleri gibi endüstrici geri ülkeler, korumayı İngiltere’ye yetiştirmek için geçici bir araç olarak kullanmalıydılar (çocukluk-dönemindeki endüstri görüşü denilen şey). Daha ileri ülke ile eşitlik sağlanacak şekilde sermaye araçları

ve maharet elde edildiğinde, gümrük vergileri serbest ticaret lehine ortadan kaldırılmalı ve her ülke uluslararası işbölümünün tüm üstünlüklerinden yararlanabilmelidir. Buna bağlı olarak diyebiliriz ki, ancak belli özel koşullar altında uygulanmakla beraber, serbest ticaret rekabetçi kapitalizmin ideolojisidir.

Rekabet dönemindeki ekonomi politikasının ikinci bir yönü de ekonomik olarak ileri ülkelerle ekonomik sistemleri çoğunlukla pre-kapitalist olan dünyanın geri bölgeleri arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Bu nokta ile bağlantılı olarak Merkantilist dönemin, on altıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyılın ta içlerine kadarki dönemin temel özelliği hatırlanmalıdır. En önemli ticaretçi uluslar (İspanya, Hollanda, Fransa ve İngiltere) dünya çapında sömürge imparatorlukları kurmuşlardı ve bu ülkelerin ikisi veya daha fazlası arasında sık sık silahlı çatışmaları içeren bir ilişkiler süreci vardı. Sömürge sisteminin temelinde yatan ana amaç üç taneydi: sömürge ticaretiyle uğraşan tüccarın güvenliği ve mülkiyetini korumak (çoğunlukla tekelci ticaret şirketlerinin), yabancı tüccarların rekabetini önlemek ve anavatan ile sömürge arasındaki ticareti, ticaretten sağlanan faydalardan arslan payı anavatana düşecek şekilde düzenlemek. Merkantilizm, böylece aktif ve saldırgan bir sömürge politikası yürütülmesi ile belirlendi.

Ondokuzuncu yüzyıl ani bir değişmeye şahit oldu. İspanya ve Hollanda zaten dünya ekonomisinin gelişimi üzerinde önemli bir etki yapamayan ikinci sınıf güç olmuşlardı. Fransa Napolyon savaşlarındaki yenilgisinden sonra ülke içi ekonomisini endüstri temeline dayanarak yoğun bir şekilde geliştirmeye çalışıyordu. Büyük sömürgeci güçler arasında yalnız İngiltere hemen hemen kendi isteğine bağlı olarak imparatorluk çıkarlarının alanını genişletecek ve dünyanın geri bölgelerini sömürmesini yoğunlaştırabilecek durumdaydı. Fakat böyle bir şey gerçekleşmedi; tam tersine, rekabetçi endüstri sermayesinin hakimiyetinin ortaya çıkışı sömürge politikasının yönünü değiştirdi. Merkantilist sistemin ayrıntılı kısıtlamaları ve düzenlemeleri sermayenin yayılmasına ve istediği faaliyet alanına girmesine engel teşkil eden ayakbağları olarak görüldü. İngiliz fabrikalarının ürünleri dünyayı fethetmek için tamamıyla kendilerine ait ayrıcalıklara gerek duymuyorlardı. İmparatorluğun sürdürülmesi pahalı idi ve birçoklarına gereksiz gözüküyordu. Sömürge politikası dahil. Merkantilizmin hemen hemen her yönü Tahıl Yasalarının yanı sıra serbest ticareti savunanların sert saldırılarıyla karşılaştı. Şundan emin olmalıyız ki, sömürgelerin gerçekten serbest bırakılmaları radikal serbest ticaretçilerin dışında kimsenin talebi olmadı. Hayatın ve mülkiyetin güven-

liğinin gerekleri aceleci faaliyetler istemiyordu ve hükmetmekte olan sınıfın önemli öğelerinin iş ve düzenli aylık gelir olarak çıkarlarını he-saba katmak gerekiyordu. Bu yüzyılın ortalarında yeni önemli bölge-lerin İngiliz hakimiyeti altına sokulduğu bile doğrudur. Bütün bunlara rağmen, sömürgelerle ilişkiler önemli ölçüde liberalleşti ve insanlar her yerde geri ülkelerin medeni bir toplumun hak ve sorumluluklarını yüklenebilecek kadar iyi şekilde eğitilmiş olacakları ve dünya uluslar topluluğu içinde kendi kendilerini yöneten birimler olarak yerlerini alacakları günü güvenle bekliyordu.

Rekabet döneminde sermaye ihracına gelince, bunun ekonomi politikasının yapısını etkileyen önemli bir sorun olma durumuna he-nüz gelmediğini söylemek uygun olur. Bu dönemi niteliyen özellikler olan süratli nüfus artışı ve endüstrileşmenin ilerlemesi, düzenli kapita-list ilişkilerin kurulmuş olduğu ülkelerin çoğunda sermaye birikimi için geniş olanaklar yarattı. Bu şartlar altında ve kaçınılmaz bazı riskler düşünülüğünde kapitalistler kendi ülkelerinin sınırları dışında kârlı yatırım alanları aramak için dağılmadılar. İngiltere bir istisna teşkil etti (Hollanda ve hâlâ bütünleşmesini tamamlamamış Almanya'deki bazı mali merkezler de eklenmelidir), fakat İngiliz sermayesi, İngiliz hükü-metinden asgari ilgiyi gerekli kılacak şekilde ülke dışında tatmin edici koşullarda yatırım olanakları buldu. Hatırlanacağı gibi, bu dönemdeki İngiliz sermaye ihracının büyük bir kısmı Amerika kıtasına ve süratle-nen Amerikan birikimi ile içiçe geçtiği Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti. Pre- kapitalist ekonomi şekillerini yıkarak veya uyanmakta olan milliyetçiliğin ortaya çıkardığı tehlikeleri defederek geri bölgelerde sermaye yatırımı için uygun şartların yaratılması sorunu hâlâ büyük ölçüde geleceği aitti.

Şimdi rekabetçi kapitalizm döneminde ekonomi politikasının ana özelliklerini özetleyelim. Dünya ölçüsünde tüm diğerlerini göl-gede bırakan en önemli etken İngiliz endüstriciliğinin önde gelen rolü idi. Bu durum, İngiltere'de serbest ticaret politikası ve daha az gelişmiş endüstri devletlerinde sınırlı bir koruma politikası (tarımsal üreticilerin muhalefetine rağmen) ortaya çıkarttı. Sömürgecilik ala-nında ise en önemli rakipleri söfdüştürmesi veya yenmesine rağmen İngiltere daha önceki dönemin saldırgan ve yayılmacı yolundan ay-rıldı. Tahıl Yasalarının ve tekelci ayrıcalıkların ve Merkantilizmin kısıtlamalarının yanı sıra sömürge sisteminin kendisi de endüstri ser-mayesinin sözcüleri gözünde itibarını yitirdi. Fakat bunun tamamıyla terk edilmesi, çeçilli nedenlerden dolayı, gelecek için bir ümit olarak kalmıştır. Son olarak, sermaye ihracı ekonomi politikasını etkileyen

önemli bir sorun haline gelmemiştir.

3. Ekonomi Politikasının Değişmesi:

Ondokuzuncu yüzyılın son 25 yılında kapitalist dünyanın her yerinde ekonomi politikası yöntem ve amaçlarında büyük değişiklikler oldu. Üç temel etken bu değişikliği meydana getirdi: 1) Almanya, Amerika Birleşik Devletleri gibi İngiltere'nin endüstriyel üstünlüğüne karşı çıkabilecek ülkelerin ortaya çıkması; 2) Tekelci kapitalizmin ortaya çıkması; 3) En gelişmiş kapitalist devletlerde birikim sürecinin zıtlaşmalarının olgunlaşması. Her ne kadar birbirlerinden ayrılmayacak şekilde birbirleriyle bağlantılı iseler bile, kuramsal amaçlarla bu üç etkenin ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir. Tekelin uluslararası alanda ekonomi politikası üzerindeki etkileri ile başlayalım.

Tekelin amacı fiyatın artırılması ve arzın sınırlandırılması yoluyla aşım kârların elde edilmesidir. Fakat eğer yabancı üreticiler tekelin pazarına girebilirlerse, bu amaca varmak imkân dışı olur. Bunun sonucu olarak tekeli sermaye gümrük vergileri ister. Ayrıca bu gümrük vergileri sadece yabancıların elindeki avantajları eşit hale getirecek kadar yüksek olmanın ötesinde (bu tür avantajlar rakipleri yerine tekeliye de ait olabilir), bütün koşullar altında bu yabancıyı pazar dışında tutacak yükseklikte olmalıdır. Tekelci için, "daha yüksek gümrük vergileri için çabalamak, kâr için çabalamak gibi sınırsızdır."⁷⁶ Bu gerçek bile kendi başına koruyuculuğun karakterinde temel bir değişikliği gösteriyor. Bu nokta Hilferding tarafından güzel bir şekilde anlatılmıştır:

"Eski gümrük vergisi politikasının görevi... korunmuş sınırlar içinde bir endüstrinin büyümesini hızlandırmaktır... Kapitalist tekeller döneminde durum farklıdır. Bugün en güçlü, en fazla ihracat yapabilecek endüstriler, dünya pazarında rekabet edebilme kapasitesinden kimsenin şüphe etmediği ve eski kurama göre gümrük vergilerinin hiç bir çıkar sağlamaması gereken endüstriler daha yüksek koruyucu gümrük vergileri istiyorlar."⁷⁷

Hikaye burada bitme m ektedir. Tekelcinin uygulamak zorunda kaldığı arzın kısıtlanmasının önemli dezavantajları vardır. Bu durum tesis kapasitesinden en elverişli şekilde faydalanılmasını engellemek ve büyük-çapta üretimin faydalarından tam anlamıyla yararlanılma-

76 a. g. e., s. 386.

77 a. g. e., s. 384-5.

sını önlemektedir. Ayrıca tekelinin birikmiş sermayesinin kendi üretim tesislerini genişletme yerine başka alanlarda yatırıma kanalize edilmesini zorlamaktadır. Bunun sonucu olarak bu dezavantajları ortadan kaldırmak için ihracata başlar ve dünya pazarının mümkün olduğu kadar büyük bir parçasını kendine almak için yabancı rakiplerinin fiyatlarının altında fiyatlarla mal sürer. Böyle yapabilmemesinin nedeni, yabancı rekabetten korunmuş ülke içi pazardan elde ettiği aşırı kârlardır. Büyük çapta üretimin daha düşük maliyetleri, ülke içi faaliyetlerindeki kârı artırabilir ve yabancı ülkelerdeki satışlardan, sermayesini ülkedeki tekelleşmemiş endüstrilerden birine yatırması durumunda elde edeceği kazançtan daha fazla kâr elde etmesini mümkün kılar. Yabancı ülkeler satışları ülke içinde korunmuş bir tekelin kârıyla “primlendirmek” “damping” olarak bilinmektedir. Hilferding bunun sonuçlarını şöyle açıklıyor:

“Prim sisteminin gelişmesiyle birlikte koruyucu gümrük vergilerinin fonksiyonu tamamıyla değişmekte ve hatta tam tersine dönmektedir. Ülke içi pazarların yabancıların eline geçmesini önleyen savunma araçları olma durumundan yabancı pazarları fethetme aracı olmaya, zayıfın kendisini koruduğu bir silah olma durumundan güçlünün elinde bir saldırı silahı haline gelmiştir.”⁷⁸

Aynı endüstrideki çeşitli ulusal tekeller aynı zamanda dünya pazarında sıkı bir rekabete girip kendi payını büyütme için belki de damping uygulamasına başvurdu mu ülke içinde tekellerin oluşmasıyla ortadan kaldırılan boğaz boğaza rekabet uluslararası alanda yeniden ortaya çıkar. Bunun sonucu da genel olarak benzerdir, yani mücadele veren gruplar arasında mevcut iş olanaklarının bir anlaşma ve belki de uluslararası bir kartelin oluşumuyla bölüşmektir. Bazı yazarlar bu uluslararası kartellerin kapitalist ülkelerin çıkarları arasında gittikçe artan bir uyumluluğun belirtisi olduğuna inanıyorlar. Bu bir hatadır. Bu daha ziyade anlaşmayı imzalayan taraflardan biri kendini yeteri kadar güçlü hissettiği ve anlaşmayı bozmada avantajı olduğuna inandığı zamana kadar uyacağı bir barış anlaşması niteliğindedir. Farklı ülkeler eşit olmayan hızlarla geliştikleri için böyle bir zamanın gelmesi kaçınılmazdır. Uluslararası kartel, sadece mevcut durumun, üyelerin faydasız zararlara uğramalarını önlemek amacıyla geçici olarak düzene sokulması için bir araçtır. Uluslararası kartel hiç bir zaman ulusal tekeller arasındaki temelde yatan çelişkilerin ortadan

⁷⁸ a. g. e., s. 389.

kaldırılması için bir araç değildir.⁷⁹

Tekelin diğer iki etkisinden de bahsedilmezdir. Tekelin sermaye birikimi alanını kısıtladığı ve tekelin ihracat pazarını genişletmedeki çıkarını artırdığına işaret etmiştik. Tekel aynı zamanda sermaye yatırımları için kârlı alanlar aranmasını da gerekli kılar. Diğer bir deyişle, sermaye ihracına yeni bir güç kazandırır. Yabancı ülkelerde yatırım arayan sermaye tekelin kendisinin olduğu sürece, sermaye ihracı genellikle “doğrudan doğruya yatırım” şeklindeki özel şekilde olur, yani yabancı ülkelerde ana şirketin şubeleri olan fabrikalar kurulur. Tekelci gümrük vergileri veya başka nedenlerle ilgili ülkelere ihracatını artıramıyorsa, durum özellikle böyle olacağına benzemektedir. Son olarak, tekelci sermayenin en büyük dileği bir taraftan tekelleştirilmiş ürünlerin miktarının artırılması ve diğer taraftan korunmuş pazarın genişletilmesidir. Bu amaçların her ikisi de tekelin kendi ülkesinin siyasi hakimiyeti altındaki toprakların artırılmasını gerektirmektedir. Tekelcilerin bütün dünyadan hara; toplamakta kullanılmak için az bulunan hammaddelerin tümünü ellerine geçirmeleri arzusu da özellikle güçlüdür ve devletten tavizler ve koruyuculuk sağlandığı sürece, yani bu hammaddelerin üretildiği bölge, tekelci devletin kontrolü altında ise bu amaca çok daha süratle varılabilir. Değerli hammaddeler üreten sömürgelerin elde edilmeğe çalışılmasının tek ve hatta en önemli nedeni, sık sık ileri sürüldüğü gibi anavatan için bir arz kaynağının elde edilmesi değildir. Amaç daha ziyade anavatan-daki tekeller için bir aşırı kâr kaynağı elde etmektir. Tekelin yabancı rekabetten korunmuş pazarının genişlemesi de benzer şekilde toprak elde edilmesini gerektirmektedir. çünkü ancak bu yolla ulusal gümrük sistemi sınırları içine yeni müşteriler sokulabilir. Tekelci kendi ürünlerini pazarda hakim kılacağına inandığı sürece elde edilen bu yeni toprakların endüstriye geri veya gelişmiş olması ilke olarak fazla bir değişiklik yapmaz. Yakındaki endüstri devletleri ve çok uzaktaki sömürgeler, tekelin değirmeninde aynen öğütülür. Bunun sonucu olarak sömürgecilik ve toprak politikası açısından, tekelci sermaye yayılma ve yeni topraklar katma taraftandır.

Dünya arenasında İngiltere'nin endüstriyel üstünlüğüne karşı çıkabilecek yetenekte ülkelerin ortaya çıkışı önem verilmesi gereken bir konudur. Eğer bu gelişimde dönem noktalarını aramak gerekirse, hiç şüphesiz Amerika Birleşik Devletleri'ndeki İç Savaş ve Avrupa kıtasında Fransız-Prusya Savaşı (Alman birleşme savaşlarının en üst

⁷⁹ Bu noklayı Hilferding güçlü bir şekilde ele almıştır: *Das Finanzkapital*, s. 392-3. Lcnin de aynı konuyu vurguluyor: *Emperyalizm*, Bölüm v.

noktası olarak) seçilecektir. Bu olaylar, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'nın ve askeri yenilgisine rağmen daha az önemde Fransa'nın güçlü endüstri ulusları olarak ortaya çıkmalarını belirtmektedir. Bu yeni şartlar altında ülke içi pazarı açısından korkacak bir şeyi olmayan İngiliz sermayesi, uluslararası pazarda gittikçe sertleşen bir rekabet bekleme durumundaydı. Artık dünyayı kendine ayrılmış bir alan olarak kabul edemeyecekti. Yeni bölgelerde rekabetle karşılaşma olasılığının yanı sıra, acil olmasa da, daha önce yerleşmiş olduğu yerlerden bile atılmak tehlikesi vardı.

Bunun ani sonucu imparatorluk bağlarının güçlendirilmesi ve her alanda saldırgan sömürge politikasının yeniden canlanması oldu. 1875 yılında yüzde 10'undan azı yabancı hakimiyeti altında olan Afrika'nın hemen hemen tümü daha sonraki yirmibeş yıl içinde Avrupa ulustan tarafından paylaşıldı. Hâlâ Kuzey Amerika kıtasının boş alanlarına insan yerleştirmeye çalışan Amerika Birleşik Devletleri bile, yüzyılın sona ermesinden önce İspanyol-Amerikan Savaşı nedeniyle sömürgeciler listesine dahil oldu.

İmparatorluk kurmada bu yeniden ortaya çıkan faaliyetin büyük bir çoğunluğu koruyucu ve geleceğe dönük nitelikteydi. Bir ülke bir bölge üzerinde hak iddia edince, diğer ülkelerin vatandaşlarının burada iş faaliyetinde bulunmalarında hiç olmazsa bazı ciddi dezavantajların olması sağlanıyordu. Bunun sonucu olarak İngiliz kapitalistleri kendi ülkelerinin toprak elde etmesiyle az bir şey kazanabilirken, Fransa veya Almanya'nın toprak elde etmesinden çok şey kaybetmektedirler. Sahnede rakiplerin gözükmesiyle birlikte her ülke diğerlerinin saldırılarına karşı kendi durumunu korumak için her çabaya başvurur. Elde edilen sonuç zarar olarak gözükebilir, fakat bunun böyle olmasının nedeni, ölçümlemenin uygun olmayan bir temele göre yapılmış olmasıdır. Önemli olan daha önce varolan duruma göre kazanç veya zarar değil, bir rakibin ileri geçmesi halimle meydana gelebilecek kazanç veya zarardır. Bu, tekel ekonomisinde yaygın uygulaması olan bir ilkedir. Sömürge imparatorluklarının kurulmasına uygulandığında, bu ilkeye koruyucu toprak elde edilmesi ilkesi demek uygun olacaktır.⁸⁰ Bazı noktalarda yakından ilişkili olan diğer bir konu ise o dönemde az değeri olan veya hiç değeri olmayan, fakat gelecekte değerlendirilebilecek olan toprakların elde edilmesidir.

⁸⁰ Emperyalizm konusuna ele alan Marksist yazarlar genel kural olarak sömürge imparatorluklarının yayılmasında bu etkene yeterli ağırlığı vermemişlerdir. Önemli bir istisna Grossmann'dır: *Das Akkumulations - und Zusammenbruchsgesetz des kapitalischen Systems*, s. 450 vs. devamı.

Buna da geleceğe dönük toprak elde etmesi ilkesi denebilir. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru yeryüzünün henüz el konulmamış topraklarının kapışılmasında koruyucu ve geleceğe dönük toprak elde etmeleri çok önemli bir rol oynamıştır. Son olarak, stratejik nitelikteki hesapları da unutmamalıyız. Bir imparatorluk askeri açıdan savunulabilir olmalıdır ve bu da iyi şekilde yerleştirilmiş kara ve deniz üsleri, haberleşme kanalları ve benzerlerini gerektirir.

Sömürgelere karşı tavrıda, incelemekte olduğumuz değişme İngiltere'nin dünya ölçüsündeki endüstriyel üstünlüğüne ciddi rakiplerin ortaya çıkmasından doğmuştur. Tekel olgusunun ekonomi politikası üzerindeki etkisiyle ilgili önceki çözümlenmemiz yeni sömürge politikasının ondokuzuncu yüzyılın son on yıllarında tekeldi sermayenin ortaya çıkmasıyla büyük ölçüde güçlendiğini açıklığa kavuşturmalıdır.

Ekonomi politikasının değişmesine katkıda bulunan üçüncü temel etken ise ileri kapitalist ülkelerde birikim sürecinin çelişkilerinin olgunlaşmasıdır. Bunun altında yatan kuram ayrıntılı olarak daha önce sunulmuştur ve burada tekrarlanmayacaktır.⁸¹ Sadece şu noktaları hatırlatmak yeterlidir: kâr oranının düşme eğilimi ve ek-sik-tüketim eğilimi, birikim sürecinin önüne gittikçe büyüyen engeller koymaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki birikim gittikçe artan bir ölçüde ücretlerin düşük ve kârların yüksek ve emek arzının potansiyel olarak bolluğu ve endüstrileşmenin düşük düzeyi sayesinde hiç olmazsa geçici olarak eksik-tüketim tehlikesinin ortadan kaldırıldığı geri bölgelere sermaye ihracı⁸² şeklini almaktadır. Fakat geri bölgelerde sermayenin her şeyi kendisini kabul etmek için bekler bulunduğu sanılmasın. Yerli nüfusun kendi hayatını kazanmak için alışlagelmiş yolları vardır ve bunlar küçük ücretlerle yabancı sermayenin hizmetine girmeye pek hevesli değildir. Bunun sonucu olarak bu bölgeler kapitalist devletin yargı alanına dahil edilmeli ve kapitalist üretim ilişkilerinin büyümesi zor yoluyla gerçekleştirilmelidir. Hilferding şöyle yazıyordu:

“Daima olduğu gibi, sermaye kendisini ilk defa kendi gelişimine engel oluşturan ilişkilerle karşı karşıya bulunca ve bu ilişkiler ekonomik süreçlerle ancak zaman içinde ve çok daha yavaş yavaş yenilecekse, sermaye devlet gücüne başvurur ve bu gücü, gerekli olan hür ücretli proletaryanın yaratılması için zor kullanılarak mülksüzleştirme hizmetini yerine getirmede

⁸¹ Bu bölüm derlemeye alınmamıştır, (çev.).

⁸² Lenin şöyle açıklıyor: “Sermaye ihracı gereği, birkaç ülkede kapitalizmin ‘aşırı derecede olgunlaşması’ gerçeğinden doğmaktadır.” *Emperyalizm*, s. 58.

kullanılır. İlk zamanlarda Avrupa köylülerinin veya Meksika ve Peru'daki Hintlilerin veya günümüzde olduğu gibi Afrika zencilerinin durumları bu açıdan aynıdır.”⁸³

Geri ülkelere sermaye ihracının aktif sömürge politikasına yol açmasının, tek olmasa bile birinci nedeni budur, [ikinci bir neden de şudur: sermaye ihraç edebilme aşamasına varan ileri ülkelerin sayısının artması ile birlikte en kârlı yatırım alanları için mücadele yoğunlaşmakta ve her ülkenin kapitalistleri, yardım için kendi hükümetlerine başvurumaktadırlar. Bu yardım en kolay şekilde geri bölgeleri diğer ülke vatandaşlarının (iş olanaklarından, çev.) kısmen veya tamamen mahrum bırakıldıkları sömürgeler şekline sokmakla sağlanmaktadır. Burada da koruyucu ve geleceğe dönük dürtüler rollerini oynamaktadırlar. Son olarak, sömürge politikası için üçüncü bir dürtü ortaya çıkmaktadır. Tekrar Hüferding'den aktarma yaparsak:

“Yeni açılan topraklara ithal edilen sermaye, bu davetsiz misafirlere, asalaklara karşı halkın gittikçe büyüyen muhalefetini ve ulusal bilincin ortaya çıkmasını doğurur... Eski toplumsal ilişkiler tamamıyla değişmiş, ‘tarihi olmayan ulusların’ tarımsal bin yıllık birliği paramparça edilmiştir... Kapitalizmin kendisi, ezilen halklara kendi kurtuluşlarını elde etmenin araçlarını ve yöntemini bir süreç içinde verir. Bir zamanlar Avrupalı ulusların en yüce amacı olan ekonomik ve kültürel hürriyet için ulusal bir devletin kurulması şimdi onların amacı olur. Bu bağımsızlık hareketleri Avrupa sermayesinin en değerli sömürü alanlarını tehdit etmektedir ve Avrupa sermayesi, gittikçe, kendi hakimiyetini devam ettirmenin tek yolunun zor kullanma araçlarını sürekli olarak artırmak olduğunu görüyor.”

“Bunun sonucu olarak, yabancı ülkelere çıkarılan olan tüm ka-pitaüstlerin çağrısı güçlü bir devlet gücüdür. Bu güç onların çıkarlarını dünyanın en uzak köşelerinde bite koruyabilmelidir... Fakat ihracat sermayesi yeni bölgelerin kendi ülkesinin devlet gücü tarafından tamamıyla hakimiyet altına alınmasıyla tam anlamıyla tatmin edilmiş olur. Çünkü böyle bir durumda diğer ülkelere gelecek sermaye dışarıda bırakılacaktır, ayrıcalıklı bir durumdan yararlanacaktır ve kârları devlet tarafından garanti altına alınmıştır. Buna rağmen sermaye ihracı da emperyalist bir politikayı gerekli kılar.”⁸⁴

⁸³ a. g. e., s. 401.

⁸⁴ a. g. e., s. 406.

Sermaye ihracı ile ilgili olarak söylenenlerden sermaye ihracının geri bölgelerin süratli olarak endüstrileşmelerine doğrudan doğruya katkıda bulunduğu şeklinde birşey sanılmamalıdır. Sermayenin gelme eğiliminde olduğu alanlar. Hükümet garantili çeşitli bayındırlık işleri tahvilleri, demiryolları, kamu hizmetleri (elektrik, su, vb., çev.), tabii kaynakların sömürülmesi ve ticarettir. Kısacası, bu alanlar endüstrice ileri ülkelerden yapılacak mal ihracı ile rekabet etmeyecek olan faaliyetlerdir. Sermaye ihracı, bu nedenle, geri bölgelerin ekonomilerinin tek taraflı olarak gelişmelerine yol açar. Bir yerli burjuvazi ortaya çıkar ve yerli endüstrilerin büyümesini teşvik etmek ister, fakat engeller çok büyüktür ve ilerleme en iyi ihtimalle yavaştır. Diğer taraftan, el sanatları endüstrisinin ucuz imalat ürünleri ithalatı tarafından tahrip edilmesi, yerli nüfusun daha büyük bir oranını toprağa sürer. Bu şekilde geri bölgelerin temel ekonomik çelişkilerinin, gittikçe büyüyen tarım bunalımının doğuşunu görüyoruz. Yerli burjuvazinin ve yerli kitlelerin çıkarları, ileri ülkelerin sermayesinin çıkarı için kurban edilmiştir. Her iki sınıf (Yerli burjuvazi ve yerli kitleler, çev.) yabancı hakimiyetinden kurtulmak için gerçek bir ulusal harekette birleşirler. Hilferding'in yukarıdaki aktarmada belirttiği gibi, emperyalist güçlerin geri bölgeleri daha sıkıca ellerinde tutmalarına zorlayan şey işte bu harekettir.⁸⁵

Şu nokta belirgin olmalıdır: tekel, sermaye ihracını uyardığı sürece (ve bunun böyle olduğuna inanmak için her türlü nedenin olduğunu gördük), daha önce ele aldığımız yolların dışında bu kanalla da yeni sömürge politikasına katkıda bulunur.

Şimdi tekelin, İngiltere'nin dünya ekonomisindeki üstünlüğüne karşı çıkılmasının ve ileri ülkelerdeki birikim sürecinin çelişkilerinin olgunlaşmasının, ondokuzuncu yüzyılın son on yıllarında ekonomi politikasında tamamiyle bir değişiklik yaratacak şekilde nasıl bir araya geldiklerini görmüş bulunuyoruz. Serbest ticaret veya sınırlı korumanın yerine btr süreç içinde sınırsız koruma geçirildi; dünya pazarında serbest rekabet, şöyle böyle düzenli nitelikteki uluslararası birleşmelerle ara sıra yatıştırılan ulusal tekeller arasındaki boğaz boğaza rekabet tarafından yerinden edildi; Merkantilizm günlerinden miras kalan sömürge imparatorluklarına karşı kayıtsızlık ve hatta düşmanlığın yerini, değerli ham madde kaynaklarını kendi elinde toplamak, korunmuş pazarların alanını genişletmek ve ihraç edilmiş sermaye için kârlı yatırım alanlarını garanti altına almayı amaç edinen yenilenmiş ve kat kat daha saldırgan hale getirilmiş bir sömürge politikası aldı. Le-

⁸⁵ Bu sorunun tümü bundan sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak de alınmıştır.

nin'in "emperyalizm" ismini verdiği kapitalist gelişmenin en son aşamasının özelliklerinin ortaya çıkışını kısaca incelemiş bulunuyoruz. Fakat şunu söylemek gereksizdir ki, dünya ekonomisinin ilişkilerinde böyle temel bir altüstölüş, kapitalist ekonomi ve kapitalist politikanın her yönünde de derin etkiler yapmıştır. Bu nedenle bundan sonraki bölümde emperyalizmin niteliği ve sonuçlarını daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

XVII. BÖLÜM EMPERYALİZM, SINIFLAR, DEVLET VE YENİDEN-BÖLÜŞÜM SAVAŞLARI

1. Giriş:

Emperyalizm, dünya ekonomisinin gelişiminde bir aşama olarak tanımlanabilir. Bu aşamada (a) endüstri malları için olan dünya pazarında ileri kapitalist ülkeler rekabet halindedir; (b) tekelci sermaye hâkim sermaye şeklidir; (c) birikim sürecinin zıtlaşmaları öyle bir derecede olgunlaşmıştır ki, sermaye ihracı dünya ekonomik ilişkilerinin göze batan özelliğidir. Bu temel ekonomik koşulların bir sonucu olarak iki özellik daha ortaya çıkmıştır: (d) dünya pazarında birbirinin ardı sıra, boğaz boğaza düşmanlık ve uluslararası tekelci birleşmelere yol açan ciddi rekabet; ve (e) dünyanın “işgal edilmemiş” yerlerinin önde gelen kapitalist güçler (ve onların uyduları) tarafından paylaşılması. Birkaç ufak değişiklikle Lenin tarafından önerilen emperyalizm tanımı budur.⁸⁶ Hatırlanacağı gibi, Lenin’in emperyalizmle ilgili kitabı

⁸⁶ Lenin’e göre, doğru bir emperyalizm [anımı “şu beş özelliği içerecektir :

1. Üretimin ve sermayenin yoğunlaşması öyle yüksek bir asamaya geldi ki.ekonomik hayalta önemli bir rol oynayan tekelleri onaya çıkarttı.
2. Banka sermayesi ile endüstri sermayesinin birleşmesi ve bu “finans-kaptfal” lemeli üzerinde bir finans oligarşisinin meydana çıkması.
3. Mal ihracatından farklı olarak sermaye ihracatı özellikle büyük önem kazandı.
4. Dünyayı paylaşmak için kapitalistlerin uluslararası tekelleri oluştu.
5. Dünyanın en büyük kapitalist güçler tarafından paylaşılması tamamlandı.”

(*Emperyalizm*, s. 81.)

Lenin. bizim (a) olarak gösterdiğimiz noktanın daha önceden gerçekleştiğini far-

kısaydı ve önemli bir bölümü, görüşlerini destekleyen gerçek ve rakamların özetlenmesi idi. Bundan önceki bölümlerde daha ayrıntılı kuramsal çözümler, Lenin'in emperyalizm tanımının tutarlılığı ve uygunluğunu göstermeye yardım edecekti.

Emperyalizmin uluslararası zıtlaşmaları, temelde, düşman ulusal kapitalist sınıfların zıtlaşmalarıdır. Uluslararası alanda sermayenin çıkarları doğrudan doğruya ve süratle devlet politikasına dönüştüğü için, bunun sonucu olarak bu zıtlaşmalar devletler arasındaki ve dolaylı olarak da ülkeler arasındaki çelişkiler şekline bürünür. Bunun kapitalist ülkelerin ülke içi ekonomik ve toplumsal yapıları üzerindeki etkileri şimdi incelenmelidir.

2. Milliyetçilik, Militarizm ve Irkçılık:

Kapitalizmin oluşum döneminde milliyetçilik ve militarizm ortak olarak önemli bir rol oynadılar. Milliyetçilik, güçlenmekte olan orta sınıfın, feodal toplumun ayrılık ve cehalet taraftarı tutumuna karşı ekonomik birlik ve kültürel hürriyeti savunan arzularının açığa vuruluş şekliydi; militarizm ise bu amaca varmak için kaçınılmaz olarak kullanılacak olan bir araçtı. Militarizmin yapıcı bir tarihsel rol oynamış olduğunu kabul etmek istemeyenler var, fakat Rosa Luxemburg'un koyduğu gibi, "eğer tarihi (olabileceği veya olması gerektiği şekliyle değil de) olduğu şekliyle ele alırsak, savaşın kapitalist gelişmenin ayrılmaz bir özelliği olduğu konusunda anlaşmamız gerekir."⁸⁷

Emperyalizm döneminde, hâlâ Siyam ikizleri gibi birbirlerine bağlı olan milliyetçilik ve militarizm, ileri ülkelerde niteliklerini değiştirmekle beraber, ezilen uluslarla ilgili olarak eski fonksiyon ve önemlerini devam ettirirler ve dünyanın geri ve sömürge alanlarında bu özelliklere ilk defa sahip olurlar. İleri ülkelerde, milliyetçilik ve militarizm, kapitalist bir temel üzerinde ülke içi bütünleşmeyi ve hürriyeti gerçekleştirme amacına hizmet etmeye son verip, rakip kapitalist grupları arasındaki dünya çapında mücadelede birer silah olmuşlardır. Militarizm, yani örgütlü gücün kullanılması, böyle bir mücadelenin gerekli bir yönüdür. İşgal edilebilecek, kimseye ait olmayan toprak bulunduğu sürece bu mücadele güçler arasında açık

zediyor, Biz ise onun (2) nolu özelliğini ele almamışız. Daha önceden anlatıldığı gibi (Bölüm 2/5). "finans - kapital" kavramında geçerli olan şeyler ve küçük bir büyük kapitalistler oligarşisinin varlığı, bizim "tekelci sermaye" kavramımızda içerilmiştir. Bunun sonucu olarak, Lenin'in ikinci özellik olarak anlattığı şeyin kabul edilmesi ya gereksiz, ya da yanlış olacaktır.

⁸⁷ *Gesammelte Werke III.* s. 58.

çatışmalara yol açmayabilir. Milliyetçilik de daha az hayati değildir, çünkü ulusal şeref ve büyüklük amaçları olmadığı takdirde, kitleler, kendilerini kurban etme heves ve arzusuna sahip olmayacaklardır. Bu ise emperyalist mücadelenin başarıya ulaşması için son derece önemlidir. Bu, bazılarının ileri sürdüğü gibi milliyetçiliğin kapitalistler tarafından sadece kendi amaçlarına yarayacak şekilde yaratılan sun! bir duygu olduğu anlamına alınmamalıdır; tam tersine, milliyetçiliğin emperyalizm döneminde bu kadar önemli bir etken olmasının nedeni, çağdaş toplumun oluşum döneminde milliyetçiliğin geniş halk kesimlerine saldırdığı derin köklerdir. Bu konuyla ilgili olarak Hilferding doğru bir şekilde, “ulusal düşüncenin hayranlık verici bir şekilde” kendi kaderini tayin etme hakkından ve bağımsızlıktan uzaklaştırılması ve kendi ulusunun diğerlerine karşıt olarak göklere çıkarılmasından bahsediyor.⁸⁸ Buna rağmen, milliyetçiliğin kendi kökenine ait özellikleri taşımaya devam etmesi önemlidir. Hakimiyet kurma çıkarlarıyla harekete geçirildiğinin en açık olduğu durumlarda bile, “hürriyet”, “kurtuluş”, “kendi kaderini tayin etme” ve benzeri sözlere sadık kalınır.

Militarizmin sürekli olma niteliği kazanması ve öneminin süratle artmasının tüm emperyalist ülkeler açısından önemli ekonomik sonuçları vardır. İlk olarak, silah üretimi için en önemli girdi olan Çelik ve gemi yapımı gibi endüstrilerde özellikle ayrıcalıklı bir tekeller grubunun desteklenmesine yol açar. Büyük mühimmat üreticilerinin, askeri üretimin mümkün olan en geniş sınırlarına genişletilmesinde doğrudan doğruya çıkarları vardır. Devletin siparişlerinden faydalanmakla kalmazlar, aynı zamanda birikmiş kârları için emin ve yağlı bir yatırım alanından da yararlanırlar. Buna bağlı olarak, saldırgan bir dış politika çağrısına önderlik edenler kapitalist sınıfın bu ögeleridir. İkinci olarak, askeri harcamalar tüketim harcamaları ile aynı ekonomik fonksiyonu yerine getirdiği için, ordu ve donanmaların artırılması eksik-tüketim eğilimini önleyici bir güç olarak gittikçe önem kazanır. Bu nedenle, tüm olarak ekonominin işleyişi açısından askeri masrafların kısılması daha da tehlikeli olmaktadır. Son olarak, silah üretiminin, başka şartlar altında talep edilmeyecek olan işgücü ve üretim araçlarından faydalandığı ölçüde, militarizm gerçekte tüm. olarak kapitalist sınıf için kârlı yatırım olanaklarını artırmaktadır. Bütün bu nedenlerden dolayı ve emperyalist düşmanlığın ortaya çıkarttığı gerekliliklerden ayrı olarak, militarizm kapitalist toplumda kendi yayılmacı dinamiğini geliştirme eğilimindedir. Rosa Luxemburg’un 1899

⁸⁸ *Das Finanzkapital*, s. 427.

yılında yazdığında son derece doğru olarak söylediği gibi:

“Günümüz militarizminin belirgin niteliğini en iyi gösteren şey, bunun tüm ülkelerde genellikle kendi iç mekanik gücü sonucu ortaya çıkmasıdır. Bu olgu birkaç on yıl önce hiç bilinmeyen bir şeydi. Biz bunu çelişkinin amaç ve dürtülerinin tam anlamıyla sonuçsuz olmasına rağmen kaçınılmaz olan tehdit edici patlamanın öldürücü özelliğinde görebiliyoruz. Militarizm kapitalist gelişimin bir motoru olmaktan çıkıp kapitalist bir hastalık haline dönüşmüştür.”⁸⁹

Milliyetçilik ve militarizmin niteliğinin değiştirilmesinin yanısıra, emperyalist yayılma politikası sahte bir bilimsellikle yeni bir şekilde haklı gösterilmeye çalışılmaktadır; daha açık bir deyişle, ırksal üstünlük kuramı. İrk ideolojisinin emperyalizmle olan ilişkisi Hilferding tarafından belirgin bir şekilde açıklanmıştır:

“Yabancı ulusların hakimiyet altına alınması güç ile, yani gayet tabii bir şekilde olduğundan, bu durum hakim ulusal üstünlüğünün kendi sahip olduğu bazı özel tabii niteliklere, diğer bir deyişle, ırksal özelliklere bağlı imiş gibi gözüktür. Böylece ırk ideolojisinde mali sermayenin kuvvet elde etme hırısının bilimsel bir kisveye bürünmüş temeli ortaya çıkmaktadır. Mali sermaye bu şekilde faaliyetlerinin amaç ve gerekliliğini göstermiş olur. Demokratik eşitlik idealinin yerini oligarşik hakimiyet ideali alır.”⁹⁰

Bu şekliyle ırksal üstünlük doktrininin yeni bir şey olmadığı doğrudur. 1850’lerde yazmakta olan Fransız Gobineau, çağdaş sahte ırk biliminin en eski ve en etkili savunucularından biriydi. Gobi-neau’nun amacı, kendisinin de samimi bir şekilde kabul ettiği gibi, Avrupa kıtasında yükselmekte olan demokrasi düşüncesiyle savaşmak ve aristokrasinin Fransa’yı yönetebilme konusundaki tabii hakkını yeniden sağlamaktı, Gobineau’nun ileri sürdüğüne göre, Fransız aristokrasisi gerçekte Alman kökenli iken Fransız halkının çoğunluğu Galli veya Kelt idi. Alman ırkı “üstün” olduğundan, aristokrasinin, içerdği özellikler nedeniyle yönetimde bulunması bu durumun bir sonucuydu. Bu kuramın Fransa’da büyük bir destek sağlaması düşünülmemişti, fakat birkaç on yıl sonra Alman yayılmasının savunucuları tarafından büyük bir heves ile ele alındı ve böylece çağdaş Alman ırk ideolojisinin başlangıç noktası oldu. Hemen hemen aynı zamanda İngiltere’de ve bir ölçüye kadar da Amerika’da “beyaz adamın sırtındaki yük” (sö-

⁸⁹ a. g. e-, s. 59.

⁹⁰ *Das Finanzkapital*, s. 427-8.

mürgeler, çev.) biraz geç de olsa keşfedildi ve Anglosakson dünya hakimiyetinin 'insancıl' bir havayla haklı gösterilmesine dönüştürüldü.

Kısa bir sürede ortaya çıkarıldığı gibi; ırksal üstünlük kuramının yaran yabancı ülkelerin istilasının haklı gösterilmesinin ötesine de gitmektedir, ileri kapitalist ülkelerde toplumsal zıtlaşmanın yoğunlaşması (burada daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır) olanak çerçevesinde zararsız kanallara yöneltilmelidir. Bu zararsızlık, kapitalist sınıfın hakimiyeti açısındandır. İrksal doğrultuda karşıtlıkların hareket geçirilmesi, dikkatlerin sınıf mücadelesinden ayınlmasının iyi bir yöntemidir ve sınıf mücadelesi ise Hüferding'in başka bir konu ile ilgili olarak belirttiği gibi, "(üretim araçları, çev.) sahibi olan sınıf için yararsız ve tehlikelidir."⁹¹ Bunun sonucu olarak, on-dokuzuncu yüzyıl süresince daha gelişmiş kapitalist ülkelerde ortadan kaybolduğuna inanılan Yahudi karşıtlığı yeniden canlanmış ve yeni ırkçılığın "bilimsel" keşifleri arasında yerini almaktadır. Gerçekten varolan veya hayal ürünü ırksal azınlıklara karşı farklı uygulama tekelci ekonominin onayını aımtştır. Çünkü böylece avantajsız grupların iş ve yatırım olanakları ortadan kaldırılıp, ücret ve kârları geçerli olan düzeylerin altına indirilebilir ve nüfusun ayrıcalıklı kesimleri büyük maddi çıkarlar sağlayabilirler.

3. Emperyalizm ve Sınıflar:

Kapitalist toplumda ülke içi toplumsal çelişkiler üzerinde emperyalizmin etkisini çözümlemek için kısa bir süre konudan ayrılmak ve ileri kapitalizmin şimdiye kadar büyük ölçüde söz konusu edilmiş bazı özelliklerine dikkati çekmek gereklidir.

İlk olarak, büyük mülk sahiplerinin çıkarlarının tekelci sermayenin liderliği altında bir araya gelmesi yolunda belirgin bir eğilim vardır. Anonim şirketler rejiminde sanayicilerle büyük toprak sahipleri arasındaki çok eski zıtlaşma yokolma doğrultusundadır. Her türlü fiziksel varlık anonim şirket bilançosunda bir araya gelmiştir ve anonim şirket hisse senedi ve tahvilleri, kaynağı şu veya bu tür mülk olan artı-değerin yaratılması için ortak bir alandır. Ayrıca bir taraftan endüstride tekelin gelişmesi ve diğer taraftan yeni tarımcı ülkelerin ortaya çıkması ile birlikte gümrük politikasıyla ilgili eski anlaşmazlık anlamını yitirmiştir. Mülk sahibi sınıfın tüm kesimleri koruyucu gümrükler isteme konusunda birleşmişlerdir. Bu söylenenler, büyük mülk sahipleri arasındaki çıkar çelişkilerinin ta-mamıyla ortadan kaldırılma-

⁹¹ a. g. e-, s. 429.

bilir olduğu anlamına gelmemektedir. Fakat bu çelişkilerin keskinliği azalmıştır ve hakim sınıfın politikasının belirlenmesinde gittikçe azalan bir öneme sahiptir. Hilferding Almanya olayı ile ilgili olarak bu eğilimin güzel bir çözümlenmesini veriyor.⁹² Bunalım dönemlerinde büyük önem kazanabilen ulusal şartlardaki farklılıklara rağmen bu eğilim kapitalist dünyanın her tarafında birikim süreci ile bir arada yürümektedir.

İkinci olarak, mülk sahiplerinin çıkarlarının bütünleşmesinin yanı sıra işçilerin çıkarlarının da bütünleşmesi gerçekleşmektedir. Daha yüksek ücretler, daha kısa çalışma saati ve daha iyi yaşam şartları için birbiri ardından çeşitli sanayilerde mücadele veren işçiler, güçlerinin örgütlenme ve işbirliğine bağlı olduğunu anlıyorlar. Bunun sonucu olarak sendikacılık gelişmekte ve işçi sınıfının daha geniş kesimlerine yayılmaktadır. İşçiler, ortak amaçlara varmak için işbirliği deneyine dayanarak, sadece ekonomik mücadelenin uzanabileceği sınırları ötesinde tavizler elde edebilmek amacıyla kendi siyasi partilerini kuruyorlar. Bu temeller üzerinde işçiler arasında bir sınıf bilinci ve dayanışması ortaya çıkıyor ve bu da her alanda ortak eylem ve ortak politikayı destekliyor ve başka türlü elde edilmesi olanak dışı olan ekonomik kazançların ve siyasi tavizlerin kazanılmasını mümkün kılıyor.⁹³

Bu süreç İngiltere’de ondokuzuncu yüzyılın ortalarında büyük ölçüde geçerliydi, fakat genel olarak kapitalist dünyada tam olarak ge-

⁹² a. g. e., bölüm XXXIII.

⁹³ Sendikaların ve işçi lehindeki yasaların kapitalizmi” İleydi üzerindeki “kilerin ayrıntılı olarak incelenmesi bu tartışmanın kapsamı dışındadır. Fakat bu arada şuna işaret etmek gereklidir ki, bu etkenlerin özel olarak eklenmesi, birikim sürecinin ele almış olduğumuz temel yasalarının hiç birini geçersiz kılmaz. Ana etki ücretlerin artırılmasıdır. Nüfus artışı hızının yavaşlamasının da ücretleri artırma eğilimi olduğundan, iki olgunun çözümlenmesi temelde benzerdir. Aritik-değer oranı ve buna bağlı olarak da kâr oranı azaltılmıştır. Kapitalistler bu duruma yeni makinelerin ürclime uygulanmasını hızlandırarak cevap verirler. Böylece yedek işçi ordusu büyütülür. Fakat sendikalar, işsizlik sigortası ve benzerleri yedek işçi ordusunun ücretleri İndirmede tam olarak etkili olmasını önlediğinden bu süreç şimdi aşağı yukarı süreklilik kazanır. Mekanizasyon üretim araçlarının süratli bir şekilde gelişmesine yol açar. fakat daha yüksek ücret oranlarının yanı sıra daha büyük miktarda işsizlik olduğundan tüketim yeterli bir şekilde uyanılmamıştır. Buna göre çelişkili gözükken bir durum ortaya çıkar, sendikalar eksik-tüketim eğilimini yoğunlaştırma doğrultusunda etkili olur.

Sadece sendikal hareketin işçi sınıfının tüm olarak durumunu büyük ölçüde iyileştirmemesi. işçi sınıfın politik eyleme İten en önemli güçlerden biridir. Burada da kapitalizmin elde edilebilecek kazançlara kesin sınırlar koyduğu anlaşılınca, işçi sınıfı deney ile amaçlarını kapitalizm çerçevesi içinde reformların gerçekleştirilmesi yerine kapitalizmin devrilmesi ve sosyalist ekonominin kurulması doğrultusunda değişirmeye zorlanmıştır.

lişmesi ancak emperyalist dönemdedir. Buna göre, kapitalistler ve işçiler açısından, emperyalizm sınıf mevzilerinin sıklaştırılması ve sınıf mücadelesinin yoğunlaşması ile nitelenmektedir. Bu durum, emperyalizmin özel uluslararası niteliklerinden bağımsız olarak gerçekleşir.

Üçüncü olarak, kapitalist ve işçiler arasında kapitalist toplumun temel sınıflarının hiç birine bağlı olmayan bir dizi orta grup vardır. Bunların bazılarının önemi azalmaktadır, örneğin kapitalist tarımın yayılması karşısında bir süreç içinde yenilen ve (çok seyrek olarak) kapitalistleşen veya (büyük çoğunlukla) ücretli işçi ile kiracı olma eğilimindeki bağımsız çiftçiler, küçük sanatkarlar ve gerçekten bağımsız tüccarların da sayısı ve önemi azalır. Marks ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da "orta sınıfın alt kesimleri -küçük tüccarlar, dükkan sahipleri ve genel olarak eski tüccarlar, küçük sanatkarlar ve köylüler" derken kastettikleri gruplar bunlardır. Orta sınıfın önemini yitiren bu kesimlerinin yanı sıra yükselen yaşam standartları, sermayenin merkezileşmesi ve tekellerin büyümesi sonucu ortaya çıkan "yeni orta sınıflar" da vardır. Bu yeni orta sınıflar, sanayi ve hükümet bürokratları, satıcılar, reklamcılar, görünüşte olmasa bile gerçekte büyük sermayenin ücretli adamları olan tüccarlar, çeşitli meslek sahipleri, öğretmenler ve benzerleri gibi Çok farklı grupları içermektedir. Emperyalizm döneminde özellikle tekellerin dağıtım mekanizmasını yaygınlaştırma etkisi nedeniyle, bu gruplar sadece mutlak olarak büyümekte kalmazlar, fakat aynı zamanda toplam nüfusa olan oranları da artar. Fakat eski ve yeni orta sınıfların sayıca olan önemi, bizi bunların önemlerini kapitalistler ve işçiler gibi değerlendirmeye itmemelidir. Orta sınıflar arasında daha sağlam örgütsel birlik ve daha bilinçli ve etkili politik eylem ile açığa vurulan çıkar dayanışmasının artması yerine çıkar ve amaçlarda büyük karışıklık ve farklılık görürüz, örgütsel birlik ve bilinçli olarak kararlaştırılmış bir politikanın nesnel temeli oldukça küçük gruplar dışındakiler için mevcut değildir. Bu gruplar İse etkin olamayacak kadar zayıfturlar ve genellikle iğrenç amaçlarla pazarlığa otururlar. Bu nedenle olgunlaşmakta olan kapitalist çelişkiler döneminde orta sınıfların kaderi bir taraftan tekerci sermayenin zorbalıkları, diğer taraftan işçi sınıfının daha İyi yaşam şartları ve güvenlik talepleri arasında sıkışmaktadır. Hiç olmazsa bu kadar bir ortak noktaları vardır ve orta sınıfların hemen hemen tüm kesimlerinin kendilerine özgü temel tavrını belirleyen de budur. Bu tavır hem örgütlenmiş sermayeye, hem de örgütlenmiş emeğe karşı düşmanlıktır ve görünüşte çelişkili şekillerde kendini açığa vurur. Orta sınıflar bir taraftan proletarya-dışı anti-kapitalizmin belli dereçelerde kaynağı-

dır; diğerk taraftan da tüm örgütlü sınıf gücünün ortadan kaldırıldığı ve bireyin (yani hiç bir yere bağlı olmayan bir orta-sınıf grubu üyesinin) artık var olmayan eski basit meta üretiminde olduğu gibi temei toplumsal birim olduğu ütopiyalar yaratırlar. Bu ideolojilerden ilki belli şartlar altında tekelci sermayenin gereklilikleri için faşizm şeklinde dizginlenir.

Şimdi de emperyalizmin kendine özgü özelliklerinin çeşitli toplumsal sınıflar üzerindeki etkisini değerlendirmeye çalışalım.

Tekelci sermayenin liderliği altındaki mülk sahipleri konusunda bu ve daha önceki bölümlerde söylenenlere ek olarak çok az şey eklenebilir. Tekelci sermaye ülke dışında yayılmaya gerek duyar ve bu amacın gerçekleştirilmesi için de devletin yardımına ve koruyuculuğuna ihtiyacı vardır. Buna göre tüm uzantıları ile emperyalist politikanın köklerini burada bulmaktayız.

İşçi sınıfının saldırgan ve yayılmacı bir dış politikadaki çıkarları daha karmaşıktır. Dış ticaret ve sermaye ihracatının ucuz emekle üretilmiş ürünlerin ithalatına olanak sağladığı ve kapitalist sınıfın kârlarını artırdığı sürece, işçilere, patronlarının acı düşmanlığını kazanmadan yaşam standartlarını iyileştirme fırsatlarının açılmış olduğu belirgindir, işçiler bu anlamda bir yarar sağlamışlardır. Ayrıca emperyalist bir politikaya bağlı olan sermaye ihracının ve askeri harcamaların olmaması halinde gelişmiş bir kapitalist ülke düşük bir kâr oranı ve eksiktüketimin etkileriyle karşı karşıya kalacaktır. Buna göre işçi sınıfının başka şartlar altındaki orandan daha yüksek bir istihdam oranından yararlanacağı söylenebilir. Buna karşılık da askeri harcamaların belli bir noktanın ötesine taşması ve özellikle emperyalistlerarası çelişkilerin gerçek bir silahlı çatışmaya yol açması halinde işçilerin gerçek ücretlerindeki düşüş belirtilmelidir. Bunlara göre herhangi bir ülkenin işçi sınıfının dış ticaretin ve sermaye ihracatının artırılmasından en fazla kazancı kapitalistlerin kârları artırıldığı, ucu; emek malları ithalatının desteklendiği ve rakip ülkeler arasında çatışma tehlikesinin az olduğu durumlarda sağlayacağı ortaya çıkmaktadır. İngiliz işçi sınıfının ondokuzuncu yüzyılın büyük bir bölümünde içinde bulunduğu ilginç durum işte ta-mamıyla buydu. Bu gerçek, İngiliz işçi hareketinin Birinci Dünya Savaşından önce ülke dışındaki İngiliz çıkarlarının yaygınlaştırılması doğrultusunda takındığı tarafsız ve hatta olumlu tavrı iyi bir şekilde açıklamaktadır.

İngiltere’de bile bu açıdan şartlar bir süreç içinde değişti. Kautsky’nin 1902 yılında işaret ettiği gibi.

“İngiliz sanayii dünya pazarna hakim olduğu sürece İn-

giliz işçileri, yaşayan ve yaşamalarına izin veren iyi bir politika izleyen kapitalistlerle anlaşılabilirlerdi. Dünya pazarında Almanya ve Amerika gibi eşit güçte ve birçok durumda üstün rakipler ortaya çıktığında bu hava son buldu. İngiltere’de de şimdi yeniden sendikalara karşı mücadele başlıyor ve büyük endüstriyel güçlerin aralarındaki rekabetin keskinleşmesiyle oransal olarak bu mücadele yoğunluk kazanıyor.”⁹⁴

Diğer bir deyişle, uluslararası düşmanlık keskinleştiğinde her kapitalist sınıf, kendi ülkesinde ücretleri düşürerek ve çalışma saatlerini uzatarak kârlarını tehlikeye atmadan durumunu güçlendirmeye çalışır. Ayrıca şu nokta da unutulmamalıdır ki, Dobb’un vurguladığı gibi, sermaye ihracı ülke içindeki ücret düzeyinin, sermayenin ülke içinde yatırılması halinde gerçekleşecek olan ücret düzeyinin altında kalmasına yol açar. Dobb bu noktayı “sermaye ve emeğin çıkarlarının bu konuda zıt olmasının temel nedeni” olarak bile ele alıyor.⁹⁵ Ve son olarak, emperyalist düşmanlıkların yoğunlaşmasıyla birlikte, bu sürecin tek sonucunun savaş olacağı işçi sınıfı için gittikçe daha fazla belirgin olur ve işçi sınıfının kaybedeceklerinin çok olmasına rağmen kazancı azdır. Buna göre işçi sınıfının ekonomik çıkarlarının emperyalist bir politikadan yararlandığı durumların olmasına rağmen bu ilişki uzun süremez ve sonuçta işçilerin daha temel ve uzun süreli muhalefeti ortaya çıkmalıdır. Diğer konularda olduğu gibi bunda da sermayenin ve emeğin çıkar ve politikaları temelde karşıttır.

Orta sınıfların ekonomik çıkarları konusunda anlamlı ancak birkaç genelleme yapılabilir ve emperyalizmle ilişkileri konusunda da bu durum geçerlidir. Bazı gruplar kazançlıdırlar, bazıları kaybederler. Daha başka durumlarda sonuç belli şartlara bağlıdır veya ta-mamıyla belirsizdir. Ortak çıkarları ve ortak bir örgütsel temeli olmayan orta sınıflar özellikle kaypaktır ve ulusal büyüklük veya ırksal üstünlük gibi belirsiz ideallere kolayca bağlanırlar. Bu eğilim ileri kapitalist toplumlarda örgütlü sermaye ve örgütlü emek arasında içinde buldukları zor durum karşısında daha da güçlenir. Orta sınıfların toplumda izole olmuş durumlarının bir sonucu olan sınıf çıkarları dayanışmasının eksikliğinin yerini ulus veya ırk alır ve bu aynı zamanda günlük hayatlarının baskılarından bir tür psikolojik kaçış sağlar. Bu nedenle nesnel olarak orta sınıfların büyük bir ke-s’imi yabancı ülkelerde yayılma davasına katılmak için uygun durumdadır. Tekelci sermaye orta sınıfların bu duyarlılığını iyi değerlendirir ve ayrıca kendi amaçları için bunlar-

94 “Krisentheorien.” *Die Neue Zeit*, 1901-2, 5. 142.

95 *Political Economy and Capitalism*, s. 235.

dan nasıl faydalanacağını bilir. Bununla ilgili olarak tüm kamuoyunu hakim sınıfın üst oligarşisinin doğrudan doğruya etkisi altına sokmak için tekeler sermayenin reklamcılık ve haber yayma alanında yaptığı büyük harcamalar önemli bir gerçektir. Orta sınıfların ve belli bir ölçüye kadar işçi sınıfının örgütlenmemiş kesimlerinin hassas oldukları noktalarla oynayarak saldırgan bir emperyalist politika için korkunç bir kitle desteği sağlamak mümkündür, Milliyetçi ve ırkçı ideolojilerin en büyük önemi işte bu noktadadır. Mülk sahiplerinin çıkarlarına sağlanan avantajlar bunun ortaya koyduğundan da büyüktür. Daha önce gördüğümüz gibi, işçi sınıfının emperyalist yayılmaya karşı olumsuz tavır takınması, işçi sınıfı örgüt ve politikalarının “yurtseverliğe karşı” ve “bencil” olarak gösterilmesine yol açabilir. Bu şekilde orta sınıfların işçi sınıfına karşı zaten var olan düşmanlıkları yoğunlaştırılabilir. Buna göre emperyalizmin net sonucu orta sınıfların büyük sermayeye daha sağlam bağlarla bağlanması ve orta sınıfları ile işçi sınıfı arasındaki uçurumun genişletilmesidir.

4. Emperyalizm ve Devlet:

İmparatorlukların yeniden ortaya çıkışı ve militarizmin gelişmesi, devletin gücünü artırdığı ve görevlerinin kapsamını genişlettiği anlamına geldiğini söylemeye gerek yoktur. Birikim sürecinin emperyalizm döneminde olgunlaşmakta olan çelişkileri devlet eylemlerinin özellikle de ekonomik alanda artması için, bir temel oluşturur.

Kapitalist sınıf açısından işçi sınıfının gittikçe büyüyen gücü ve hırlığına karşı koyabilmek için iki temel yöntem vardır: baskı ve taviz. Bu iki yöntem birbirinin zıttı gibi görülmekle beraber gerçekte birbirlerini tamamlamaktadırlar, farklı zamanlarda değişik oranlarda birbiriyle karıştırılmıştır. Her iki yöntem de devletin gücünde ve görevlerinde bir 3rtüşü gerektirir. Buna göre, ülke içinde “yasa ve düzen” sağlamayı amaçlayan güç araçlarının artmasının yanı sıra işçi tazminatları, işsizlik sigortası, yaşlılık yardımı ve benzerleri gibi toplumsal yasaların da yaygınlaştırıldığını gözlemliyoruz.

Devletin ekonomik sürece müdahale etmesine yol açan ek bir etken de sermayenin merkezileşmesi ve tekellerin ortaya çıkışıdır. Revizyonistler, tekelin kapitalist üretimdeki anarşiyi düzene sokma etkisini doğuracağına inanıyorlardı. Revizyonist kuramların hemen hemen çoğunda olduğu gibi bu görüş de gerçeğin tam tersi olmak gibi bir özellik gösterdi. Gerçekte tekel kapitalist üretimdeki anarşiyi

yoğunlaştırmaktadır.⁹⁶ Tekelleşmiş çeşitli endüstri, bir bütün olarak sistemin gereklerine karşı çıkararak kendi bildikleri gibi hareket etmeye çabalar. Böylece sistemdeki oransızlıklar artar ve pazarın dengeleyici gücü etkisini gösteremez olur. Bu durumda devlet için içine karışmak ve “arz ve talep yasası” yerine kendi eylemini koymak zorunda kalır. Ayrıca, tabii tekellerin (demiryolları ve elektrik, havagazı, vb., gibi kamu tüketimi) stratejik durumu o kadar güçlüdür ki, devlet tekelci gücün kullanılmasını sınırlamak gereğini duyar. Bu durum genellikle devletin tüketicilerin çıkarı doğrultusunda eylemi olarak yorumlanır ve bir dereceye kadar böyledir de. Fakat daha önemli bir neden, elektrik enerjisine ve ulaşımına mutlak olarak bağımlı olan kapitalist işletmelerin büyük çoğunluğunun az sayıda çok güçlü tekelin zorbalıklarından korunmasıdır, örneğin, Amerika Birleşik Devletlerinde demiryollarının düzene sokulması tarihi, başka bir şekilde anlaşılabilir. Marks’ın tekel ile devlet müdahalesi arasındaki bağlantıyı kavramış olduğuna işaret edelim. Şöyle diyordu: hisse senetli şirketlerin ortaya çıkması “belli alanlarda bir tekel kurar ve böylece devlet müdahalesini davet eder.”⁹⁷

Bu konu ile ilgili olarak işaret edeceğimiz son nokta, birikim sürecinin çelişkileri ve endüstrinin çeşitli kolları arasında eşit olmayan gelişmenin farklı zamanlarda değişik endüstri kollarının büyümesinin durmasına ve gerçekte kar sağlamaz duruma düşmesine yol açmasıdır. Rekabetçi kapitalizm döneminde bunun sonucu birçok şirketin ortadan yok oluşu, birçok kapitalistin iflas edışı ve mahvoluşu olurdu. Fakat batmakta olan bir endüstri eğer ekonomik sistemin her tarafına kol atmış olan büyük tekellerin yuvasıysa, başarısızlıklar ve iflaslar çok daha ciddi bir nitelik alır. Böyle bir durumda kamu fonlarının borç olarak verilmesi, primler ve hatta artık kârlı olmayan işletmelerin hükümet mülkiyetine geçirilmesi yollarıyla devletin işe el atması gerekir. Kapitalist devletler bu şekilde gittikçe daha büyük ölçüde “sosyalizm” uygulamasına gitmek zorunda kalmaktadırlar. Burada toplumsallaştırmanın hemen hemen her durumda ilgili kapitalistlerin zararlarıdır. Lenin şöyle diyordu: “Kapitalist bir toplumda devlet tekeli, şu veya bu endüstride iflasın eşliğinde olan milyonerlerin gelirlerini artırmak ve garanti altına almaktan başka bir şey değildir.”⁹⁸

Devlet gücünün ve ekonomik görevlerinin alanının genişletilme-

⁹⁶ Lenin şöyle açıklıyordu: “Endüstrinin bazı dallarında tekel ortaya çıktığında, bu durum tüm olarak kapitalisi üretimde bulunan kaos halini artırır ve yoğunlaştırır.” *Emperyalizm*, s. 27.

⁹⁷ *Capital III*, s. 519.

⁹⁸ *Imperializm*, s. 37.

sinin yanı sıra parlamenter kurumların etkinliğinin azalması da görülür. Otto Bauer şöyle diyordu: “Emperyalizm, yasama gücünün yetkilerini yürütme gücünün lehine olarak azalır.”⁹⁹ Bunun nedenlerini aramak için çok uğraşmaya gerek yoktur. Parlamento, merkezileşmiş monarşilerin ellerindeki gücü istedikleri gibi kullanmalarını önlemek için kapitalist sınıfın verdiği mücadeleden doğdu. Bu durum çağdaş dönemin ilk zamanlarının özelliğiydi. Parlamentonun görevi daima hükümet gücünün kullanılmasının denetlenmesi ve kontrol edilmesi olmuştur. Bunun sonucu olarak parlamenter kurumlar, devletin özellikle ekonomik alandaki görevlerinin asgariye indirildiği rekabetçi kapitalizm döneminde güçlendiler ve prestijlerinin en yüksek noktasına vardılar. O zamanlar dünyanın tüm uluslarının İngiliz veya Amerikan modelindeki parlamenter hükümetlerin yönetimi altında olacağı günü düşünmek olanak dahilindeydi. Emperyalizm döneminde kesin bir değişiklik olur. Sınıf saflarının güçlenmesi ve toplumsal zıtlıkların keskinliğinin artmasıyla, parlamento gittikçe artan bir ölçüde birbirinden farklı sınıf ve grup çıkarlarını temsil eden partilerin savaş alanı olur. Bir taraftan parlamentonun olumlu eylem gerçekleştirme kapasitesi azalırken, diğer taraftan uzaktaki toprakları yönetmeye, donanma ve orduların faaliyetlerini düzenlemeye ve karmaşık ve zor ekonomik sorunları çözmeye hazır ve yetenekli olan güçlü merkezi bir devlete olan gereksinim artar. Parlamento bu şartlar altında elinde bulundurduğu ayrıcalıkları birbiri ardından bırakmak ve gözleri önünde gençliğinde iyi ve etkin bir şekilde mücadele verdiği türde merkezi ve denetlenmeyen bir gücün ortaya çıkışını seyretmek zordur.

Emperyalizmin kapitalist devlet üzerinde etkisiyle ilgili olarak, bir taraftan devletin gücü ve görevlerinde büyük bir artış ve diğer taraftan parlamentarizmin öneminde bir azalış gözlemleniyoruz. Bunlar iki ayrı hareket değil, aksine genel olarak emperyalizmin ekonomik ve toplumsal özellikleri ile son derece yakından bağlı olan bir ve aynı gelişimin iki yönüdür.

5. Yeniden Bölüşüm Savaşları:

Ondokuzuncu yüzyılın son dörtte birinde yazarken, Lenin şunlara işaret ediyordu;

“Bu dönemin karakteristik özelliği yeryüzünün paylaşımının sona ermesidir. Sona ermesi kelimeleriyle yeniden-

⁹⁹ *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, s. 488.

paylaşımın olanak dışı olduğu kas t edilmemektedir (tam tersine olarak yeniden-pay-laşımın olanak dahilindedir ve kaçınılmazdır). Kastedilen, kapitalist ülkelerin sömürgeci politikasının gezegenimizin işgal edilmemiş topraklarını ele geçirmeyi tamamlamış olmasıdır.

Dünya ilk defa olarak öyle bölüşülmüştür ki, gelecekte ancak yeniden-bölüşümler, yani bir 'sahipten' diğerine aktarılması mümkündür. yoksa sahibi olmayan bir bölgenin bir 'sahibe' aktarılması değil."¹⁰⁰

Bunun temelinde yatan nedenler bu sayfalarda şimdiye kadar yeteri kadar açıklanmıştır. Fakat "yeniden-paylaşımın" niçin "kaçınılmaz" olduğunu sorabiliriz. Kapışma bir kere sona erdikten sonra çeşitli kapitalist güçler niçin ellerindeki barışçı bir şekilde sömürmeye koyulmasınlar? Bunun cevabı kapitalizmin, niteliği gereği rahat duramaması, aksine genişlemek zorunda olmasıdır. Dünya kapitalist ekonomisinin çeşitli kesimleri çok farklı hızlarla genişlediklerinden, güçler dengesinin bir veya daha fazla ülkenin bölgesel sınırlarla ilgili olarak status quo'ya karşı çıkmayı olanak dahilinde ve kendi çıkarına bulacağı bir durumda bu dengenin bozulması kaçınılmazdır. Rakip ulusal kapitalist sınıflar ordular, donanmalar, stratejik üsler, müttefikler ve benzerlerine duydukları ilgi ile emperyalist dönemin temel gerçeğini ne derece iyi anladıklarını göstermektedir, çünkü dünyanın yeniden-bölüşümünün ancak silahlı kuvvetler tarafından etkileneceği açıktır.

Bundan önceki bölümdeki çözümlerden, emperyalist ülkelerin işgalci dürtüsünün hiç bir şekilde sadece geri, endüstrileşmemiş bölgelerle sınırlanmadığı açık olmalıdır. Kendi ulusunun koruyucu gümrük duvarları içinde yeni pazarlar ve yeni hammadde kaynakları içermek (ilgili bölgeler ister kapitalizm-öncesi veya kapitalist, geri veya ileri bir şekilde endüstrileşmiş olsun) emperyalist politikanın emelidir. Son otuz yılda olayların akışını incelerken bunun akılda tu-⁷ tulması önemlidir, bunu reddeden herhangi bir kuram gerçekte olanları açıklamakta belirgin bir şekilde yetersizdir. Burada Rosa Luxemburg'un ve onun görüşünü savunanların ileri sürdükleri emperyalizm kuramının en göze batan zayıflıklarından birine doku-
nuyoruz. Geri sömürge bölgelerle çevrilmiş bir avuç gelişmiş emperyalist ülke şeklinde çizilen dünya ekonomisi tablosunun aşırı bir basitleştirme olduğu vurgulanmalıdır. Gerçekte göz önüne alınması gereken diğer öğeler vardır: bir tarafta küçük ve görece olarak ileri

¹⁰⁰ *Imperializm*, s. 70.

endüstri ülkeleri bulunmaktadır, bunların bazılarının kendilerine ait imparatorlukları vardır. Diğer taraftan resmen bağımsız olan geri ülkeler gerçekte büyük ülkelerle yarı-sömürge ilişkisi içindedirler. Her iki durumda da bu bölgelerin sahip oldukları bağımsızlık temelde önemli emperyalist ülkeler arasındaki rekabetin bir sonucudur.¹⁰¹ Barış zamanında bu ülkeler emperyalist çelişkilerin uç noktalarını meydana getirir. Güçler dengesi değiştiğinde ve diplomasi silahları yerini zorbalık silahlarına bıraktığında bu ülkeler yeniden-bölüşüm savaşlarının en önemli alanlarını oluştururlar.

Şimdi emperyalizm kuramımızı temel alarak yirminci yüzyılın uluslararası çelişkilerinin çok kısa bir özetini yapmaya çalışalım. Böyle bir özet emperyalizmin sınırları konusunda başka türlü olanak dahilinde olmayacak şekilde açık bir görüş elde etmemizi sağlamalıdır.

Dünyanın yeniden-bölüşümü için ilk savaş 1914 yılında başladı ve 1918 ve 1919 yıllarındaki barış antlaşmalarıyla son buldu, Her iki tarafta da bir savaş koalisyonu vardı ve en önemli rakipler Batı Avrupa'nın en güçlü ve ileri kapitalist ülkeleri olan İngiltere ve Almanya idi. En önemli rekabet alanının güneydoğu Avrupa ve doğu Akdeniz de dahil olmak üzere Yakın Doğu olduğu açıksa da, temelde yatan alanların belirlenmesi olanak dışıdır. Bir süredir çürüme ve çözülme sürecinde olan kapitalizm-öncesi Türk İmparatorluğu (Osmanlı İmparatorluğu, çev.) tüm emperyalist Avrupa ülkelerini ilgilendiren bir uluslararası sorunlar ve emeller karşıklığı yaratıyordu. Mücadelenin gerçekte başlaması Balkan bölgesindeki ezilmiş ulusların ulusal bağımsızlık ve devlet kurmak için duydukları arzu ile oldu. Fakat savaş yayılınca bu konu genişleyerek dünyanın yeniden-bölüşümü sorununu da içerdirdi. Barış antlaşmaları savaşın gerçekte ne olduğunu, ateşi başlatan özel ve görelî olarak ikincil derecedeki anlaşmazlıklardan daha belirgin olarak göstermektedir.

Başlangıçtan itibaren İtalya dışındaki tüm emperyalist Avrupa ülkeleri işin içine girdiler ve devlet adamları hangi tarafın galip çıkacağını söyleyebileceklerine inandıkları zaman da İtalya savaşa katıldı. Avrupa dışındaki iki önemli emperyalist güç olan Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya da savaşa sürüklendiler. 1917 yılında Rusya'da Çarlık rejiminin yıkılmasını Bolşevik devrimi, dünyanın ilk sosyalist toplumunun kurulması ve Rusya'nın emperyalist alandan çekilme-

¹⁰¹ Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından beri emperyalist çelişkinin ana bölgelerinden biri olmuş olan Çin böyle bir durumdadır. Çin tarihini konumda en iyi araştırmacılardan biri doğru bir şekilde şöyle demiştir: "Yabancı emperyalizmin Çin'e tamamiyle hâkim olmasını önleyen tek şey büyük ülkeler arasındaki çelişkidir." Owen Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China* (1940), s. 144.

si izledi. Daha sonraki yılda da Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın direnişinin çökmesiyle savaş sona erdi. En önemli emperyalist barış antlaşması olan Versay Antlaşmasına İngiltere ve Fransa hakimdi ve Almanya'nın sömürge imparatorluğundan kendileri aslan payını ayırdılar. Almanya'nın doğu ve batısındaki önemli hammadde üreten bölgeler yeniden kurulan Polonya, Fransa ve Belçika'ya verildi. Donanması, ticari filosu Almanya'nın elinden alındı ve ordusu da yeni sınırlar içinde kapitalist mülkiyet ilişkileri sistemini sürdürmeye yeteceğine inanılan bir büyüklüğe indirildi. Avusturya-Macaristan birçok parçaya bölündü ve Sovyetler Birliği'ni izole edecek ve olanak dahilinde olan bir Alman canlanışını dengeleyebilecek bir dizi yeni devlet Güneydoğu ve Doğu Avrupa'da kuruldu. Savaştan toprak açısından kâr sağlamamış olan Amerika Birleşik Devletleri dünyanın ekonomik bakımdan en güçlü ülkesi olarak çıktı. Birkaç yıl önce Avrupa'nın sermaye ihracatçısı ülkelere büyük ölçüde borçluyken önemli bir ödünç verici oldu. Amerika Birleşik Devletleri'nin gelecekteki emperyalist çelişkilerde kilit bir rol oynayacağı o zamandan belliydi. İtalya ise savaşın sonunda Müttefikleri tarafına geçmesi için kendisine vaat edilenleri toplayamayacak kadar zayıftı. Son olarak, bu anlaşmazlıklara ancak kenarından katılmış olan Japonya, Batılı ülkelerin işlerinin başlarından aşkın olmasından yararlanarak Uzak Doğu'daki topraklarını ve etki alanını genişletti. Fakat bu ülke de henüz tüm kazançlarını elinde tutabilecek kadar güçlü değildi ve Avrupa'da barış yeniden kurulduktan sonra Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere tarafından aldıklarını geri vermek zorunda bırakıldı.

Dünya emperyalizminin yapısı açısından ilk önemli yeniden-bölüşüm savaşının sonuçları şöyle özetlenebilir (1) Almanya'nın gücü geçici olarak ezilmişti ve sömürge imparatorluğu galip çıkan ülkeler (ağırlıklı İngiltere ve Fransa) tarafından devralınmıştı, (2) Avusturya-Macaristan emperyalist alandan silinip atılmıştı, (3) Amerika Birleşik Devletleri dünyanın ekonomik bakımdan en güçlü ülkesi olarak ortaya çıktı, (4) Kazanan tarafta olmalarına rağmen İtalya ve Japonya'nın emperyalist arzulan boşa çıkarılmıştı, ve son olarak da (5) Rusya emperyalist rekabet sahnesinden tamamıyla çekildi ve dünyanın ilk sosyalist toplumunu kurma görevini yerine getirmeye başladı. İkinci yeniden-bölüşüm savaşının temel düzeni birincisinin sonuçlarından şimdiden sezilebiliyordu.

Yeniden-bölüşüm savaşları arasında kalan dönemdeki en önemli gelişmelerin bazıları, ayrıntı); olarak bir sonraki bölümde çözümlenecektir {Faşizm Bölümü bu derlemeye alınmamıştır, çev.}.

Bizim şimdiki bakış açımızdan olayların gelişimi düzgündü. Dünyanın ilk paylaşımında pay alamayanlar ve birinci yeniden-bölüşüm savaşında zarara uğrayanlar veya bu savaştan yararlanamayanlar, sermayenin ülke içi yayılması en dar olanaklarla kısıtlanan ülkeler kısa bir süre sonra ikinci bir yeniden-bölüşüm için hazırlanmaya başladılar. Gerçek mücadele Japonların 1931 yılında Mançurya'yı istilasıyla başladı ve İtalyanların Habeşistan'ı atması (1935), İspanyol İç Savaşı (1936),¹⁰² Japonya'nın Çin'e saldırısını yenilemesi (1937) ve nihayet Almanya'nın Avrupa kıtasında 1938 yılında Avusturya'yı işgal etmesiyle başlayarak günümüze kadar kesintisiz olarak devam eden Alman saldırı serisiyle devam etti (Kitabın ilk baskısı 1342 yılındadır, çev.). İkinci Dünya Savaşı bir bütün olarak birincisi gibi basitçe dünyanın yeniden-bölüşümü için emperyalistlerarası bir mücadele değildir. Bu savaş gerçekte sadece askeri açıdan bile bütünlük sağlayamamış olan üç ayrı savaştır. Bu üç savaşın birincisi 1914-18'de bir yeniden-bölüşüm savaşıdır; Almanya, İtalya ve Japonya bir taraftadır, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri diğer tarafta. İkinci savaş kapitalizm ve sosyalizm arasındadır ve bir tarafta Almanya, diğer tarafta da Sovyetler Birliği vardır. Üçüncüsü ise Çin'in Japonya'ya karşı verdiği anti-emperyalist bir ulusal bağımsızlık savaşıdır.¹⁰³

Bu savaşın özel nitelikleri ancak bir savaş değil de üç savaşın verilmekte olduğu gerçeği kavranırsa anlaşılabilir. Buradaki amacımız bu doğrultuda daha öteye gitmek değil, sadece savaşın üçlü-bir niteliğinin yayılmanın sınırlarına ve hatta emperyalizmin dünya ekonomisinde bir sistem olarak varlığının devamına kesin bir çözüm yolu getirebileceğine işaret etmektir. Dünya çapındaki karşıtlıkların ilk dönemi tamamıyla emperyalistler-arası düşmanlık idiye, günümüzde antiemperyalist mücadele de tüm çelişkiler yumağının hiç olmazsa diğeri kadar önemli bir ögesi olmuştur. Bunun nedenleri ve anlamı bir sonraki kesimde incelenecektir.

6. Emperyalizmin Sınırları:

Tek bir emperyalist ülke yerine bir bütün olarak emperyalist sis-

¹⁰² İspanyol İç Savaşının dahil edilmesi ile ilgili olarak belki birkaç kelime gerekli olacaktır. Franco'nun isyanı gerçekte Alman ve İtalyan politikalarının bir aracıydı, faşist ülkelerin desteği olmasaydı süratle bastırılabilirdi. Almanya ve İtalya, İspanyol kaynakları üzerinde denetim kurmak ve böylece İngiltere ve Fransa karşısında stratejik durumlarını güçlendirmek istiyorlardı.

¹⁰³ Japonların bakış açısından ise yan-bağımsız geri bir bölgenin bağımlı kılınması için sürdürülen emperyalist bir savaştır.

temi düşünürsek, bunun kendi karşısına iki tür muhalefet ortaya çıkardığı ve genişlemesinin bu muhalefetlerin potansiyel gücünü artırdığı belirgin olur. Sonunda emperyalizmin sınırlarını belirleyecek ve bir dünya ekonomi sistemi olarak çöküşünün yolunu hazırlayacak olan etkenleri burada aramalıyız.

Daha önce gördüğümüz gibi, ilk muhalif güç emperyalist ülkelerin iç gelişimlerinden doğar. Sınıf safları daha sıklaşır ve sınıflaşmanın yoğunluğu artar. Nihayet işçi sınıfı anti-kapitalist bir tavır almak ve sosyalizme varma amacını belirtmek zorunda bırakılır. Fakat emperyalizm çağında anti-kapitalist mutlak olarak antiemperyalist demektir. İşçi sınıfının tavrının kökleri genel olarak kapitalist toplumun yapısında bulunmakla beraber emperyalist politikanın ülke içi sömürüyü artıran ve uluslararası savaşa yol açan özel nitelikleri işçilerin muhalefetinin büyümesine neden olur. Bununla ilgili olarak emperyalizme sosyalist bir muhalefetten bahsedebiliriz. Bu muhalefet kendi başına emperyalizmin yayılmasını önleyebilecek kapasitede değildir. Bu muhalefetin asit önemi yeniden-bölüşüm savaşının bitiş dönemlerinde emperyalist güçlerin ekonomik ve toplumsal yapısı ciddi olarak zayıfladığı ve en kötü şekillerde etkilenen bölgelerde devrimci durumların olgunlaştığında ortaya çıkar. O zaman başarılı sosyalist devrimler olanak dahilinde olur; dünya emperyalist zinciri en zayıf halkalarından kırılma eğiliminde olur.¹⁰⁴ 1917 yılında Rusya'da olan budur. Bolşevik devrimi Rusya'da yeni sosyalist üretim ilişkilerini kurdu. Bunun sonucu olarak ise yeryüzünün büyük bir bölümü bir darbeye dünya emperyalist sisteminden ayrıldı ve sosyalist bir temel üzerinde oluşacak olan geleceğin dünya ekonomisinin çekirdeğini oluşturdu. Şimdiki uluslararası zıtlama kendi kendini tüketmeden önce bu sürecin belki de daha büyük bir ölçüde tekrarlanacağını tahmin etmek doğru gözükmektedir. Buna göre görüyoruz ki emperyalizmin ilk sınırı kendi ulusal ve uluslararası yönlerinin birbirlerine olan etkileridir. Belirleyici muhalif güç emperyalist ülkelerin içinden kaynaklanmakla beraber bunun zaferinin şartları uluslararası bir sistem olarak ele alınan emperyalizmin tekrar tekrar ortaya çıkan bir özelliği olan yeniden-bölüşüm savaşlarıyla sağlanmaktadır. Bir yerde, bu sosyalizmin doğuşunun ve büyümesinin diyalektikidir. Ayrıca emperyalizmin sosyalizmin yükselmesinde içerilmiş olan sınırlamaları uzun dönemde daraltıcı etkiye sahiptir.

¹⁰⁴ Emperyalizmin ilk olarak ille en gelişmiş ülkede değil de onun yerine büyük bir olasılıkla görelî olarak geri kapitalist "en zayıf halkadan" kırılacağı ilk olarak Lenin tarafından ortaya atılmıştır. Bkz. Joseph Stalin, *Leninism* (1928), s. 101 ve devamı.

Emperyalizme ikinci temel kısıtlama metropolle sömürge¹⁰⁵ arasındaki ilişkilerden doğar. Sömürge ekonomisine ucuz imalat ürünlerinin sokulması ve sermaye ihracı, daha önce var olan üretim biçimlerinde devrim yapar. El sanatları endüstrisine büyük bir darbe indirilir; çağdaş ulaşım ve haberleşme araçları kapitalizm öncesi üretimde içerilen bölgesel ayrılığı yıkar; eski toplumsal ilişkiler eritilip yok edilir; yerli bir burjuvazi çıkar ve şimdinin ileri endüstri ülkelerinde kapitalizmin gelişiminin ilk dönemlerini karakterize eden şekilde milliyetçilik ruhunun geliştirilmesine önderlik eder. Fakat diğer taraftan sömürge ekonomisinin gelişimi iyi bir şekilde dengelenmemiştir. Emperyalizmin hakimiyeti altındaki endüstrileşme çok yavaş olarak ilerler. Bu yavaşlık ileri bölgelerdeki fabrikaların makine-yapısı ürünlerinin rekabeti karşısında ma fi volan el sanatkarları akımını ceme-memektedir. Bu durumun sonucu ise köylülüğün saflarının şişmesi, toprağa yapılan baskının artması, üretkenliğin azalması ve sömürge nüfusunun en büyük kesimini oluşturan tarımsal kitlelerin yaşam standartlarının kötüleşmesidir. Emperyalizm böylece sömürgelerde çözemeyeceği ekonomik sorunlar yaratır. Gelişmenin temel şartları toprak sisteminde değişiklikler, tarıma bağlı olanların sayısının azaltılması ve tarımdaki üretkenliğin artırılmasıdır. Tüm bu amaçlar ancak oldukça yüksek oranda bir endüstrileşme ile beraber başarılabilir. Emperyalizm toprak sisteminde reform yapmaya niyetli değildir, çünkü genel olarak hakimiyeti sömürgelerdeki yerli ve yabancı toprak ağası sınıfın desteğine bağlıdır.’ Metropoldeki üreticilerin ve özellikle tekel şeklinde örgütlenmiş üreticilerin çıkarları sömürgelerde koruyucu gümrük duvarlarının kurulmasını önler ve başka yollarla geri bölgelerin endüstrileşmelerinin ilerlemesine engel olur. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak sömürge ekonomisi durgunlaşır ve halkın büyük çoğunluğunun yaşam koşulları iyileşmek yerine daha kötü olma eğilimi gösterir. Toprak ağaları ve gerçekte emperyalist hakimiyetin araçları olan az sayıda oldukça küçük grup dışında sömürge halkının tüm sınıfları böylece ulusal bağımsızlık mücadelesine sokulur. İleri ülkelerde emperyalizme karşı sosyalist muhalefetin yanı sıra geri ülkelerde de milliyetçi muhalefet oluşur.

Emperyalizme karşı çıkan iki ana güç arasındaki ilişki burada tam olarak çözümlenemeyecek kadar karmaşıktır. Birkaç kısa görüş burada yeterli olmalıdır. İleri ülkelerde emperyalizme karşı sosyalist

¹⁰⁵ Burada kullanıldığı anlamıyla “sömürge” kelimesi hukuki bir anlamda yorumlanmamalıdır. Resmen bağımsız ülkeler olmalarına rağmen emperyalist ekonomik sömürünün konusu olan geri bölgeler de bu terimin kapsamı içindedir.

muhalefet ile sömürge ülkelerdeki milliyetçi muhalefet arasındaki bir ittifak için pek tabii ki sağlam bir temel vardır. Fakat dünyada bağımsız bir sosyalist kesimin doğması ve yayılması bazı karışıklıklara yol açmaktadır. Yukarıda ulusal bağımsızlık hareketlerinin örgütlenmesi ve yürütülmesinde sömürge burjuvazisinin önderlik ettiğine işaret edilmişti, fakat sömürge burjuvazisinin son amacı bağımsız kapitalist ülkelerin kurulmasıdır. Bunun sonucu olarak da hem emperyalizmi, hem de sosyalizmi düşman olarak görür. Diğer taraftan sömürge işçi sınıfı ise, sayıca az olmasına rağmen hemen hemen başlanagıtından itibaren sosyalist amaçlara sahip çıkar. Ezilmiş tarımsal kitleler ise sosyalist düşünceye kapalı değildir ve yaşam şartlarında gerçek bir iyileşmeyi amaçladıklarını eylemleriyle gösterenlerin liderliğini kabul etme eğilimindedir. Sömürge burjuvazisinin durumu, ulusal hareketlerin ilk dönemlerinde üstlendiği liderlik rolü için artık gittikçe yetersiz kalmaktadır. Ülke içi ve ülke dışı sosyalist güçlerin emperyalizme karşı desteğini kabul etmekle sosyalizm belasını kontrol altında tutabilmek için emperyalizme ayak uydurmak arasında bocalayıp durmaktadır. Bunun sonucu, kararlı eylemden daima kaçınan, geri dönüşler yapan ve tekrar kararsız bir şekilde ileri doğru hareket eden bir politikadır. Böyle bir politika köylü kitleleri için çekici olmayacağından ve böyle bir destek (köylülük, çev.) olmadan da ulusal bağımsızlık hareketi zayıf kalacağından, bunun anlamı, liderliğin bir süreç içinde burjuva öğelerin elin-oen kayma ve işçi sınıfıyla köylülüğün henüz sosyalist inançta olmamakla beraber bağımsızlık kazanıldıktan sonra kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülmesinden bir yarar sağlamayacak olan daha ileri kesimleriyle ittifakının eline geçmesidir. Buna göre sömürge ülkelerde emperyalizme karşı milliyetçi muhalefeti yönetmek, ileri ülkelerde de emperyalizme karşı sosyalist muhalefetin başında olan işçi sınıfına düşmektedir. Bu aşamaya varıldığında iki büyük muhalif güç sadece kısa dönemli amaçlarında değil, aynı zamanda emperyalist dünya ekonomisinin gittikçe büyüyen zıtlaşmalarından kurtulmanın bir yolu olarak sosyalist dünya ekonomisini kurma konusunda da birleşmiş olacaklardır. Sömürge burjuvazisi ise uzun dönemde bağımsız bir tarihi rol oynayamaz ve iki karşı kesime ayrılmak zorundadır. Bunlardan biri tehlikeli durumda olan ayrıcalıklarını emperyalizmle açık bir ittifak aracılığıyla kurtarmaya çalışırken diğeri, maliyeti sosyalizmin kabul edilmesi olsa bile, ulusal bağımsızlık hareketine bağlı kalır.

Nihayet görüyoruz ki emperyalizme karşı iki bağımsız güç olarak başlayan şey bir büyük hareket olarak birleşme eğilimindedir, ileri

kapitalist ÷lkelerde olduğu kadar dñya ölçüsünde de konu gittikçe daha belirgin olarak emperyalizme k3rři sosyalizm olarak ortaya çıkmaktadır. Emperyalizmin artan çelişkileri kendi çöküşünü ve buna paralel olarak sosyalizmin yayılmasını sağlamaktadır.

XVIII. BÖLÜM¹⁰⁶ FAŞİZM

İtalya ve Almanya'da aldığı şekillerle faşizm genel olarak, emperyalizmin tekrar paylaşma savaşları döneminde girdiği şekillerden biridir. Bu kesim bir önceki dönemde açıklanan emperyalizm kuramını esas alarak bu konunun incelenmesine ayrılmıştır.

1. Faşizmin Koşulları:

Faşizm gelişmiş kapitalist ülkelerin ekonomik ve sosyal bünyelerinde tekrar paylaşma savaşlarının etkisiyle meydana gelen özel tarihsel koşullarda ortaya çıkar. Askerî ve siyasal deyimle, savaşan ülkeler savaş sırasında iki kategoriye ayrılırlar. Kazananlar ve kaybedenler. Ama ülkelerin iç siyasal bünyelerinde uğradıkları zararlar konusunda daha anlamlı bir ayırım verilebilir. Bazı ülkeler vardır, savaştan hiç zarar görmeden hatta güçlenerek çıkmıştır. Diğer bazı ülkeler vardır, savaş öncesi ekonomik, sosyal ve siyasal bünyeleri tamamen sallanır duruma gelmiştir. Normal olarak kazanan tarafta olanlar birinci şıkka, kaybeden yanda olanlar ise ikinci şıkka yakın olurlar. Ama bu bağlantı tam olmaktan uzaktır.

Bir savaş sonunda ülkelerin uğradığı zararların ölçülmesi için kesin bir ölçü bulmak zordur. Bununla beraber bazı göstergeler bir fikir verebilir. Besin ve diğer önemli ihtiyaç maddelerinde aşırı bir kıtlık,

¹⁰⁶ XVIII ve XIX. Bölüm, Aslan Başer Kafaoglu'nun çevirisinden (Mart 1970) alınmıştır.

hukuk düzeninin altüst oluşu, kargaşalık, disiplin zayıflığı ve silâhlı kuvvetlere güvenmeme, yönetici sınıfa duyulan güvensizlik, geniş halk tabakalarında yerleşmiş düşünce ve davranışlara karşı saygının yok oluşu gibi. Böyle koşulların süre gittiği toplumda üç şey olabilir.

1) Karşı devrimin basan kazandığı devrimci hareketler başlayabilir;

2) Rusya'da 1917'de olduğu gibi, ilişkilerinin o zamanki durumu temelden yıkılarak, sosyalizm kurulabilir;

3) Ya da çekişen taraflardan her ikisi de işçi sınıfı ya da kapitalist sınıf, kesin bir başarı kazanamaz. Almanya'da ve Doğu ve Orta Avrupa'nın birçok yerinde 1918 ve 1919 yıllarında olduğu gibi taraflar berabere kalırlar.

Bizi ilgilendiren son, üçüncü durumdur,

Devrimin gerçek anlamı ile sosyalist bir sonuca ulaşamaması bir çok yeni ve sürekli dönüşmeleri beraberinde getirir. Bu durum en iyi şöyle tanımlanabilir: kapitalist mülkiyet ilişkileri temeli üzerinde kurulmuş geçici bir sınıflar dengesi durumu. Hukukî bakımdan bu denge durumu, kendini bir (ileri-demokrasi) biçiminde gösterir.

Buna Otto Bauer (Halkın Cumhuriyeti) adını veriyor.¹⁰⁷ Hal kın cumhuriyetinde ekonomi yine kapitalistlerin kontrolü altına bırakılmıştır; ama işçiler de devlet gücünün kullanılmasında rol alırlar ve kendi sınıflarının amaçlarına ulaşmak için örgüt kurmak ve kitlelere propaganda yapma hürriyetlerine kavuşurlar. Devletin memur kadrosu değişmemiştir, ancak devlet emrindeki bir ordunun zayıf ve güvenilmez oluşu nedeniyle kapitalistler zorunlu olarak ılımlaşma ve yozlaşma yollarını tutarlar.

Halkın Cumhuriyetinin demokratik niteliği bazı hayallerin doğmasına sebep olurlar. Hürriyetçiler devlet gücünün paylaşılması ve uzlaşmanın, sonunda, sınıfların işbirliği ve sosyal çatışmanın durması sonuçlarına varacağını hayal ederler; revizyonistler ise halkın cumhuriyetinin sosyalizme adım adım yaklaşma yolunda bir sıçrama taşı olduğunu düşlerler. Geçici bir güçler dengesi perdesi arkasında sınıf çelişkilerinin kesinleştiğine çoğu kimse dikkat etmez. Ama iyimser teşhisler olayların oluşu ile değerinden kaybederler. Halkın Cumhuriyetinin kararsız ve sürekli olmayan niteliğini en iyi gösteren delil, onun kapitalist üretimin çelişkilerini düzeltmekte yetersiz kalışıdır. Bu çelişkiler ortadan kalkmak şöyle dursun, aksine yoğunluk kazanmıştır. Sendikaların güçlenmesi ve işçi sınıfının baskısı altında çıkarılan

¹⁰⁷ *Die österreichische Revolution* (1923) özellikle kesim 16 (*Die volksrepublik*) Bauer'in halkın cumhuriyetinin karan ve sürekliliği konularında hiç bir hayali yoktur.

çalışma mevzuatı kapitalist üretim üzerinde büyük bir yük yüklemiştir. Zaten kapitalist sınıfın bu yükü taşımaya ne hazırlığı, ne de isteği vardır. Büyük kapital bu durumu iki yolla karşılar, önce tekelci örgütlerini daha da yoğunlaştırıp orta sınıfları sıkıştırır. Orta sınıflar zaten savaştan ve onu izleyen ekonomik hayatın belli başlı bozukluğu enflasyondan bıkmıştır. Bilindiği gibi enflasyon küçük tasarrufları yıpratır ve bunları koruyacak bir örgüt biçimi de yoktur. Şimdi barış ve huzurun yerleşmesiyle durumları bir parça düzelmiş olsa da, kendilerini “halk cumhuriyeti” nin yetim çocukları olarak görürler. Tekelci örgütleri düzenleyip yöneten kapitalistler daha sonra “Ras-yonalizasyon” kampanyası üzerinde yoğun propaganda yaparlar. Demek isterler ki, bu kadar işçi ile rasyonel olarak çalışamaz, bunların yerini makine almalıdır, iş süreci böylece yoğunlaştırılmalıdır. Böyle olunca yedek işçi ordusunun safları sıklaşacaktır. Savaş sırasında birçok şeyin yanıp yıkılmış olması, iş olanakları açar, ekonomik hayatın seyri oldukça düzelir. 1920 de bu iyiye süratle gidiş Amerikan kapitalinin Avrupa’ya akışını cesaretlendirmiş bulunuyordu. Bir süre üretimin piyasada tüketim mallarına bağlılığı da kesildi. Ama sadece bir süre. Bir kez üretici mekanizma yeniden ve esaslı bir şekilde kurulunca, tüketim mallarına olan talebin, bir yandan orta sınıfların gelirlerinin düşüşü ve öte yandan da işçilerin teknolojik işsizliği nedeniyle ezildiği ve yüksek düzeyde bir ekonomik çabaya ayak uyduramadığı görüldü. Üretim ve iş im-kânları hızla düştü, arkasından bir bunalımın gelmesi kaçınılmaz oldu.

Kapitalist üretim açısından böyle bir bunalım, olağan emperyalist dış gelişme yöntemiyle yatıştırılır, ya da durdurulabilirdi. Ama hemen arkalarında kalan savaş böyle bir politika izleyemeyecek kadar herkesi zayıf düşürmüştü. Bazılarının sömürgeleri ellerinden alınmış, orduları bir saldırgan siyaset izleyemeyecek kadar zayıf bırakılmıştı. Bunun ötesinde “halkın cumhuriyeti” rejiminde işçi sınıfı yeni emperyalist maceralara karşı kesinlikle karşı duruyordu. İşlerin bu duruma girmesinden çok uygulanan Hilferding, emperyalizmin artık geçmişe ait bir kavram olduğunu yazacak kadar ileri gitmişti. (1931) de şöyle yazıyordu: “Demokratik ülkelerde dış politika üzerinde daha kuvvetli bir kontrol var. Bu kontrol finans kapitalin devlet gücünü kullanmasını geniş ölçüde önleyebiliyor”¹⁰⁸. Bu yazılanlar, yazıldığı sıralar doğrudu. Ama kendi analizinden sonuçlar çıkarma olanaklarını bir uzun süre bulamıyacaktır.

¹⁰⁸ “Die Eigengesetzlichkeit der kapitalisten en Entwicklung”- “Kapital und kapitalismus” adlı kitaptan, Bernhard Harms baskısı (1931). cilt 2, s. 35-6.

Bu kesimdeki söylediklerimiz şöyle özetlenebilir: Ekonomik ve sosyal yapısı bir emperyalist savaşın sonucu altüst olan bir ulus, başanlı bir sosyalist devrim yapamayıp kapitalist üretim ilişkilerine dayalı bir sınıf dengesi dönemine girebilir. Bu koşullar altında kapitalizmin çelişkileri yoğunlaşarak ciddi bunalımlara yol açılmış olur. Bunalımlara emperyalizmin normal yöntemleriyle bir çare bulunamaz. Böylece faşizmin ortaya çıkıp palazlanacağı bir ortam meydana çıkmış olur.

2. Faşizmin İktidara Gelişi:

Faşizmin doğum yeri de, sınıf dayanağı da orta sınıflarda aranmalıdır. Bu sınıflar tekelci kapitalizm döneminde nüfusun çok geniş bir kısmını kaplarlar. Lenin, uygun diğer koşullarla elele verince, faşist hareketin doğuş ve gelişmesine yolaçan orta sınıf psikolojisinin özelliklerini çok açık bir şekilde anlatmıştır.

“Marksistler için şu husus teorik olarak –ve bütün Avrupa devrimlerinin ve devrimci hareketlerinin ortaya koyduğu deneylerle– sağlam şekilde ortaya çıkmıştır: Küçük mülk sahibi (birçok Avrupa ülkelerinde rastlanan bir sosyal tip) kapitalist düzende sürekli olarak ezilir, yaşama koşulları gitgide daha kötüleşir, bu nedenle aşın derecede devrimci olur. Ama sebatlı hareket, örgütlenme yeteneği, disiplin ve ciddiyetten yoksundur. Kapitalizmin korku veren uygulamaları ile “şaşkın” küçük burjuva, Anarşizm gibi sosyal bir olgudur, bütün kapitalist ülkelerin belirleyici tipidir. Böyle bir devrimciliğin kararsız oluşu, kısırlığı, kolayca boyun eğişe, kaygısızlığa, hayalciliğe dönüşebilmesi ve hatta bir diğer burjuva *heveslisi* ile “çılgın” serüvenlere girebilmesi... Bütün bunlar herkesin bildiği şeylerdir.”¹⁰⁹

Lenin’in burada küçük mülk sahipleri için söyledikleri değişik ölçülerle orta sınıfların bütünü için de söylenebilir. Bu gruplar yenik düşülen bir sömürge paylaşma savaşından sonra gelen “Sınıf dengeli-kapitalizm” den en çok zarar görenlerdir. Bunlar faşizmde halk desteğinin çekirdeği olurlar. Hareket bir kez başlayıp yol almaya koyulunca, aynı nedenle olmasa da, çeşitli halk tabakaları işe katılırlar. Bu tabakalar içinde örgütlenmemiş işçiler, bağımsız çiftçiler, işsiz kalmış askerler, sınıfsızlar ve sabıkalılar (“*Lumpen-proletariat*” denilenler) ile her sınıftan gençler vardır. Bu sonuncular ileriye gören, ama normal bir meslekte tutunamayacak anormal gençlerden oluşmuştur.

¹⁰⁹ *Left-Wing Communism an Infantile disorder*, International Publisher’s baskısı

Faşizmin ideolojisi ve programı orta sınıfların sosyal durumlarını yansıtır ve bu nedenle de ayrıca emperyalizmin nitelikleri olan davranışları yoğunlaştırır. Bu nitelikleri daha önce emperyalizm bölümünde görmüştük ve bunun en önemli unsurunun bir yandan örgütlü emeğe, öte yandan ise örgütlü tekelci sermayeye karşı olumsuz tutum olduğunu biliyoruz. Diğer unsuru ise ortak sınıf çıkarları ve dayanıklı örgüt temelleri olmadığından milletin ve hangi ırka mensupsa o “ırkın” şan ve şeref kazanmasıdır. Nedenlerini anlayamadıkları felâketler için yabancılar ve ırk azınlıkları suçlanır.¹¹⁰ Ekonomik ve sosyal sorunlar açısından Faşizmin programı sindirilmemiş ve birbiriyle çelişen bir sürü laf kalabalığıdır.

İleri sürülen formüllerin başlıca niteliği akıl almaz derecede demagoji ile dolu bulunmasıdır. Bunların yeni ve ilk ileri sürülmüş olmasına zor rastlanır. Hepsi sosyal sıkıntılar sırasında tekrar edilen şeylerdir.¹¹¹ Faşizme dayanıklılık ve canlılık veren milliyetçilik üzerinde direnmesi, güçlü bir devletin yeniden kurulması isteği ve intikam, yabancı ülkeleri fethetme savaşları için yaptığı çağrıdır. Kapitalist sınıfların faşizmle kolkola girmesini sağlayan da bu temellerdir.

Kapitalistler önce faşizmi şüphe ve çekingenlikle karşılar. Özellikle faşizmin malî kapitale şiddetle saldırması onda güvensizlik yaratır. Ama hareket yayılıp, halk desteği sağlandıkça, kapitalistlerin davranışlarında da yavaş yavaş bir değişme olur. Kendi durumları oldukça güçtür. Bir yandan örgütlü işçilerin talepleri, öte yandan rakip kapitalist güçlerin¹¹² muhasarası arasında kalmışlardır. Bu gibi durumlarda genel olarak kapitalist sınıf, hem işçi sınıfına baş eğdirmek, hem de uluslararası durumunu iyileştirmek için devlet gücüne başvurur. Ama bu yol bu durumda kapalıdır. Devlet zayıftır, iktidarda işçilerin de eli ve payı vardır. Bütün bu durumların sonucu olarak faşizm ciddiye alınacak kadar gelişince kapitalistlerin iki önemli düşmanı olan, kendi ülkesinin işçileri ve dış ülkelerin kapitalistlerine karşı, ümit verici bir müttefik olarak görünmeye başlar, faşizmin ilk dayanaklarının işçilere ve yabancılarla karşı duyulan nefret olduğu her türlü şüpheden uzaktır. Kapitalizm faşizmle birleşirken şu ümitlerin arkasındadır: Güçlü devletin tekrar kurulması, işçi sınıfının bastırılması ve rakip emperyalist güçler zararına çok önemli olan “yaşama alanı”nın genişletilmesi. İşte bu nedenlerle kapitalistler faşizmi kolaylaştır-

¹¹⁰ Orta sınıfın azınlıklara karşı ayırıcı politikayı desteklemelerinin. nedeni de şüphesiz kısa yoldan çabukça ekonomik avantajlar sağlamaktır.

¹¹¹ Meselâ: “Ahlâk bozuldu” “Milli hisler zayıfladı” gibi. (Ç.N.)

¹¹² Yani diğer emperyalist ülke kapitalistlerinin. (Ç.N.)

mak için iki yol tutarlar:

1) Onu para yardımlarıyla desteklerler,

2) Kapitalistlerce yönetilen devlet memurlarının yasa dışı, şiddet yöntemlerini hoşgörü ile karşılarlar.

Ama sanılmasın ki, kapitalistlerin hepsi faşizmin gelişmesi dolayısıyla mutluluk duyarlar. Şüphesiz ilkönce güçlüklerini kendi yollarıyla çözümlenmek isterler. Ama güçsüzlükleri onları faşizmi güçlendirmeye zorlar ve sonunda koşullar genel çerçeve içinde çekilmez olup, devrim kokulan dolaşmaya başlayınca, kapitalistler kale burçlarının içindeki yerlerinden davranıp, kale kapılarını faşizmin lejyonlarına ardına kadar açarlar.

3. Faşist “Devrim”:

Faşizm iktidara gelir gelmez, yılmaz ve sert bir enerjiyle halkın cumhuriyetini kararsızlığa ve felce iten sınıf dengesini yıkma yolunu tutar. Sendikalar ve işçi sınıfının partileri en ciddi darbeyi ve hemen yerler. Örgütleri dağıtılır, liderleri hapsedilir, öldürülür, ya da sürgün edilir. Sıra güçlü devletin yeniden kurulmasına gelmiştir. Bu ilk iki amaca varıldıktan sonra yeni bir paylaşma savaşına yönelinir. Bu üç aşamayı içine alan harekete genel olarak “*faşist devrim*” adı verilir.

Güçlü devleti kurmak kendi başına bile kaşık bir süreçtir. Bu süreçte orta sınıfların programı yürürlüğe konulur. Bu program zaten faşizmi iktidara getiren programdır. Faşizm bu programı uygulamak zorundadır. Bu konuyu tartışmıyacağız. Faşizmin programı kendiy-le çelişmelidir, ekonomik konuların gerçek karakterini göz önünde bulunduramaz. Kapitalist sınıfın en güçlü elemanlarına şiddetle karşı çıkmıştır. Bu programı uygulamaya koyma çabaları felâkete çağır yazmak anlamındadır ve belki de faşizmin ideolojisinin çekirdeği olan yabancı ülkeleri fetih rüyalarının gerçekleşmesini uzun bir süre imkânsız kılar. Oysa faşizm kapitalist sınıfla sadece düşman olmama zorunluğunda bulunmakla kalmayıp onlarla işbirliği yapmak zorunda olan bir düzendir. Çünkü büyük kapitalistler toplumda stratejik bir durumda buldukları gibi, toplumu yönetmek için gerekli olan öğretim ve deneye de sahip olmuşlardır. Kapitalistler kendi açılarından işçi sınıfının örgütlü gücünün ezilmesinden çok kıvanç duymuşlardır. Yabancı ülkelere genişleme aşamasının başlamasının coşkun duyguları içinde beklemektedirler. Böyle olunca, devlet gücünü yeniden kurarken, faşizm ile kapital ve hele teknelci ağır sanayinin bütün dalarını içine alan kapital arasında gittikçe sıklaşan bir ittifak düzeninin

temelleri atılır.

Politik açıdan ise kuvvetli bir devlet kurulunca parlamenter demokrasinin bir süsü olan siyasal partiler ortadan kalkar. Ama bununla kalınmaz. Faşist partinin aşın uçları, partinin sosyal programının bir yana bırakılmasına müthiş kızmışlardır, “ikinci bir devrim” için partiye baskı yaparlar. Faşist saflar arasında gelişen bunalım başkaldıran liderin partiden kovulması ve faşist partinin devletin silâhlı güçleri haline gelmesiyle karşılanır. Bu andan başlayarak faşist parti bağımsız anlamını yitirir ve fiilen devlet mekanizmasının bir eli durumuna girer. Bu gelişmelerle faşizm en sonunda ve dönülmez bir şekilde sosyal temelini orta sınıflardan tekelci sermayeye nakletmiş olur. Şimdi artık faşist liderlerin üst kademeleriyle tekelci sermayenin egemen çevrelerinin “*birbiri içine geçmesi*” olayı meydana çıkar. Bunun sonucu da, ekonomik ve politik alanda yeni bir şekilde güç ve egemenliğini gösteren bir yeni yönetici sınıflar ittifakı olur. O andan başlayarak ulusun bütün enerjisi tekrar silahlanmaya çevrilmiştir. Ekonomik ve sosyal politikanın bütün diğer yönleri yeni bir emperyalist “yeniden dünyayı paylaşma” savaşının çıkarılması ve kazanılması gibi üstün bir amaç yanında arka plânda kalmıştır. Önceki sınıf dengesi bozulmuştur, ve yeni bir paylaşma savaşına hazırlıklar başlamıştır. Faşizm emperyalizmi sona erdirmemiş aksine onun tekelci, şiddetli ve saldıncı özü üzerine kurulmuştur.

4. Faşist Düzendeki Hakim Sınıflar:

Faşizme ait bir çok kuram vardır. Bunlar faşizmi ne kapitalist ne de sosyalist olmayan yeni bir sosyal düzen olarak görürler. Bu konudaki fikirlerimizi bu nedenle formüller ötesinde ayrıntılı olarak açıklamakta yarar bulunacaktır.¹¹³ Sözünü ettiğimiz kuramlar faşizmin kapitalizmi şeklen sürdürdüğünü kabul ederler. Ama bu şekiller sadece birer perdedir ve bu perdenin arkasında yeni yönetici sınıflar dizginleri gerçekten ele alırlar ve bunu kendi *amaçları* için kullanırlar. Bu amaçlar genel olarak belirsizdir, ama bu belirsizlik, bu yazarların çoğuna göre, amaçların etkisini azaltmaz. Yönetim gücünü elde etmek peşinde olan faşizm, bunlara göre, “kapitalizmin oyun kurallarını” hiçe sayar. Yani faşizm kapitalizmin yasalarına uymayan ama çelişkilerinden de zarar görmeyen yeni bir toplumdur. Bu tezin doğruluğunu lâyikiyle anlamak için kurulmuş olan faşist toplumları yakından in-

¹¹³ Bu analizlerin birçoğu yazarın şu yazısından alınmıştır. “The Illusion of the Managerial Revolution”, *Seiense and Socioty*, 1942 kış sayısı.

celelemek gerekir. Bu çabalara burada girilmeyecektir.^{114*} Ama şu yeni faşist “yönetici sınıfları” nı bu kitapta ortaya koyduğumuz kapitalizm kuramı ışığında incelemek, tezin sağlamlığını deneme bakımından çok önemlidir.

Bir sınıftan olmanın kökeni salt sosyal olmayabilir. İşçi olarak doğan bir gün kapitalist olabilir. Bunun aksi de olabilir. Ortak sosyal kökenler bir sınıfın biraraya gelmesinde ve düşüncelerinde önemli olabilir, ama bu sınıfı meydana getiren şeyleri belirleyemez. Bu husus herkesin birey olarak bugünkü tuttuğu yerle ilgilidir, yani birbirleri ve bütünüyle toplumla ilişkileri asıl önemli noktadır. Marksizmde bunun en önemli anlamı, herkesin ekonomik ilişkilerdeki, bu bütün toplum ilişkilerini belirleyen ilişkilerdeki durumunun herkesin sınıfını belirlemesidir. Böyle düşünmiye devam edersek, hâkim sınıfların tanımı şöyle ortaya çıkar; birey ya da ortak, hissedar olarak üretim araçlarının kontrolünü elinde tutanlar. Bu şekliyle bu tanım geneldir ve su götürmez. Ama şurası önemli ki, bu formülü buradan ileri götürmemelidir ve de kayıtsız şartsız uygulayarak hatalara düşürmemelidir. Üretim araçlarını kontrol edenlerin egemen sınıf olduğu doğrudur, ama bunun karşıtı doğru değildir, ya da doğru olması zorunlu değildir. Üretim araçlarının kontrolü hiçbir zaman toplumun bir kısmının diğer kısmını sömürmesi anlamına alınmamalıdır. Sömürge olgusu yoksa, egemen sınıf kavramı da var olamaz. Toplum sınıfsız bir toplumdur. Sınıfsız toplumun en basit bir örneğini Marks’ın “basit mal üretimi” toplumu dediği toplumda bulabiliriz. Böyle bir toplumda her üretici kendi üretim aracına sahiptir ve o araçla çalışır. Yukarıdaki tanımın diğer noksanı şudur: Özüyle bir genel tanım olduğu için bütün sınıflı toplumlara uygulanabilir. Ve bu niteliği ile de bu toplumları ayıran yani bir egemen sınıfı diğerinden ayıran bir ölçüyü vermez. Sorunu kaba olarak ortaya koyarsak, diyelim ki bir birey topluluğu üretim araçlarının kontrolünü eline geçirdi. Bu, yeni bir yönetici sınıfın, ya da yeni insanların eski yönetici sınıfların yerini alması demek midir? Genel bir tanım bu soruya karşılık bulamaz.

Bu örnek yönetici sınıflar sorununun soyut olarak ele alınması yavaş yavaş çok iyi bir şekilde göstermektedir. Kavramı sosyal incelemenin yararlı bir aracı olarak ele almak istiyorsak tarihsel olarak incelenen durumun kendisine eğilmeliyiz. Yani şu soruları sormalıyız: Her hâkim sınıf halinde en hâkim durumda bulunan sosyal ilişki nedir? Üretim araçlarının kontrolünde hâkim olan biçim nedir? İşte yönetici,

¹¹⁴ Alman faşizminin takdire değer bir incelemesi için bakınız: Franz Neumann, *Behemoth*, 1942. Neumann’ın vardığı sonuçlar, bu :kitapta varılan sonuçların aynıdır.

hâkim sınıfların itilerini ve amaçlarını belirleyen sadece ve sadece bu etkenlerdir. Bu yöntemle yönetici sınıflar ara-sınsla bir ayırım yapabiliriz; kısaca bu yöntemle, çekirdeği sosyal devrim (yönetici sınıf değişmesi) olan durumları, yeninin eski yerine geçtiği halleri de, yüzeysel değişikliklerden ayırabiliriz.

Şimdi bu düşüncelerimizi kapitalizme uygulayalım: Burada, aradaki gruplar ve ilk sosyal şekillerin artıkları dışında iki temel sınıf vardır. Birisi üretim araçlarına sahip olan kapitalistler, diğeri ise kendi çalışma güçleri dışında hiçbir şeyleri olmayan hür, ücretli işçiler. Üretim araçları üzerindeki kontrolün biçiminin önemi fazla şişirilmemelidir. Çünkü, kapitalin önemini belirleyen, kapitale sahip olma biçimidir. Sömürü, artı-değer üretim şekline bu yolla girer. “Kapital” üretim araçlarının diğeri adı değildir. Kapital üretim araçlarının nitelik bakımından homogen ve nicelik bakımından ölçülebilen para değerleri haline getirilmiş şeklidir. Kapitalistin ilgisi de üretim araçlarına değil kapitaledir bu durumda. Bunun sonucu olarak da kapital sadece bir nitelik olarak anlam taşır. Çünkü kapitalin bir tek boyutu vardır: büyüklüğü.

Daha önceleri, kapitalistin amacının her şeyden önce kapitalini büyütme olduğunu görmüştük. Onun sosyal durumu sadece ve sadece kontrolü altındaki kapital ile kararlaştırılır. Hatta kapitalist bir kişi olarak, kapitalini “eksiksiz elde tutmak” la yetinse, artırmayı hiç düşünmese, bu amaca dahi ancak kapitalini büyütme yolunda çaba harcamakla varabilir. Kapital “özü ile” küçülme eğilimindedir, –rekabet güçleri ve teknolojik değişme tamamen bu yönde çalışır– ve bu eğitim ancak kapitali artırma yolundaki çabalarla giderilebilir. Temelinde artı-değer kapitale yapılmış ektir. Kapitalist gerçi artı-değerin bir kısmını tüketir. Fakat bu ikincil önemde bir olaydır.

Kapital artırma amacı, öyleyse, kapitalistlerin İzleme zorunda buldukları bir çabadır. Bu çabayı göstermezse hâkim sınıf arasından çıkar. Söylediklerimiz kapital sahipleri için olduğu kadar, aslında pek çok büyük şirkette olduğu gibi, sahip durumda olmayan “yöneticiler” için de doğrudur. Bunların her ikisi de serbest ajan durumunda değildirler. Kapitalizmde yönetici sınıflar, kapital emrinde olanlardır. Bunların itilerini ve amaçlarını ise üretim araçlarını kontrol maksadına uygun özel tarihsel biçim belirler. Marks bunu Kapital’İN birinci baskısının önsözünde şöyle belirtiyor: “benim, toplumun ekonomik oluşumunu bir doğal tarih olarak gören bakış açımaya göre, sosyal olarak ayakta kalan ilişkilerden insanların kendileri sorumludur, ama çok kişi kişisel olarak bunların üstüne çıkabilir.”

Bu inceleme faşist rejimdeki hâkim sınıflar sorununu çözmede bize yardımcı olabilir. Gördüğümüz gibi, kapitalist biçimler ayakta: Üretim araçları kapital şeklindedir; sömürme artı-değer üretimi şeklinde süregitmektedir. Bu nedenle hâkim sınıf hâlâ kapitalist sınıftır. Ama kişiler bir ölçüde değişmiştir, örneğin, yahu-di kapitalistlerin malları alınmıştır. Ve bir çok önde gelen faşist lider siyasal güçlerini endüstride önemli mevkiiler elde etme yolunda kullanmışlardır. Ama bu yeni kişiler eski kapitalistlerinkinden farklı itiler ve amaçlar getirememişlerdir. Aksine onların eylemlerindeki iti ve amaçları aynen almışlardır. Onlar da şimdi kapitalin emrinde ve kapitale karşı sorumludurlar. Bu durumda olan herkes gibi görevleri “kapitali elde tutma ve büyütme” olmaktadır. Ama her sonradan görme gibi, eskiden kalma gelenek ve görgülerinin sağladığı alışkanlıkla görev yapan kapitalin memurlarından, “daha büyük bir enerji ve daha az insaf” ile yeni ödevlerine sanılırlar.

Kapitalist sınıfa böylece yeni kan aşılması faşizmin zaferinin çok önemli bir sonucudur. Diğer ve pek önemsiz olmayan sonuç da tekelci sermayenin organlarının artan bir ölçüde devlet katlarında yer almasıdır. Ticaret odaları, memur birlikleri, karteller ve bunlara benzer kuruluşlar zorunlu olarak ve doğrudan doğruya devlet otoritesiyle kaynaşmış olurlar. Buna karşılık bu kuruluşların çalışmaları hiyerarşik kurullar ve meclisler kanalıyla tepedeki hükümetin bakanlarına bağlanmıştır. Her kademedeki memurlar ve uzmanlar endüstri ve maliyenin seçkin personelinden alınmıştır. Ama bunların araştırma, faşist harekette sivrilmiş olması dolayısıyla katılmış olanlar da vardır. Kapitalizmin emperyalizm dönemindeki bünyesine özgü eğilimler artık burada son sınırına varmıştır. Devletin ekonomik fonksiyonlarının genişlemesi ile kapitalin merkezleşmesi, daha önce anlattığımız devlet ile tekelci sermayeye arasındaki anlaşmanın yerini aldı. Yönetici sınıfların ekonomik ve politik güçlerini yürüttükleri kanallar, parlamenter demokraside “bir çok” idi. Faşizm bunları bire indirdi.

Bu sürecin öz ve anlamını yanlış anlamamaya önem vermelidir. Özellikle şunun üzerinde durmak isteriz: Olan şey bütün sermayenin bir organik dev tröst sermayesinde –Hilferding’in deyişiyle, genel kartelde–¹¹⁵ toplanması değildir. Ne de idare meclislerinin yerini hükümet almıştır. Yine her biri ayrı kuruluşlara dağılmış durumdadır, bu kuruluşların çoğunluğu da şirketler halindedir. Büyük şirketleri yönetenler hiyerarşide yüksek kademe işgal ettikleri gibi, küçük şirketlerin yöneticileri de burada daha alt kademeleri tutarlar. Hâkim

¹¹⁵ *Das Finanzkapital*, s. 295 ve sonrası.

olan oligarşi içinde herkesin temsil ettiği sermaye kadar yeri olur. Toplu feodal toplumda büyük toprak sahibinin daha küçük toprak sahiplerini yarışma dışı bırakması gibi. Bu nedenle ayrı sektörlerdeki kendini genişletme çabaları eskisinden daha kuvvetli olarak devam eder. Tekelci sermayenin daha büyükçe birimlerinin genişlemesi için dört yol vardır: İç birikim, küçük sermayelerin yutulması, dış ülkelere yayılma ve diğerlerinin zararına büyüme. Bu dört yoldan sonuncusu, tekelci sermayenin tümü için zararlıdır ve bu nedenle hâkim oligarşi tarafından sıkı sıkıya kontrol altına alınmıştır. Ama ilk üçü için böyle sakıncalar yoktur. Yani büyük şirketler kendi kârlarını tekrar yatırıma sev-kederler, küçük sermayeleri yutarlar. Ve yabancı ulusların zararına hayat alanlarını genişletmek için devlet gücünden çeşitli şekillerde yararlanırlar. Şirketler rakipleri ile pahalı ve belki de intihara varan bir savaşa girmeden, fırsatları becerikli bir şekilde kullanabileceklerine ve bu yolla önemlerini ve güçlerini arttıracaklarına inanırlar. İçerde halk kitlelerine ve dış dünyaya karşı birleşmiş bir politika izleme zorluğu, tekelci sermayeyi göze görünmese de sürekli bir genişleme izlemekten alıkoyamaz. Böylece tekelci sermaye faşist düzenin ekonomisi içinde önemini artırır.

Bir zamanlar ben, faşizmin bir “devlet kapitalizmi” olarak düşünölmeye elverişli olduğunu aklıma koymuştum. Şöyle anlatıyordum: “Sınıfsal yapısına göre tamamen kapitalisttir; fakat ekonomik güçte yüksek derecede bir siyasal merkezleşme vardır.”¹¹⁶ Bu tam uygun bir tanım değil, ama yanlış da değil. Ama diğer bazı yazarlar ve özellikle Marksistlerin “devlet kapitalizmi” denince neyi amaçladıkları düşünölmürse, bu terimi faşizm için kullanmanın karşıklıklara kaynak olabileceğini anladım. Buharin’in devlet kapitalizmi tanımı bu kavramdan ne anlaşılması gerektiğini aşağı yukarı ortaya çıkarır. “Kapitalist sınıfın tek bir tröstte toplandığı ve örgütlü fakat sınıf açısından antagonizm içinde bulunan” bir toplumdan başlayarak Buharin şöyle devam eder:

“Burada birikim olanağı var mıdır? Tabiatıyla vardır. Kapitalistlerin tüketimi arttıkça sabit sermaye de artar. Yeni ihtiyaçları karşılayan yeni üretim dalları meydana çıkar, önlerinde sınır bulunmakla beraber, işçilerin tüketimi de gelişir. Kitlelerin bu eksik tüketimine rağmen hiçbir bunalım olmaz. Çünkü hem her üretim dalının bir-birinin ürünlerine olan talebi, hem de tüketim mallarına olan talep önceden belirlenmiş bulunmaktadır. (Kapitalin çıkarlarına uygun bir

¹¹⁶ “The Decline of Investment Banker”- *The Antioch Review*, 1941 İlkbahar Sayısı, s.66.

rasyonel plan üretimde anarşinin yerini almıştır). Üretim mallarının üretiminde bir hata olursa, fazlalık mal mevcuduna eklenir ve sonraki üretim döneminde uygun bir düzeltme yapılır. İşçilerin tüketim malları üretiminde bir hata olursa, fazlalık, ya işçiler arasında pay edilir, ya tüketilir. Lüks mallar üretiminde bir hata yapılırsa “çıkış yolu” daha kolaydır. Yani nerden bakılırsa, herhangi bir biçimde genel bir üretim fazlası olamaz. Normal olarak üretim pürüzsüz olarak süregider. Kapitalistin tüketimi, üretim ve üretim planı için gerekli itmeyi sağlar. Bunun sonucu olarak da üretimde özel olarak hızlı bir gelişme olmaz”¹¹⁷.

Buharin’in aklındaki özel sınırla kuramsal amaçları için sağladığı faydalar bir yana bırakılırsa, bu model faşizme uymaz. Diğer taraftan kapitalist üretimin o gün için geçerli olan diğer eğilimlerini de aydınlatmaz. Bu eğilimlere hiç bir ışık tutamaz. Faşizm “kapitalist sınıfın bir tröst şeklinde birleştiği” bir toplum değildir. Hele şu da açık bir gerçektir ki “kapitalistlerin tüketimi üretim ve üretim planı için gerekli itmeyi” hiç de sağlamaz. Aksine sermaye ve dolayısıyla kapitalist sınıf aynı örgüt birimlerine parçalanmış olarak kalırlar; ve birikim, faşizmde de, diğer toplum şekillerinde olduğu gibi, üretimi yöneten itme olur. Gelecek kesimde bunun getirdiği sonuçları buna sıkı sıkıya bağlı olgularla ele alacağız.

5. Faşizm Kapitalizmin Çelişkilerini Ortadan Kaldırabilir mi?

Marks’ın dediği gibi, kapitalizmin çelişkileri “sermaye ve sermayenin kendiliğinden genişlemesinin başlama ve bitiş noktası oluşu, üretimin hem iticisi ve hem de amacı oluşu olgusundan doğar; bu üretim sadece *sermaye için* meydana çıkmış bir üretimdir, ama bu önermenin karşısı doğru değildir. Üretim araçları sadece toplumdaki *üreticilerin* yararına süregiden ve gitgide genişleyen bir sistemin araçlarıdır”¹¹⁸. Bu niteleme, yukarıda gördüğümüz gibi, faşizm için de doğrudur, sadece şu farkla: Faşizmde ekonomik düzenin kontrolü merkezleşmiştir, sermayenin muhtelif dalları arasındaki çatışmalar geniş ölçüde ve bütünüyle sermayenin çıkarları uğruna ortadan kaldırılmıştır ve ağır riskler devletin aracılığı ile paylaşılmıştır. Nazi ekonomistlerinin “düzenlenmiş ekonomi” dedikleri bir ekonomi ortaya çıkmıştır, ki burada bireysel kapitalist kendini birleştirilmiş bir ulusal politikaya uydurma durumundadır. Konunun önemli noktası

¹¹⁷ *Der Imperialismus und die Akkumulation des Kapitals*, s. 80-81.

¹¹⁸ *Capital III*, s. 293.

şuradadır: Tam bir ekonomik merkezleşme kendi basma kapitalizmin çelişkilerini çözebilir mi, çözemaz mi?

Bu soruya olumlu karşılık verenler, ortak olarak uygulamanın kendilerinin haklı olduklarını ortaya çıkardıkları ileri sürerler. Kapitalizmin başlıca çelişkisi, bunlara göre, ekonomik durgunluk, düşük sayılabilecek üretim düzeyi ve kitle halinde işsizliktir. Kapitalizmin bunlarla başa çıkamayışıdır zaten faşizmi iktidara getiren. Ama faşizm iktidara gelir gelmez, işsizliği önleme ve üretimi yüksek düzeylere çıkarma yeteneğini derhal gösterir. Yani faşizmin kendini kapitalizmin çelişkilerinden kurtarabileceği sonucu ortaya çıkar. Bu gerekçe hernekadar ilk bakışta doğru görünürse de, şöyle daha yakından bir inceleme aldaticılığını göstermeye yeterlidir. Gerçekten de, kapitalizmin çelişkileri üretim araçlarından yararlanırken “toplumun ve üreticilerin yararına süregiden ve gitgide genişleyen bir düzenin” kurulmasında yetersiz kalışındadır. Bazı durumlarda bu yetersizlik kendini durgunluk ve işsizlik şeklinde belli eder. Bunun anlamı üretim araçlarının ancak bir kısmının kullanılmasıdır. Diğer bazı durumlarda ise yetersizlik üretim araçlarının dış genişleme yönünde kullanılması sonucunu verir, öyleyse, ya durgunluk ve işsizlik ya da militarizm ve savaş, kapitalizmin çelişkilerinin ifadesidir. Bu olgunun anlaşılmasıyla faşizm gerçek yüzüyle ortaya konabilir. Faşizm, madde ve insan kaynaklarını halk kitlelerinin yararına yani onlara daha çok kullanma değeri sağlayarak durgunluk ve işsizliği önleme yeteneğine sahibolduğuna inandırıcı bir delil gösterememiştir. Aksine, iş başına geldiği andan başlayarak bütün kaynakları, bir emperyalist yeniden paylaşma savaşını hazırlama ve yürütme yolunda seferber etmiştir. Faşist yönetimde, zorla yaratılan işsizlik, şiddete ve kan dökmeye gider. Burada kapitalizmin çelişkilerinin hakkından gelme değil, bu çelişkilerin ne kadar derinde olduğu yatmaktadır.

Analizi bir adım daha yürütmek üzere diyelim ki, faşist ülke savaşta sosyal bünyesi bozulmadan ve topraklarıyla sömürgeleri çok daha genişlemiş olarak çıkmış olsun. Bundan sonra gelecek olan gelişme aşaması nedir? Bir planlı, kararlı ve düzgün ekonomik düzen yaratılabilir mi? Bu iç sarsıntıları önleyip daha sonraki dış saldırıları bertaraf edebilir mi? Eğer üretimin amacının sermayenin genişlemesi yerine halka daha fazla kullanma değeri sağlanmasına dönüştüğünü düşünmek mümkünse, bu soruya bu durumda elbette olumlu bir karşılık bulunmuş demektir. Çünkü kapitalizmin çelişkilerinden kurtulmuş soyut bir planlı ekonomi vardır orada ve bundan şüphe edilemez. Ama biz burada soyut olmaktan çok, ancak kendi tarih ve bün-

yesi koşulları içinde anlaşılması mümkün olacak somut bir toplum biçiminden sozietmek isteriz. Bu açıdan faşizmin kapitalist birikimi ekonomik çabanın temel amacı olarak ele almaktan vazgeçebileceği ya da vazgeçmek isteyeceği noktasında en zayıf bir işaret bile yoktur. Aksine tekelci seermeye devletin tam yardım ve koruma kanadı altında, hemen, kendi genişlemesi amacıyla savaşın sonunda elde edilmiş bulunan kazançları sömürmeye başlar.

Bununla beraber faşizmin hayli merkezleşmiş, devletin yönettiği ekonomiyi aynen sürdürmesi beklenir. Bu nedenle durgunluk ve kitle halinde işsizlik hiçbir şekilde meydana çıkmaz. Ama bu kapitalizmin çelişkilerinin ortadan kalkması anlamına gelmez. Tıpkı bir hastalığın görünen bir belirtisinin hastalığın tedavisi anlamına gelmediği gibi. Eğer durum bu ise, kitlelerin tüketimi sıkı kontrol altında tutulur ve birikimin artan bir tempoyla seyrine gidilmiş olur. Böyle olunca da önemli bir süre boyunca bir yüksek ekonomik koşullar durumu elde edilmiş olur (*boom period'una* varılmış olur). Aslında eksik tüketim eğilimi kendini sadece tüketim malları endüstrisinde de gösterecektir. Faşizm bu noktada da, iktidarı ilk ele aldığı zaman yüzyüze geldiği problemle karşılaşmış olacaktır. Üretim araçları kitlelerin yaşama düzeylerini yükseltme amacına mı, yoksa yeni fetih savaşlarına mı yöneltiliecektir? Faşizmin ne olduğunu bildiğimize ve bir saldı savaşının onun için bir başarı olarak yorumlanacağını bildiğimize göre, karann ne olacağını kestirmek zor olmayacaktır.

Olayların akışında tek biçim bu değildir. Faşist devlet anayurtta yaşama koşullarının yükselmesine ve buna uygun olarak birikim oranının bir ölçüde kontrolüne müsaade etmeyi uygun bulabilir. Böyle bir politika bir zaman için uygulanabilir, ama bu yolda gidilmeye devam edilirse, mutlaka kâr oranı düşecektir. Kârlılığın düşmesini önleyen bunalım ve duraklama olgularını bir yana bıraktığımızı göre, yönetici oligarşinin gidişi tersine çevirmek üzere karşıt tedbirleri olacağını düşünebiliriz. Bunun yolu ücretleri dü--şürmektir. Böyle bir tedbiri kapitalistler elbette çekici bulurlar ama bu eksik tüketim eğilimini kamçılama gibi, iyi edemeyen bir tedavidir. Aksine milletçe "yaşama alanı" eksikliğinde sorun kendini tamamen açığa vuracak ve saldırı için yeni bir itiş olarak kendini gösterecektir.

Demek oluyor ki, hatta en elverişli koşullarda bile faşizm kapitalizmin çelişkilerinden kendini kurtaramaz. Ama bu "en elverişli koşullar" bu durumuyla anlamayı faşizme inanmış olanlardan bekleyemeyiz. Bu bekliyemeyiş, yukarıdaki analizin çok dikkatli bir şekilde şartlı bir biçime dayandırılışının nedenlerini de açıklar. Hatırlanacağı

gibi analiz faşizmin bütün unsurlarıyla yeniden paylaşma savaşı niteliğindeki bir savaştan sonra bazı ülkelerin topraklarının genişlediği noktasından başlamıştı. Şimdi faşist uluslar, savaşın içindedirler. Onlar bu savaşı kazanmak şöyle dursun, bu bilimleriyle ayakta da kalamazlar. Başka deyimle faşizm kendi kendini yiyen büyük ayırıcı çizgisiyle meydandadır. Bu koşullar altında hâlâ faşizmin ne olacağı sorulursa, cevabı Lenin'in buna benzer bir durumda söylediği gibi olacaktır: "Kapitalizmin en yeni döneminin en derin çelişkilerine önem vermemek değil, aksine onun gerçek derinliklerini açığa çıkarmak".¹¹⁹

6. Faşizmden Kaçılmaz mı?

Her kapitalist ülke, emperyalizm döneminde faşizmin tohumlarını içinde taşır. Sorun şuradadır: Bu tohumların gelişip olgunlaşması kaçınılmaz bir yol mudur? Marks, *Kapital*'i yazarken verilerden çoğunu İngiltere örneğinden çıkarmıştır. Ama kendi doğup büyüdüğü ülkenin de böyle bir sonuçtan "*de te fabula narratur*"¹²⁰ kurtulmasını sağlamak için uyardıktan da geri kalmadı. Bugün biz burada faşizmi anlatırken, faşist olmayan kapitalist uluslara böyle bir uyanda bulunabilir miyiz?

Eğer yukarıdaki analizimiz doğruysa, faşizm kapitalist gelişmenin kaçınılmaz bir aşaması değildir. Faşizm kapitalizmin, yıkıl masa da iyice çürüdüğü durumlarda meydana çıkar. Yarım yamalak bir sınıf dengesi derhal kapitalist üretimin temel güçlüklerini yoğun-laştırır, ve devlet gücünün zayıflaması sonucunu doğurur. Bu koşullarda faşist güçler büyük ölçüde gelişirler, ve ekonomide bir bunalım patlayınca –ki patlaması da normaldir– kapitalist sınıf başka türlü çözüm bulmadığı problemleri için tek yol olarak faşizme sarılır. Tarihin bize izin verdiği ölçüdeki düşüncelerimize göre –bu gibi sorunlarda başka yol da yoktur– çok uzun süren ve "başarısız" biten bir savaş olayların bu zinciri izlemesine yetecek kadar acı sonuçlar doğurabilir. Şurası kesindir ki, uzun ve kökleri derindeki bir ekonomik bunalımın da aynı sonuçları doğuracağı ileri sürülebilir. Kapitalist yönetimin yapısı ciddi şekilde zayıflama-mışsa bu olamaz. Çünkü eylemlerinde bir ölçüde bağımsızlığı ve güçlü silâhlı kuvvetlerin kontrolünü elinde bulunduran bir kapitalist devlet iç ve dış âlemde tedbirler alarak ekonomik durgunluğu tehlikeli sınırına varmadan önleyebilir.

¹¹⁹ *Imperialism*, s.84.

¹²⁰ Horace'dan, "Burada anlatılan sensin".

Faşizmin kaçınılmaz oluşunu ileri sürerken şu iki noktayı belirtmek zorunluluğu vardır: 1), Her kapitalist ülkenin sosyal bünyesinin savaşıla ciddi şekilde zarar gördüğü ve 2) kapitalist üretim ilişkilerinin son derece zayıflamış durumda bile ayakta durabileceği.. Bu iddiaların ikisi de ciddi olarak yapılacak bir incelemede ayakta kalmaz. Sadece Sovyet Rusya ve Amerika'nın durumlarını gözönüne getirmek bile bu konuda yeterlidir. Rusya I. Dünya Savaşında son derece yıpranmıştı, bu durumda kapitalist üretim ilişkileri uzun süre yasayamadı ve kapitalizmin yıkımdan üzerinde sosyalist bir ülke yükseldi. Öte yanda, aynı savaştan her zamankinden daha güçlü olarak çıkan Amerika var. Öyleyse savaştan her ülkenin büyük zararlar gö-rerek çıkma zorunluluğu yok. Eğer gelecekte sonu gelmeyen savaşlar görünüyorsa, olaylar da söylediğimizden başka şekilde yürüyüp gidecektir. Ama geleceğin savaşıla dolu olup olmadığı tek bir ülkenin değil, dünya ekonomisinin koşulları ile çözüm bulacak bir sorundur. Bu alanda öyle eğilimler var ki, uluslararası ilişkilerin tümünü ve dolayısıyla her ulusun gelecekteki çizgisini değiştirebilir. Son kesimde, dünya kapitalizminin gelecekte alacağı durumu gözler önüne sererken çok önem taşıyacak olan bu hususları incelemeye çalışacağız.

XIX. BÖLÜM GELECEĞE BAKIŞ

Dünya kapitalizminin gelecekteki akış olanağını kısaca belirtilirken, önce III. kısmın sonunda ortaya attığımız bir soruyu bir daha soralım. Bu kısımda tekrar üretim süreci mantığı söz konusu oldukça, devlet için uygun bir vergileme ve harcama politikası uygulayıp tüketim ve birikim oranlarını ayarlamasının ve böylece eksik tüketim eğilimini gidermesinin olanağı bulunduğuna şüphe etmiştik. Bu olgu acaba gelecekte liberal bir kapitalist reforma yol açabilir mi?

1. Liberal Kapitalist Reformun Geleceği:

Son yıllarda liberal bir kapitalist reform için çok değişik önermeler olmuştur. Bunların ayrıntıları üzerinde durmak bizim konumuzun dışında kalır. Ama şunu söylemek bile yeterlidir: Bu konuda ileri sürülebilecek ciddi iddiaları, *John Maynard Keynes'in* yazılarından esinlenmiştir. Ana düşünce tüketim ve yatırımların toplum açısından kontrolüdür.¹²¹ Bunların genel olarak gerek kendi fikir tabanında ve gerekse Marksist tekrar üretim modeli açısından incelenince mantıksal bir tutarlılıkları olmadığı görülür. Bu nedenle Keynes'in

¹²¹ Keynes'in temel kuramsal kitabı "*The General Theory of Employment, Interest and Money*"dir. (1935. Keynes'e dayalı yapıtlar çok büyük ölçüde yayılmıştır. Bunun en güzel açıklaması, kamusal bir programı açıklama bakımından, John Strachey'nin "*A Program for Progress*" (1940) kitabında görülür. Bu düşünce okulunun en belirli tarafı Amerikalı Alvin H. Hansen'dir. Bu yazarı şu kitaplarını görünüz: "*Full Recovery or Stagnation* (1938)" ve "*Fiscal Policy and Business Cycles* (1941)".

liberal kapitalist kuramları eleştirisi bunların ekonomik mantığından değil, fakat daha çok onun temel varsa-yımlarıyla ekonomik ve politik eylem arasındaki yanlış ilişkilerden, daha doğrusu ilişkisinin hiç olmayışındandır. Keynes'ciler ekonomik düzeni sosyal özünden boşaltırlar ve onu sanki bir tamirci dükkânına gönderilen bir makine gibi görürler. Tamircide devlet denen mühendis onu onarıp düzelterektir. Bu kısımdaki analizi izlersek bu sorunu yeterince deşmiş olacağız.

Liberal Reformun ilk kabulü şudur: Kapitalist toplumda devlet, en azından potansiyel olarak, bütünüyle topluma ait bir organdır ve toplumun bütünü için çalışır. Oysa, XIII. kesimdeki analizden anlaşılacağı gibi, kapitalist toplumdaki devlet tarihen herşeyden önce kapitalist mülkiyet ilişkilerinin bekçisidir. Bu haliyle yanılmaz bir şekilde kapitalist sınıfın egemenliğinin bir aracıdır. Personel kadroları –bürokratik, yürütmeci ya da yasamacı olsun– kapitalizmin amaçlarını ve değer yargılarını hiç tartışmasız kabul etmiş tabakalar arasından çıkmıştır. Gine tarihen, kapitalist birikimin kontrolü devletin görevleri arasında sayılmamıştır. Bunun yerine sınıf antagononizmalarını (zıtlaşmalarını) önleyen ekonomik mevzuat vardır. Bu yasalar içinde kapitalistin davranışı sürtünmesiz ve kesintisiz olarak amacına doğru ayarlanmış olur. Bütün bunlar, denebilir ki, sermayeye genişleme için sınırlı sayılamıyacak fırsatlar hazırlamıştır. Zaten bunlar elde edilemezse devlet politikası değişmeyecek midir? Kapitalin kendini genişletme dışında bir amacı olduğunu kabul edersek, devlet politikasında bir değişiklik olabileceğini reddedemeyiz. – Hatta bu değişikliğin politik güçler dengesinde bir değişiklik olmadan da meydana gelebileceğini kabul etmek zorundayız. Ama sermayenin özelliğinde böyle bir değişikliğin meydana gelebileceğini kabul etmek olanağı yoktur. Bu nedenle, sorunumuz şu çok basit biçime indirgenebilir: Kapitalist toplum çerçevesi içinde devlet bütünüyle toplum çıkarlarına uygun düştüğü takdirde, sermayenin çıkar ve amaçlarına karşı eyleme girişebilir mi?

Burada herşeyden önce şuna bakacağız: Bu eylemler, birikimin önüne çıkan engelleri kaldırmaktan çok üreticiler topluluğunun çıkartan uğruna birikimi sınırlama ve tüketimi artırma yönlerinde olmalıdır. Kapitalistlerden, kendi hallerine bırakılırsa, böyle bir eylem programı beklenemez. Ya da başka çıkar yol kalmazsa bir süre böyle bir programa razı olabilirler. Başka çıkar yol ise dışarda genişlemedir. Lenin'in açıkça sorduğu gibi: “Duygusal reformcuların hayalleri bir yana bırakılırsa, onları sömürgelerin fethi yerine kitlelerin çıkarlarıyla

ilgilenmeye itecek neden nerededir?"¹²² Bu soru doyurucu bir biçimde cevaplanmadıkça, biz, tekelci seermayenin emperyalist genişlemeyi içerdeki reformlara tercih edeceği kanısında ısrara devam edeceğiz. Tabii seçme olanağı tekelci seermayenin elinde ise. Bundan başka tekelci seermayenin ve onun politik temsilcilerinin herhangi bir liberal hareket programına da karşı çıkacakları kanısında ısrar edeceğiz.

O halde, liberal reformun kararını verenler ve tekliflerini eyleme koyacak bir duruma gelenler kimler olacaktır? Elbette bugün stratejik yerleri tutmakta olan kapitalistler değil. Hatta böyle bir program için onların politik güçleri çok düşük bir düzeye indirgenmelidir. Bu da kendini reforma adanmış ve aşağıdaki gerekleri karşılayan bir kitle partisidir: (a) Bu parti geçici olmayan bir sürede kendini kapitalist etkiden sıyrabilmiş olmalıdır; (b) iktidarı ele geçirmeli ve ihtilâlcı yollar dışında kullandığı araçlarla kapitalistleri ve onların politik temsilcilerini stratejik devlet organlarından uzaklaştırmış olmalıdır; (c) gücünün o kadar sağlam kuralmalıdır ki kapitalistlerin ekonomik alandaki dirençlerinin faydasız olduğu açıkça meydana çıkmalıdır. Yani, kısaca güç gerçekten bu partinin eline geçmeli ve kapitalistler ancak uslu dururlarsa ekonomik durumlarını ellerinde tutabilmelidir. Böyle bir parti iktidarının da

buralarda duracağı ve ekonomik değerlerin üretimini planlayıcı bir ekonomik politikaya gitmeyeceğini söylemek de zordur. Eğer amacı kapitalizmin korunması değil de genel olarak iyi yaşama koşulları kurmaksa, ekonomik reform yolunda son adımı niye atmasın?

Bir önceki paragrafta belirtilen koşullar liberal reform taraftarlarına göre çok abartılmış bir anlatıştır. Ama tarihsel açıdan bakılınca hiç de fazla büyütüldüğü söylenemez. İlk iki koşul, (Yani kapitalist etkiden kurtulma ve kapitalistlerin devlet mekanizmasındaki kilit noktalarından uzaklaştırılması) eğer devlet gücü kapitalistlerle paylaşılmayacaksa, kesin olarak gereklidir. Ve eğer uzun süreli bir program hazırlanıp yürürlüğe konulacaksa iktidar paylaşmasına da gidilemez. Üçüncü koşul, (kapitalist kurumlarının uysal olarak olanları kabul etme durumuna indirgenmesi) için de aynı şey söylenebilir. Bu koşulda kapitalistlerin ekonomik gücüyle reformcu partinin politik gücü arasında bir sürtüşmeyi, güç yarışmasını önlemek için zorunludur. Tarihte bir çok reform hareketleri olmuştur kapitalist ülkelerde. Bir yüzyıl önceki İngiliz *Chartistelerinden* Sosyal Demokrat¹²³ ve işçi hü-

¹²² *Imperialism*, s. 76.

¹²³ Almanya'da savaş sonunda (1920 lerde) iktidara gelen Sosyal Demokratlar

kümetlerine¹²⁴, Halk Cepheleleri¹²⁵ *New Deal*'lere¹²⁶ kadar birçok örnek vardır. Bunları tarihsel açıdan bilerek inceleyen birisi, uzun süreli başarı kazanamayışının bu koşulların yerine getirilmemesinden başka bir şey olmadığını herhalde görecek, aksini söyleyemeyeceklerdir. Bu bir kez kabul olununca şu şaşkıncı sonuca gelinir: Kapitalizmin çelişkilerinin liberal reform yoluyla ortadan kaldırılması, politik açıdan sosyalizme dereceli gidişin başka bir görünüşüdür. Bu iki hareketin politik öz olarak aynı mahiyette oluşlarını tesbitte haklıyız; iki hareketin uzak amaçlarının farklı oluşu ikincil planda önemlidir.

İnsanlığın geçirdiği deneyler başarılı bir reform hareketinin koşullarını olduğu kadar, bu koşulların neden yerine gelemeyeceğini de ortaya koymaktadır. Sosyal reformun yürütücüsü olabilecek bir partinin iktidara gelmesi ancak soyut koşullarda ve kapitalizmin nüfuzunun ortadan kalkmasıyla mümkün olacaktır. Gerçeklerin dünyasında ise sermaye stratejik bir durumu elinde bulundurmaktadır. Para, sosyal prestij, bürokrasi, devletin silâhlı kuvvetleri, ulaştırma kanalları tamamen sermayenin kontrolü altındadır. Bu araçlar ve güçler elden geldiği kadar sermayenin durumunu bozmama yolunda kullanılacaktır. Reform hareketleri sermayenin madde ve ideoloji olarak kontrolünde bulunan bir toplumda doğup gelişmiştir. Hatta reformlar bu toplumu (onların hayallediği gibi) geçici olarak kabullense bile, bir süre kendilerini yutmaya çalışacak bu toplum içinde süregideceklerdir. Ateşli liderler kolaylıkla satın alınacaklardır, onları izlemeye niyetli olanlar gözleri yıldınlarak ya da kandırılarak yollarından çevrilecektir. Bunların sonucu olarak her reform hareketi saygı bekleme ya da oy kaygısıyla kaybolup gidecektir. Sonuç kapitalizmde reform değil, reformun iflâsıdır. Bu ne bir rastlantıdır ne de insan karakterindeki bir bozukluk sonucudur; bu kapitalist politikanın değişmez yasasıdır.

Kapitalin karşısında sadece, liberal olsun sosyal amaçlı olsun, reform hareketi bulunsaydı, onun egemenliği için açık bir tehlike olmazdı. Ama durum bu değil elbette. Kapitalizmin can alıcı düşmanı onun kendi içindeki çelişmeli durumudur: "kapitalist üretimin önündeki en büyük engel bizzat sermayedir"¹²⁷. Kendine kendi düzeni tarafından dayatılan güçlüklerden kurtulmaya çabalarken, sermaye bir güçlükten ötekine düşer, sonunda kendi güçleri üzerindeki bütün kontrolünü kaybeder; bu güçlerin etkisi kaybolur. Geleceğin görünü-

kastediliyor.

¹²⁴ İngiliz İşçi Partisinin İngiltere'de birkaç kere iktidara gelişi.

¹²⁵ 1939 savaşı öncesi Fransa'daki koalisyon.

¹²⁶ Roosevelt'in 1933 sonrasında giriştiği reformcu hareket.

¹²⁷ *Capital III*, s. 293.

şü elbette hoş sayılmaz, ama son kesimde göstermeye çalışacağı ki, daha ümitli olan bir yanı da yok değil.

2. Dünya Kapitalizminin Yıkılışı:

Emperyalizmi analizimizden hiç olmazsa bir nokta açıkça ortaya çıkmıştır: Kapitalizmin gidişi, hiç olmazsa son aşamada, kapalı bir düzen ya da birbirinden ayrı ülkeler grubunun sorunu olmaktan çıkmıştır. Her kapitalist ülke, dünyadaki düzenin bir parçasıdır; çünkü, bunların –ve bütünüyle düzenin– hareketlerini belirleyen iç ve dış baskıların karşılıklı etki ve tepkileridir. Şema gibi açıqlarsak, kapitalist üretimin temel iç çelişkisi onu dışarda genişleme ve çatışmaya iter. Bu durum ise onu içerde yeni bir bünye düzenlemesine götürür. Bu düzenlemede yeni bir düzen (sosyalizm) isteyen güçler şurada burada baş gösterir. Bir tek ülke söz konusu olduğu zaman, hiç olmazsa şimdilik, adım adım ve barışçı bir yolla sosyalizme geçiş sürecini zorunlu kılacak nedenler yok. Zaten şimdiye kadar da sosyalizm devrimci bir başkaldırıyla meydana çıkmış ve durumunu düşmanlarının çıkardığı iç savaşları kazanarak sağlamlaştırmıştır.

Bu kimsenin karşıtını söyleyemeyeceği olgu, kapitalizmin yıkılışının gelecekteki görünüşü açısından son derece mekanik ve yanlış bir görünüş verebilir. Tekrar edelim; dünya açısından olayları izliyoruz. Tek bir ülkede âni olarak kapitalizmden sosyalizme geçilmiş olması, dünya çapında da gelişmenin böyle olacağını ispatlamaz. Dünya çapında geçiş, pekâlâ yavaş yavaş ve birbirinden açıkça farke d ilebilen dönemlerden geçerek oluşabilir. Bizi bu konunun sonlarına geldiğimiz sırada en çok ilgilendiren nokta da budur.

1917 Rus devriminden önce, Marksistler genel olarak, sorunu açıkça tartışmasalar da, sosyalist devrimin hiç olmazsa Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde hemen hemen aynı zamanda meydana geleceğini kabul etmişlerdi. Bu düşünce savaş sonrası fikir hayatına hakim olmaya devam etti. O zamanlar devrimin Orta Avrupa'da, özellikle Almanya'da başarı kazanıp, buradan kıtaya dağılacağı görünüşü vardı. Devrimci dalga gelip geçti ve kapitalizm özellikle 1923'den sonra sağlam ve kararlı bir durum aldı. O zaman konunun ivedilikle görüşülmesi gerekti. Sosyalizm sadece Rusya'da ayakta kalabilmişti. Ve sorun artık, sadece Rusya'da sosyalist bir düzenin yaşayıp yaşayacağı idi. Karşı fikirde olanlar, enerjinin çoğunu dışardaki arkadaşlara yardıma ayırmakla beraber, sağlam olarak ayakta durmayı, sosyalizmin Avrupa'da kurulmasına kadar beklenilmesini savunuyorlardı.

Bu konuda 1924'de Rus Komünist Partisi'ndeki çok ünlü "tek bir ülkede sosyalizm" tartışması başlamış ve büyük ölçüde dikkati çekmiştir. İki tür düşünce vardı: Birisinin önde gelen sözcüsü *Troçki* idi ve sosyalizmin ancak uluslararası planda basan sağlıklı-yabileceği yolundaki geleneksel görüşü temsil ediyordu. İkinci görüşün lideri *Stalin* idi ve bir tek ülkede de sosyalizmin kurulabileceğini savunuyordu. Hatta bu ülke Rusya kadar teknikte geri bir ülke olsa da. Rusya ölçüsünde tartışmayı Stalin kazandı ve 1925'in ortalarında Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin onördüncü kongresi Stalin'e hak verdi. Bu politika daha sonra beş yıllık planda geliştirildi ve tarımın kolektifleştirilmesine de o sırada kesinlikle karar verildi.

Bizim görüşümüz, Stalin'in bu tartışmada ortaya sürdüğü delillerin iyi incelenmesi gerektiğidir. 1926 da Stalin bir tek ülkede sosyalizm tartışmasını yeniden ele aldı. Temel konu diyordu, iki ayrı kısımda incelenmelidir:

Herşeyden önce şu soru ortada: Sosyalizm bir tek ülkede, dışardan hiç yardım görmeden o ülkenin olanaklarıyla kurulabilir mi? Bunun karşılığı olumlu olacaktır. Bundan sonra da şu soru vardır: Bir ülkede proleterya diktatörlüğü kurulmuş olsa bu ülke, birçok ülkede sosyalizm zafer kazanmadıkça, kendini dış saldırıya ve eski düzenin iş başına gelmesine karşı güvende görebilir mi? Bu sorunun karşılığı olumsuzdur.

Kısaca sosyalizm tek bir ülkede kurulabilir, ama onun sürekliliği ancak sosyalizm uluslararası ölçüde zafer kazanınca güvene alınabilir. Soruna getirilen bu çözümün doğal sonucu, sosyalizmi Rusya'da kurmaya koyulmaktır. Ama, diğer ülkelerde sosyalizm için çalışmalarını azaltmadan dünya ölçüsünde devrim bolşeviklerin aklındaki en hayati konu olarak kalmıştır. Bu nedenle dünya devrimini tek bir ülkede sosyalizm sorununun bir dalı olarak saymak hiç de hatalı sayılmamalıdır. 1924 sonu tarihini taşıyan bir kitabında Stalin¹²⁸ dünya sosyalizmine gidiş yolunu ortaya açıkça koymuştur. Ona göre, Rus Devrimi bu konudaki eski görüşlerin değiştirilmesi zorunluluğunu ispatlamıştır.

"Dünya devrimine giden yol bir zamanlar, sosyalizm tek bir ülkede zafer kazanmamış ve emperyalizm henüz... çekirdek halindeyken, ortaya konduğu gibi daima ilerleyen bir çizgi şeklinde dümdüz değildir. Bir önemli etken ön plana geçmiş tir: Emperyalizmin meydana getirdiği koşullar altında, kapita-

¹²⁸ "The October Revolution and the Tactics of Russian Communists" (Ekime Doğru başlıklı önsöz). Leninizm kitabında tekrar yayınlanmıştır. s. 179-216.

list ülkede farklılaşan gelişme hızları. Emperyalizmin yarattığı koşullar, savaşları getirir. Savaşlar kapitalist cepheyi zayıflatır ve böylece bir ülkede sosyalizmin zafer olanağı belirir”¹²⁹.

Sosyalizmin “olgunlaşan unsurlar eliyle ve önce daha çok gelişmiş ülkelerde kopacak ihtilâller yoluyla gerçekleşeceğini belirten eski fikirler terkedilmelidir”¹³⁰. Kapitalist güçler arasında, kapitalist güçlerle sömürgeleri arasında ve son olarak Sovyetler Birliği ile emperyalist dünya arasındaki antagonizmalar dolayısıyla yeni ufuklar açılmıştır:

“Dünya devrimi şu şekilde olacağına benzemektedir: Yeni birçok ülke emperyalist ülkeler safından çekilecektir ve bu ülkelerin proleteryası, bu devrimci eylemlerinde, emperyalist ülkelerin proleteryası tarafından desteklenecektir... Sonra, bu dünya devrimi gelişecek, daha başka ülkelerin emperyalist ülkelerden kopma süreci gelecektir. Bu gelişme ve bu süreç, sosyalizmin ilk zaferi kazandığı ülkede ağır basıp ilerlemesiyle daha da hızlanacaktır. Giderek bu ülke, sosyalist dünya devriminin gelişirken dayanacağı bir destek olduğu ölçüde, emperyalist yapıyı kökünden sallıyacak bir kaldıraç vazifesi görecek ve dünya devriminin gerçekleşmesini hızlandıracaktır”¹³¹.

Bu gelişmenin arkasından ne gelecektir? Stalin’e göre, “dünya devriminin gelişmesinde şöyle bir durum meydana gelecektir: Kapitalist ülkelerde emperyalizm ve emperyalizmin dünyada yaygın şekli yanında, birçok Sovyet ülkesinde, sosyalizm ve sosyalizmin dünyaya yayılmış şekli. *Bu gelişmeyi çekişen iki düzenin çatışması izliyecek ve bunun tarihi dünya devriminin tarihi olacaktır*”¹³².

Rus Devrimi ise şöyle değerlendirilmiştir:

“Ekim Devriminin dünya çapındaki anlamı, sadece emperyalizmi sarsan herhangi bir ülkenin attığı adım olmaktadır, emperyalizm okyanusunda ilk küçük ada olmaktan da ötedir. Ekim Devriminin önemli yanı, dünya devriminde ilk aşama, ve dünya devriminin ilerlemeye devam ederken dayanacağı bir destek tesis etmiş olmasıdır”¹³³.

Bu inceleme ve analiz kapitalizmden sosyalizme geçişi anlatan kendinden önceki Marksist düşüncenin çok ötesindedir. Savunulma-

¹²⁹ *Leninism*, s. 213.

¹³⁰ a.g.e., s. 213.

¹³¹ a.g.e., s. 214-15.

¹³² a.g.e., s. 215.

¹³³ a.g.e., s. 216.

sı çok zor olan tek bir uluslararası devrim yerine, burada başka başka ülkelerde bir seri devrim önümüze çıkıyor. Bu devrimlerle kapitalist dünyayı hiç olmazsa eşit koşullarla karşısına alan bir sosyalist dünya ortaya çıkıyor. Bu sürecin en yüksek noktasında son bir çatışma olacak ve sosyalizm tek egemen düzen olarak bu çatışmadan çıkacaktır.

“Acaba bu teori çok fazla şematik olmuyor mu?” diye sorulabilir. Ana hatlarıyla bu teori yukarıda XVII. kesimde anlatılan esaslara aykırı değil. Yani sosyalizm emperyalizmle yanyana geli, şecek, alanını yavaş yavaş ve emperyalizmin zararına genişletecektir. Ama iki düzen arasında kesin bir çatışma mutlaka olacak mıdır? Böyle bir olanak inkâr edilemez, ama bu çatışma önlenemez değildir. Başka bir olanakla incelemeye çalışalım.

Herşeyden önce şunu belirtelim ki, eğer emperyalizmin kendi antagonizmaları olmasaydı Sovyetler Birliği yaşayamaz ve sosyalist düzenin çekirdeği olamazdı. Bu antagonizmalar, önce de gördüğümüz gibi, üç çeşittir: iç sınıfsal çatışma, kapitalistlerarası rekabet ve gelişmiş ülkelerle gelişmemişler arasındaki antagonizma. Bu üç antagonizmanın herbiri Sovyet Rusya'nın bağımsızlığını korumasında ve kendi gücünü kurmasında önemli rol oynamışlardır. Konuya ayrıntılarıyla girmeden bu görüşümüzle ilgili ve onu destekleyen şu durumları hatırlatabiliriz. Birinci Dünya Savaşı sonunda Sovyetlere dış müdahalenin etkisiz kalmasında en büyük etken Avrupa proleteryanın buna karşı çıkışı olmuştur. Çin'in Japonlara şiddetle karşı koyması, Japonların Sovyet Sibiryasına saldırısını önlemiştir. Bugünkü durumda son ve en önemli örnek: Anglo-Alman (daha önemsiz ölçüde de Fransa-Almanya) çekişmesi Sovyet Rusya'yı batıdan tek birleşik bir güç halinde hücumu uğramaktan korumuştur. Kısaca, Sovyetler Birliği emperyalizmin çürük yanlarını iyi kollayıp, ekonomik ve askerî yönden zayıf olmakla beraber sosyalizmin merkezi olma durumunu korumuştur. Sovyetler Birliğinin yeni bir saldırıya uğramaktan kurtulduğu söylenemez. Ama böyle bir saldırı birleşmiş, kenetlenmiş ve sosyalizmi yoketmeye ahdetmiş bir ortak hareket halinde olmayacaktır. Aksine bir emperyalist ülke Sovyetler Birliğinin gelecekteki tahdidinden kurtulmak için ümitsiz bir maceraya atılacaktır. Söylediklerimiz şu sonuca varır: Sosyalizm zayıfken ve “emperyalizm okyanusunda bir ada” durumundayken bile, kapitalist güçler kenetlenip de onu deniz dibine göndermek için yeterli bir eyleme giremediler. Ama kapitalist güçler, sosyalist çekirdek büyüyüp, güç ölçüleriyle gelişince, aralarındaki iç ve dış ayrılıkları iki düzen arasındaki meydan okuma suresince giderip birleşemezler mi? Önemli soru budur.

Haklı olarak denebilir ki, şimdiye kadar, sosyalizmin zayıflığı onu korumuştur. Sosyalizm emperyalizm okyanusunda bir küçük ada olarak kaldıkça, emperyalizmin bünyesinde meydana çıkacak çelişkileri etkileyemeyecektir. Bu dönemde emperyalizmle sosyalizm arasındaki çelişme, emperyalistler arası antagonizmalar yanında gölgede kalmıştır. Böylece, sosyalizm kendi varlığının tehlikesini duyurmadan bu antagonizmaları kendi yararına kullanabilmiştir. Bu nokta çok açıktır. Sosyalizm alan ve güç bakımından güçlendikçe emperyalizmin bünyesini de daha çok etkilemiş olacaktır. Ama burada bir düşünce ayrılığı olabilir. Sosyalizmin gelişmesiyle emperyalizm güçlenir mi parçalanır mı? Hangi etki daha üstün çıkar? Güçlenirse Stalin'in görüşü haklıdır. Emperyalistler arası antagonizmalar öneminden kaybedecek ve emperyalizmle sosyalizm çatışması ön plana geçecektir, bunun da sonu dünya egemenliği için son bir çatışmadır. Ama, eğer sosyalizm güçlenince emperyalizm parçalanıyorsa, sonuç farklı olacaktır. Bu durumda, sosyalizmi engelleme arka plana itilecek ve gerileme halindeki emperyalizm şurada burada artçı savaşları vermekle beraber dağılan güçlerini son bir savaş için toplama yeteneğini asla gösteremeyecektir.

Bunlardan hangisi olacak? İki yönde de çalışan eğilimler o kadar fazla ki bunu kestirmek çok güç. Bir yandan sosyalizm daha da güç kazandıkça emperyalist güçler arasındaki rekabet herhalde çok azalacaktır. Ama öte yandan gelişmiş ülkelerle sömürge ülkeler arasındaki antagonizmalar ve kapitalist ülkelerdeki antagonizmalar ve kapitalist ülkelerdeki iç sınıf çekişmeleri yoğunlaşacaktır. Emperyalizmin bünyesindeki bu çekişmeli eğilimlerin varlığı bir tahmin de,ildir, İkinci Dünya Savaşından hemen önceki yıllarda bu eğilimler açıkça görülmüştür. Bütün kapitalist uluslarda yönetici sınıfların güçlü elemanları, hiç olmazsa bir süre emperyalistler arası çatışmaların bir yana bırakılarak Sovyetlere karşı kenetlenmiş bir kampanya açılmasını istedikleri çok görüldü. Sosyalizm savaştan güçlü olarak çıkınca bu politikanın taraftarlarının güçleneceği, aynı şekilde olmasa da bazı eylemlere girişecekleri şüphe götürmez. Bu, madalyonun bir yüzüdür. Öte yanda ise Sovyetler Birliğinin varlığı ve bu ülkenin tutarlı anti-emperyalist politikası emperyalizmin bünyesinin tutarlılığını parçalamıştır. Bu, özellikle, sömürgecilik uygulamasının en önemli mihverleri Hindistan ve Çin'deki millîci ve sosyalist güçlerin hızla gelişmesi olayında en sağlam delillerini bulmuştur. Bu gidişin sosyalizm ilerledikçe yoğunluk kazanacağını kabul etmek gerekir. Hele Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinden biri sosyalizme giderse durum daha çok

gelişecektir. Çünkü bunun diğer batı ülkelerinin işçi sınıfları üzerinde son derece büyük etkileri olacaktır.

Bu kadar çok ve değişik etkenler için içindeyken geleceğin ne olacağını güvenle söyleme olanağı yoktur. Ancak sosyalizmin güçlenmesi halinde emperyalizmin dağılması yönündeki gelişmeler, güçlenmesi yönündekilerden daha ağır basacaktır. Eğer böyleyse, şimdiki dünya savaşı bu nitelikteki son savaştır. Bu savaştan emperyalizm öyle ciddi yaralarla çıkacaktır ki, bu zaafiyle dünyayı bir daha ateşe veremeyecektir. Kendimizi inandırmak isteriz ki, bu hayalci bir tahmin değildir, ve olacakların esas olarak tahminimizi. doğrulayacağını göstermektedir.

Önce Alman Faşizminin askerî yenilgisi halini düşünelim. Bu mutlu sonuç sade Almanya ve işgali altındaki ülkelerde değil, fakat Fransa, İspanya, İtalya vb. de kapitalist egemenliğinin çöküp sosyalizmin zafer kazanması demektir. Anglo-Amerikan bloku bu duruma seyirci kalmayacaktır; ama çabalan başarı sağlamıyacaktır. Bunda en önemli etken İngiliz İşçi Sınıfının karşı çıkması olacaktır.¹³⁴ Bu durumda sosyalizm Atlantikten Pasifik'e kadar uzanan korkunç bir dayanak ile Birleşik Amerika dışındaki en ileri endüstri merkezlerini ele geçirmiş olacaktır. Bundan sonra sosyalist ülkeler Asya'nın sömürge ve yarı sömürgeleri ile elele vereceklerdir. Japonya'mn ve batının Asya'dan kovulması bir zaman sorunu olmakla kalacaktır. Dış istilâya çok bağı olan Japon kapitalizminin bu darbeden sonra ayakta kalması çok güçtür. Bütün Uzak Doğunun, Hindistan, Çin ve Japonya dahil, bir sosyalist yönetime geçmesi sağlanmıştır böylece. Bunlar belki bazı iç çatışmalardan sonra olacaktır, ama olacaktır.

Bu arada, İngiltere, İngiliz İmparatorluğunun Asya dışındaki kırsımları ve Amerika ne olacaktır? İngiltere'nin zaten bir parçası durumunda bulunduğu Batı Avrupa'nın büyük kısmının arkasından gitmesi imkânsız değildir. Böyle olursa, bundan yapacağımız analiz daha da güçlenmiş olacaktır. Ama diyelim ki kapitalizm İngiltere'yi elinde tutma gücünü gösterdi. Böyle de olsa savaşın yıkıntıları ve imparatorluğunun büyük kısmının kaybıyla İngiltere'nin dünyadaki durumu o kadar zayıflayacaktır ki, artık dünya'mn gidişinde bağımsız bir şekilde sözü olamayacaktır. İngiltere, dominyonları ve elde tutabileceği sömürgeleri üe Amerika'nın kanadı, hatta egemenliği altına girecektir. Savaşın hemen sonunda Amerika'da sosyalizmin başarı kazanacağı düşünülemez. Kapitalizm Amerika'da hâlâ çok sağlam bir şekilde

¹³⁴ Yazann bu görüşlerinin bir kısmı gerçekleşmiştir. Gerçekleşmeyen kısımların nedenlerini Sweezy, ikinci baskı önsözünde anlatmıştır (Ç. N.).

yerleşmiştir ve sosyalist güçler de önemsenecek bir düzeye gelmemiştir henüz. Amerika bu durumda çok küçülmüş bulunan emperyalist dünyanın merkezi olacaktır. Bizim tahminimiz emperyalist dünyada yalnız Amerika, İngiltere, Dominyonları ve büyük ihtimalle Güney Amerika ile Afrika'nın bazı kısımlarının kalacağıdır.

Böyle olunca şu soru ortaya çıkacaktır: Avrupa ve Rusya'da üslenmiş olan sosyalist sistem ile. Kuzey Amerika'da merkez bulan emperyalist dünyanın bir üstünlük savaşına girmesi zorunlu mudur? Böyle bir çatışmanın olasılığını kimse görmezlik edemez ama zorunlu olduğunu da söyleyemez. Alternatif sadece bir olasılıktır. Sosyalizmin antagonizmasız ve sömürsüz bir temel üzerinde kurulduğunu hatırlayalım. Bunun bir sonucu olarak sosyalist düzen enerjisini kendi sınırları içinde daha fazla kullanma değeri yaratarak halkın yaşama düzeyini yükseltmeye yönelebilir. Böyle olsa da, savaş sonunda ortaya çıkacak doyulmamış ihtiyaçlar kuyusu, çok ilerleyen üretim tekniğinin yardımıyla bile, doldurulmak için nice yıllar gerekecek kadar derindir. Bu dönemde sosyalistlerin dış dünyaya dönmelerini gerektirecek bir iti yoktur, olamaz. Sonraki dönemlerde durumun ne olacağı bilinmese de, yeni bir savaş başlatma girişimi ilk olarak emperyalistler cephesinden gelecektir. Şüphesiz, böyle bir saldırıdan önce, bir yaralanı sarma ve derlenip toparlanma dönemi .olacaktır, ve hiç şüphe edilmesin ki, emperyalist kamp savaşın yıkıntılarında kurtulsa da sömürgelerinde ve dış sermaye yatırımlarında kayıplara uğrayacaktır. Baş ekonomisine geçildikten sonra kapitalist ekonominin çelişkileri kendini göstermeye başlayacaktır. Yani sağlama ve düzenleme dönemi en azından uzun ve güç olacaktır. Peki, sosyalizmin çok geniş alanlarda basan ve yer kazanmış olması, bu arada kapitalist ekonomi üzerindeki etkileri ne olacaktır? Gelişmiş endüstri ülkelerindeki işçi sınıfları ile emperyalist düzence hâlâ sömürülen geniş geri kalmış bölgelerin, yeni sosyalist düzen tarafından kendine çekilebileceği açık değil mi? Egemen emperyalist oligarşinin, yeni ve şimdi çok genişlemiş olan sosyalist sisteme karşı, bir haçlı seferi düzenlerken güçlükler *ve* zaman geçtikçe imkânsızlıkla karşı karşıya geleceği açık değil mi? Bu soruların karşılığı meydandadır.

Ekonomilerinin ana çizgilerindeki farklar dolayısıyla, sosyalist kesim çarçabuk derlenip toparlanırken ve daha yüksek yaşama düzeyine yükselirken emperyalist kesim yeni karşılaştığı güçlüklerle karşı karşıya kalacaktır. Bununla beraber, bu görüş de soruna bir çözüm getirmez, çünkü bu iki düzenin belli olmayan bir süre yanyana yaşamaları ve var olmaları akla daha yakındır. Temelde daha kuvvetli

olan sosyalist ekonominin kitleleri çekişi kapitalist düzeni parçalayan güçler arasında önemli etken olacaktır. Bu çekiş önce emperyalist düzenin saldın gücünü felce uğratacak, sonra da onu bir sosyal yapı olarak ayakta tutan bağları yavaş yavaş kemirecektir. Bu koşullar altında sosyalizme banşçıl bir geçiş bir imkân olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer Anglo-Amerikan ülkelerdeki demokratik biçim yaşayacaksa –ki devam etmeyeceği düşünülemez gibi geliyor– öyle bir temel değişiklik olabilir ki, bu demokratik şekil sosyalist öze doldurulabilir. Bir kez sosyalizm üstünlüğünü geniş ölçüde ve akla uygun elverişli koşullarda ispat edebildiği zaman, bunun etkisi sadece işçi sınıfı üzerinde değil fakat halen kapitalist koşullar içinde yaşayan orta sınıflarda da tahmin edilemeyecek kadar büyük olacaktır. Sosyalizme ağızdan ya da içten bağlı görünüşler çoğalacaktır. Sosyal varlıkları eski düzenin sürmesine bağlı olan dar oligarşi zayıflayacak, uluslararası desteklerinden yoksun kalacak ve bu durumda aciz kalacaktır. Dünya devriminin bu ileri döneminde demokrasi, özünde çelişen ekonomik düzenin yıkıcı gidişi içinde kutsal saymadığı va-adlerini yerine getirecektir.

Yukandaki analiz çekişen sosyalist ve emperyalist sistemler arasında çatışmayı zorunlu gören Stalin'in teorisinin karşıtıdır. Ama tam bir karşıtlık da yoktur, iki teori sadece iki farklı olasılığı yansıtmaktadır. Hatta bu konuda Stalin'in bizim görüşümüzü kabullenir ilginç noktaları da vardır. "Leninizm'in Temelleri" adlı kitabında Stalin, sosyalizme geçişin neden banşçıl yolla olamıya-cağmı anlattıktan sonra şöyle bir yorumda bulunur:

"Uzak bir gelecekte, şimdi kapitalist olan ülkelerde proleterya zafere ulaşınca ve şimdiki kapitalist kuşatma yerini sosyalist kuşatmaya bırakınca, bazı kapitalist ülkelerde, "elverişsiz" uluslararası durum nedeniyle, kapitalistler "kendi rızalarıyla" proleteryaya önemli tavizler vermeyi yeğ tutacaklar ve bu ülkelerde banşçıl yoldan sosyalizme geçilebilecektir. Ama böyle bir durum son derece uzaktır ve son derece gerçeğe uzak koşulların varlığına bağlıdır. Yakın gelecekte ise, böyle bir şey beklenemez."¹³⁵

Bu kuşkuculuk 1924'de elbette haklıydı. Bugün de öyle. Ama faşizmin askerî yenilgisi bu savaşın sonucu olarak gerçekleşirse, yakında bir gelecekte görünüş büyük ölçüde değişecektir. Dünün "son derece gerçeğe uzak koşullar" bugün olağan bir gerçektir.

Bu arada –ve eğer bu kesimin yazılışı ve kitabın basılışı ara-

¹³⁵ a.g.e., s. 217.

sındaki zaman içinde görüldüğünden daha hızla değişmezse- ©kuyucuların çoğu analizimizi insafli terimler kullanarak, hayalci bulacaklardır belki. Ana gelişme çizgileri yüzeye çıkmadığından yorumlar böyle olacaktır. Fakat konuyu burada tartışmıyacağız; bunu geleceğe bırakmaktan zevk duyuyoruz.

